

T.C.
GIDA, TARIM VE HAYVANCILIK BAKANLIğI
TARIMSAL EKONOMİ VE POLİTİKA GELİŞTİRME ENSTİTÜŐÜ

Türkiye Tarımı

Beklentiler ve Gelişmeler

**TARIMSAL EKONOMİ VE POLİTİKA GELİŞTİRME ENSTİTÜSÜ
TEPGE**

TÜRKİYE TARIMI

Beklentiler ve Gelişmeler

Prof. Dr. Ahmet BAYANER

Akdeniz Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

ARALIK/2013

TEPGE YAYIN NO:224
ISBN: 978-605-4672-51-6

Yayının basılmasına katkısı bulunan Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü'ne ve emeği geçen arkadaşlara teşekkür ederim.

© TEPGE
Her Hakkı Saklıdır.

TEPGE'nin izni olmaksızın basılamaz, basılı veya elektronik materyal olarak çoğaltılamaz ve/veya dağıtılamaz.

Kaynak gösterilmek şartı ile alıntı yapılabilir.

Yayın içerisindeki her türlü yorum ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın ya da TEPGE'nin görüşlerini yansıtmaz.

İÇİNDEKİLER

Özet.....	iii
1. TÜRKİYE TARIMI.....	1
1.1. Giriş.....	1
1.2. İç Dinamikler.....	2
1.2.1. Tarımsal Yapı.....	2
1.2.2. Tarım Sayımından Çıkarımlar	3
1.2.3. Hayvansal Üretim	4
1.2.4. Bitkisel Üretim	5
1.2.5. Verim.....	5
1.2.6. Fiyatlar.....	6
1.2.7. Teşvikler.....	6
1.2.8. Dış Ticaret.....	7
1.2.9. Bağlantılı Sektörler.....	7
1.2.10. AR-GE ve Teknoloji.....	8
1.2.11. Mekanizasyon	8
1.2.12. Girdi Piyasaları.....	9
1.2.13. Çevre	9
1.2.14. Yatırımlar	9
1.2.15. İstihdam	9
1.3. Dış Dinamikler	10
1.3.1. Sektörün Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Karşısında Durumu.....	10
1.3.2. Sektörün Avrupa Birliği (AB) Karşısında Durumu.....	12
1.4. Sonuç	15
2. EKONOMİK İSTİKRAR PROGRAMLARI ve TARIM	17
2.1. 24 Ocak Kararları.....	17
2.2. 5 Nisan Kararları.....	17
3. MİLENYUM ÖNCESİ PROGRAMLAR ve DESTEKLEME POLİTİKALARI.....	18
3.1. Nadas Alanlarının Değerlendirilmesi Projesi (NAD)	18
3.2. İkinci Ürün Projesi.....	18
3.3. Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesi (TYUAP)	18
3.4. Politikalar	20
4. YENİ YÜZYILDA DESTEKLEME POLİTİKALARI.....	22
4.1. Tarımsal Destekleme Politikalarında Değişim	22
4.1.1. Dış Etkenler	22
4.1.2. İç Dinamikler.....	22
4.2. Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP).....	23
4.3. Tarım Stratejisi Belgesi: 2006-2010.....	23

4.4. Tarım Kanunu	24
5. UYGULAMADAN KALDIRILAN DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ (DGD)	26
5.1. DGD Nedir? Ne Değildir?.....	26
5.2. Doğrudan Gelir Desteğinin Olası Etkileri	26
5.3. Bazı Pilot Uygulama Bulguları ve Öneriler	28
6. TARIM SEKTÖRÜNDE UYGULANAN PROGRAMLAR.....	29
6.1. Kırsal Kalkınma Projeleri	29
6.2. Arazi Toplulaştırılması.....	30
6.3. Bitki ve Hayvan Hastalıkları ile Mücadele Programları.....	31
6.4. Hayvancılığı ve Bitkisel Üretimi Geliştirme Projeleri	
6.5. Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı	
6.6. Katılım Öncesi Yardım Programı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı	
6.7. Faiz İndirimli Kredi Kullanımı	33
6.8. Orman Köylülerine Kredi Kullandırılması	34
6.9. Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi (KASDEP).....	34
6.10. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri	35
6.11. Kamu İktisadi Teşekkülleri	35
7. KÜRESEL GELİŞMELER VE TÜRKİYE GIDA SEKTÖRÜ.....	38
8. KÜRESEL GELİŞMELER VE GELECEK TAHMİNLERİ.....	42
8.1. Tarım, Büyüme ve Tarımsal Gelişme	42
8.2. Tarım ve Kıy Ayırımı	44
8.3. Politika ve Etkileri	44
8.4. Ticaret	47
8.5. AR-GE ve Teknoloji	47
8.6. Enerji Tarımı	
8.7. İklim Değişikliği	
8.8. Dünyada Tahıllar	
8.9. Geleceğe Yönelik Tahminler	52
9. SONUÇ VE ÇIKARIMLAR	57
10. SENTEZ.....	62
11. ÖNERİLER.....	65
12. KAYNAKLAR.....	65
13. EKLER.....	71

ÖZET

Türk tarımının bir yüzü son derece modern teknolojiye dayanan, dünya ile rekabet edebilen bir yapıdayken diğer yüzü pazara entegrasyonu zayıf, geçimlik düzeyde tarımla ilgilenen bir yapıdadır. Gelecekle ilgili bir tahminde bulunurken bu iki yapıyı dikkate almak gerekmektedir.

Tarımın geleceği, iç ve dış dinamikler, beklenti ve öngörülerle ilgili alınacak tedbirler ve çıkarılacak yasalar, altyapı eksikliklerinin tamamlanması, yabancı sermaye yatırımları ve teknolojik gelişmeler ile yakından ilişkilidir.

Geleceği şekillendirecek en önemli iç dinamikler arasında ulusal programlar ve kalkınma planları, tarım yasaları, tarım politikaları oluşturulması ile ilgili süreçler ve kullanılacak politika araçlarındaki tercihler, dış ticaret önlemleri, araştırma ve geliştirme faaliyetleri, organizasyonel yapı, tarımsal KİT'lerin geleceği ile ilgili verilecek kararlar ve kamu maliyesi sayılabilir. Yakın geçmişteki tarımsal gelişmeler de geleceği tahmin için önemli bir gösterge olacaktır. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Tarım Anlaşması tarımla ilgili en önemli dış dinamiklerdendir. Söz konusu anlaşma, Türkiye için de bağlayıcıdır ve desteklerin en az seviyeye indirilmesini ve gelecekte üretimle bağının kesilmesini sağlayarak ticaretin daha serbest hale gelmesini amaçlamaktadır. Türkiye için diğer önemli dış etken ise Avrupa Birliği (AB) 'dir. AB Ortak Tarım Politikası (OTP) ve DTÖ Tarım Anlaşması aynı yönlü etkiler ortaya koymaktadır.

Bu gelişmeler ışığında, bazı sonuçlar ortaya konmuştur. Buna bağlı olarak, bazı politika önerilerinde bulunulmuştur.

ABSTRACT

Turkish agriculture displays a dual structure. One of which employs a high technology and can compete with the rest of the world while a part of it is not strongly integrated with the market and produces mainly for own consumption. It should be taken into account in making projections.

The future of agriculture is closely related with the measure to be taken in relation with the domestic and outside dynamics, expectations and projections, to be issues, to complete the infrastructure, foreign direct investment and technological development.

National programs and development plans, agricultural laws, policy making process and policy tools, border measures, research and development, organizational structure, role of state enterprises are among the most important domestic dynamics that will shape the future of agriculture. Developments in the last decades are important indicators for the projections. Agreement on Agriculture of the WTO is one of the most important outside dynamic shaping the agriculture. This agreement aims at a free trade by liberalizing agriculture through decoupled payments. Agricultural policies of EU is the other factor affecting the agriculture. WTO and EU agricultural policies basically brings about the same results.

Under these development, Turkish agriculture was examined and some conclusions are drawn. Based on these, some policy measures are suggested.

1. TÜRKİYE TARIMI

1.1. Giriş

Tarım tartışmalarının güncelliğini yitirmemesinin sebeplerinden birisi “tarıma yönelik tutarlı ve uzun emirli bir politika modelinin oluşturulamamış olmasının sancılarının aşılammamasıdır.” (Oyan, 2000). Fiyatlara müdahale tarımın performansı açısından hayati önem taşımakla birlikte ekonomik gelişmeye olumsuz etkileri de kaçınılmazdır (Baffes ve Meerman, 1998). Fiyat temelli desteklerden direk desteklere geçişte uygulamalar, direk ödemelerin mevcut haliyle uygulandığı şekliyle birçok eksik yanları olduğunu göstermektedir.

Tarım destekleri ekonomik gelişme ve pazar ekonomisi açısından yanlış ama insani bir olgudur. Tarım destekleri, hem uygulayan ülkeler üzerine hem de ihracatçı ülkeler üzerine taşınmaz yükler getirmiş ve dünya tarım ticaretini ciddi şekilde olumsuz etkilemiştir. Çoğu tarım destek politikaları ülke üretimini ve ihracatı artırır, tüketimi ve ithalatı azaltır ve dünya fiyatlarını ölçülür bir baskı altında tutar (ABARE, 1998). Adam Smith’e göre milletlerin zenginlikleri kişilerin gelirlerine, dolayısıyla tüketimlerine bağlıdır. Bunun büyüklüğü ise bir ülkenin dış ticaretinin açık vermesine bağlıdır. Tarım destekleri bunun aksini ortaya çıkaracağına göre, milletlerin zenginliği de olumsuz etkilenecektir.

Tarımsal desteklerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak üzere dünya ülkeleri, özellikle ABD ve AB gibi tarımsal üretim ve destekler ile dünya ticaretindeki yerleri bütün dünya ticaretini ve dünya yoksulluğunu etkileyecek boyutta olan ülkeler, direk ödemelere ve destekleri hissedilir bir büyüklükte azaltma yollarına başvurumaktadırlar. Yükün olumsuz etkilerini azaltmada bir yandan Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşmalarını gerekçe gösterirken, diğer yandan da mevcut destekleri devam ettirmeme eğilimlerinde olmalarına rağmen, çok fonksiyonluluk ve kırsal kalkınma gibi sebeplerden dolayı özel ve hasat ürün, özel koruma mekanizması gibi tedbirlerle de tarımın destekten uzak kalmasına engel olmaktadır. Bu çelişkiler yumağı içinde gelişmelerden olumsuz olarak en çok etkilenen ülkeler ise yine hem tarımı hem de genel anlamda ekonomisi geri ülkeler olacaktır. Gelişmelerin lehte vuku bulması için doğrudan gelir desteği gibi yeni yöntemlerin nasıl fayda sağlayacağı ya da nasıl uygulanabilir olduğu dikkatle irdelenmelidir. Bu büyük oyuncular destek seviyesinden ziyade destek şeklini değiştirmişlerdir.

Türkiye son yirmi yılda tarım ve tarıma dayalı sanayide meydana gelen gelişmelerden, gerek ekonomik gerekse siyasi istikrarsızlıklardan dolayı, potansiyelini yeterince ortaya çıkaracak seviyede yararlanamamıştır. Geçmişte dönemler itibarıyla farklı politikalar geliştirilse de, tarımda bir yapısal dönüşüm gerçekleşmemiştir ya da dönüşüm süreci arzu edildiği gibi olamamıştır. Bugün bu dönüşümün toplumsal maliyeti daha da ağırlaşmıştır. Zira, gelecek 10 yılda, ülke tarımını iç dinamiklerin dışında etkileyecek iki büyük olgu var önümüzde: Biri Avrupa Birliği (AB) diğeri ise Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ). Bu kurumlar birbirlerini de etkileyecektir. Her ikisinin de etkileri gelecek yıllarda kuvvetle hissedilecek (Erdem ve Bayaner, 2005; Bayaner, 2005).

Tarımdaki büyümenin ana dayanağı 1965 yılına kadar genişleyen tarım alanları olmuştur. Arkasından gelen kalkınma planları ve bu çerçevede sağlanan teşvikler tarımı 1970 ve sonrası gelişmesini sürdürmesini sağlamıştır. Bu dönemde en önemli faktörlerden biri kimyasal gübrelerin tarımda yoğun kullanımınıdır. 1970 li yıllarda ise mekanizasyon tarımda büyümeyi ve sıçramayı getirmiştir. Bunu 1980 li yıllarda geliştirilmiş çeşitler izlemiştir. Daha sonraları kayda değer bir gelişme görülmemiştir. Ancak tarımsal alanların GAP gibi projelerle suya kavuşmasıyla ürün deseninde bölgesel kaymalar ve bazı ürünlerin ekilişinde diğer ürünlerin aleyhine bir genişleme olmuştur. Tarımdaki gelişmenin kaynağının dolayısıyla 1965 yılından sonra teknolojik ilerleme olduğunu varsaymak yanlış olmaz (Akder vd, 1999).

Tarımın gerçek sorunu ya da sorunları nelerdir? Tarıma iktisatçı gözüyle bakıldığında en temel sorunun, sektörün elindeki mevcut kaynaklarla ulaşabileceği düzeyin çok altında kalması olduğu söylenebilir. Tarım elindeki işgücünü, sermayeyi, toprağı etkin bir biçimde kullanamıyor. Türkiye tarımının büyük bir potansiyeli olduğunu söyleyen herkes en temel sorunu dile getirmiş oluyor. Öte yandan sayılan üretim faktörleri ile ilgili piyasaların hiçbiri henüz çalışır durumda değildir. Toprak

mülkiyeti, kadastro kesinleşmemiştir. Toprak alım satımı, kirası için fiyat oluşturmayı sağlayacak bir kurumsallaşma yok gibidir. Kendiliğinden işleyen işgücü ve kredi piyasalarından söz etmek de son derece güçtür. Piyasadan nihai ürün kanalıyla gelen sinyallere göre, bir işletmenin toprak büyüklüğünü artırabilmesi, işgücü talebini, kredi gereksinimini piyasalardan karşılayabilmesinden söz edilemez. Faktör piyasalarından biraz daha iyi bile olsa ürün piyasaları da en azından bazı bölgelerde aksamaktadır (Akder, 2007). Çiftçiden başlayıp yayımla devam eden ve Ar-Ge kuruluşlarına uzanan zincir çalışmamaktadır.

İnsanın var oluşundan beri tarım bir yaşam kaynağıdır. Türkiye de tarım geniş bir kitlenin birincil yaşam kaynağıdır, ancak Türkiye bir tarım ülkesi değildir. Tarım ülkesi sayılmanın esasları teknoloji kullanımı, dış ticaretteki payı, işletme başına gelir gibi unsurlardır.

Tarım ülkesiyiz diyebilmek için sanayideki gibi tarımın da bir işletme vasfı taşıması gerekir. Gelişmiş tarım ülkelerinde durum budur. O ülkelerde tarım ülkesi değildir belki ama tarım o ülkelerde bir işletmedir. Bir işletme olarak onunla ilgilenmek kolay ve etkindir.

Türkiye’de tarımın önemini korumasının ardındaki gerçek ona bağlı olan nüfustur. Ekonomik anlamda GSYİH ya katkısı ondan sonra gelmektedir. Yaşamak için zaruri olmasaydı mevcut özellikleri ile terk edilen bir sektör olabilir.

1.2. İç Dinamikler

1.2.1. Tarımsal Yapı

Türkiye’de özel mülkiyete dayalı küçük aile işletmelerinin hakim olduğu bir tarımsal yapı mevcuttur. İşletme sayısı üç milyon civarındadır. Ortalama işletme arazisi büyüklüğü 2001 yılı itibariyle 61 dekadır. Parsel sayısı ise 23 milyon seviyelerindedir. Tarım işletmelerinin parçalı ve küçük yapıda olması, tarımsal yatırımları ve buna bağlı olarak yeni teknolojilerin kullanımını kısıtlamakta, arazilerin verimli bir şekilde kullanılmasına engel teşkil etmekte ve verimliliği sınırlamaktadır.

Bu yapıda uzmanlaşma yoktur. Son iki tarım sayımı arasında bitkisel ve hayvansal üretim yapan işletme sayılarında azda olsa bir değişim görülmektedir. 1991 yılı sayımına göre işletmelerin %3.4’ü hayvancılığa, %24.5’ü bitkisel üretime, %72.1’i ise bitkisel üretim ve hayvancılığa birlikte yer verirken; 2001 sayımında hayvancılık yapan işletme sayıları azalarak %2.4’e düşmüş, bitkisel üretim yapan işletme sayıları ise artarak %30.2’ye yükselmiştir.

Türkiye’de toplam tarım alanı 20 milyon hektarın altındadır. Toplam alanı 20 milyon hektarın üzerinde kabul etmek bilinen diğer birçok veriyi tartışmalı yapar. TÜİK (2012)’ye göre 2010 yılında Türkiye’de 24.4 milyon hektar tarım arazisi vardır. Ancak, 6 ha ortalama işletme arazisi büyüklüğü ve yaklaşık 3 milyon işletme sayısı dikkate alındığında toplam tarım arazisinin 18 milyon hektarın biraz üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, TÜİK (2009)’a göre 18.4 milyon tarım alanı vardır. Bu veri çiftçi kayıt sistemi (ÇKS) kayıtları ile de uyumludur. ÇKS kayıtlarına göre en fazla üretici kaydı 2.77 milyon ile 2003 yılında yapılmıştır. Aynı yıl kayıt altına alınan arazi miktarı ise 16.74 milyon hektardır. Ortalama işletme büyüklüğü ise 60.5’tir (BUGEM, 2012). Toplam alan 18-19 milyon hektar kabul edilir ise, diğer birçok veri de farklılaşacaktır. Mesela, yaklaşık 20 milyon ton olan buğday üretimi için daha az alan kullanıldığı, dolayısıyla buğday veriminin TÜİK kayıtlarında olduğu gibi 250 kg/da sevilere daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Maliyet hesaplarında da buğday verimi 300 kg/da üzerinde yapılmaktadır.

Son birkaç yılda değişiklikler olmakla birlikte, toplam ekili ve dikili alanların %17’si sulanmaktadır. Toplam tarım alanının %62.5’ini işlenen tarım alanları, %37.5’ini ise çayır mera alanları oluşturmaktadır. Toplam tarımsal alanların %67’si tarla bitkileri, %17.4’ü nadas alanları, %3.2’si sebze üretim alanları, %7’i meyve alanları, %3.4’ü zeytin alanları ve %2’si de bağ alanları olarak değerlendirilmektedir (TÜİK, 2012).

Son iki tarım sayımına bakıldığında, arazi gruplarına göre ortalama işletme büyüklüklerinde önemli değişiklikler olmamıştır. Ancak, 2001 yılında 500 dekardan büyük işletmelerin arazi genişlikleri 1991 yılına göre üçte bir oranında küçülmüştür. Bu durum **büyük işletmelerde bir parçalanma sürecine işaret etmektedir**. Azda olsa gözlemlenen değişim, işletme yapısında bir değişimi işaret etmekle birlikte, değişim çok yavaş gerçekleşmektedir.

Tarım işletmelerinin küçüklüğü ve işletme başına nüfus göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’de tarımın geçimlik işletme düzeyinde kaldığı gözlenmektedir. Tarım 2000’li yıllara geldiğimizde dahi bu yapısını korumuş potansiyeli ölçüsünde ticarileşmemiştir. Tarım nüfusunun büyük bölümünün, geleneksel üretim koşullarında yaşadığı söylenebilir (DPT, 2006a).

İşletme sayılarında az da olsa bir azalma olmasına rağmen ortalama işlenen alanlarda ve parsel sayılarında önemli değişiklikler olmamaktadır. Bu değişim zamana bırakılmıştır ve çok yavaş seyretmektedir. Sektörün küçük ölçekli olmasından kaynaklanan sorunları vardır. Sermaye birikimi sağlanamamakta dolayısıyla yatırım yapılamamaktadır. Yeni yatırımlar olmaksızın da gelişme beklenemez. Kısa dönemde radikal değişiklikler ortaya koyacak tedbirler alınmaz ise, yakın geçmişe bakıldığında, yakın gelecekte de tarımsal yapıda bir değişiklik yada gelişme beklenmemelidir. Çünkü süreç kendi akışında çok yavaş işlemektedir.

1.2.2. Tarım Sayımından Çıkarımlar

İşletme sayıları itibariyle kümülatif alan ve hayvan varlıkları Ek **Tablo 1’da** verilmiştir. TÜİK tarafından gerçekleştirilen 2001 yılı tarım sayımına göre işletmelerin % 1.8’i topraksızdır. Ancak, topraksız işletmeler küçük baş hayvan varlığının % 6.6’sına, büyük baş hayvan varlığının ise % 2.7’sine sahiptir. Bu veriler, tüm topraksız işletmelerin hayvansal üretim yaptıklarını işaret etmez. Çok sayıda topraksız ve sadece tarım işgücü olarak çalışan ya da ortak ve/veya kira ile tarım yapan olduğu anlamına gelmektedir. Bu hususlarla ilgili veri bulunmamaktadır. Hayvancılık işletmelerinin, özellikle süt işletmelerinin, sermaye yoğun işletmeler olduğu düşünülürse, topraksız tarım işçilerinin zaten hayvansal üretimde de bulunamayacakları anlaşılmaktadır. Besi yapan işletmeler de yine dönemsel olarak veya yıl boyunca **“ucuz al, besle sat”** sistemiyle tarım işletmelerinden daha yüksek gelir elde etmektedirler.

Tablo işletme grupları itibariyle de toprak dağılımının hayvan varlığı dağılımından daha bozuk olduğunu göstermektedir. Örneğin, beş dekardan küçük işletmeler işletme sayılarının % 7.6’sını oluştururken, toplan alanın % 0.3’üne, küçük baş hayvan varlığının % 8.8’ine ve büyük baş hayvan varlığının % 5.1’ine sahiptirler. Bu seyir diğer işletme gruplarında da benzerdir. Ortalama işletme büyüklük grubunun içinde olduğu 50-99 dekar grubu, işletmelerin % 83,7’sini oluştururken, toplan arazinin % 42’sine, küçük baş hayvan varlığının % 69.5’ine ve büyük baş hayvan varlığının % 73.3’üne sahiptirler. Tarımsal varlıklar itibariyle toprak dağılımının hayvan varlığı dağılımından daha bozuk olduğu Ek **Şekil 1’de** de görülmektedir. İşletme grupları itibariyle üzerinde durulmasında yarar olan eşik grup 20 dekar ve altı işletmelerdir. Bu gruba kadar, işletmeler toplam işletme sayısının % **34.5 ini** teşkil ederken arazinin sadece % **5.3’üne** sahiptirler. **Üretim açısından sebze ve meyve üretimi ile seralar bu grubun dışında tutulur ise, 20 dekara kadar işletmelerin tarım dışında mütalaa edilmesi üzerinde durulmaya değer bir husus olabilir.**

Bir sorunun cevaplanması zaruridir. **Tarım dışı sayılması önerilen bu grup hangi kategoride ve nasıl ele alınmalıdır. SGK primlerinin ödenmesi, kendilerine doğrudan ödeme yapılması veya daha radikal olarak emekli sayılmaları üzerinde düşünmeye değer öneriler olabilir.**

Veriler ürünler itibariyle incelendiğinde de işletme sahipliğine benzer bir duruma ulaşmak mümkündür. Örneğin, 50 dekardan küçük buğday üreten işletmeleri toplam buğday üreten işletme sayısının % 53’ünü oluştururken, toplam buğday ekili alanın sadece % 18’ine sahiptirler. Verimin her işletme için ortalama verim seviyesinde olduğu kabul edilir ise, buğday işletmelerinin yarısından fazlası toplam buğday üretiminin ancak % 18’ini üretiyorlar demektir. Ya da toplam üretim 20 milyon ton kabul edildiğinde 4 milyon ton ürettikleri anlamına gelir. Ya da buğday üretimini gerçekleştiren işletmelerin

50 dekar üzerinde işletmeler olduğunu kabul edebiliriz. Küçük işletmelerin verimlerinin ortalamanın altında olduğu kabul edilir ise, buğday üreten işletmelerin yarısından fazlasının toplam buğday üretiminin % 18'inden daha azını ürettiklerini görmek mümkün olabilmektedir. Benzer durum diğer ürünlerde de gözlemlenmektedir. Özellikle mercimek ve portakal, bu bakımdan buğdayla benzerlik göstermektedir (Ek Tablo 2, 3, 4 , Ek Şekil 1).

İşletme grupları itibariyle bazı ürünlerin ekili alanı ve üretimleri ortalamalarının incelenmesinden de bu tezin desteklenebileceğini görmek mümkündür. İşletmeler ortalama olarak 36.3 dekada buğday, 7.4 dekada mısır, 35.1 dekada ayçiçeği, 2.8 dekada domates, 5.1 dekada elma, 11.9 dekada portakal ve 38 dekada mercimek üretmektedirler. Üretim ortalaması ise sırasıyla, yaklaşık olarak 8 ton buğday, 5 ton mısır, 6 ton ayçiçeği, 34 ton domates, 8 ton elma, 36 ton portakal ve 4.5 ton mercimek üretmektedirler.

20-49 dekar işletme grubu ortalama olarak 15.6 dekada buğday, 5.5. dekada mısır, 13 dekada ayçiçeği, 8 dekada mercimek, 2.7 dekada domates, 5 dekada elma ve 9 dekada portakal üretmektedirler. 20-49 dekar işletme grubu ortalama olarak 3.4 ton buğday, 1 ton mercimek, 4 ton mısır ve 2.3 ton ayçiçeği üretmektedirler. Domates, elma ve portakal da ise 20-49 dekar işletme grubu ortalama olarak genel ortalamaya yakın bir üretim yapmaktadırlar.

Varılan sonuç şudur: Küçük işletmeler ortalama arazi varlıkları ve ortalama üretimleri de genel ortalamanın çok altında kalmaktadır. 1000 dekar ve üzeri işletmelerin ortalamaları incelendiğinde ise hem ekim-dikim alanı, hem de üretim olarak genel ortalamanın oldukça üzerindedirler. Yani, tarımın yapısı çok sayıda küçük ve parçalı işletme şeklinde tanımlanabilir. **Kısaca, Türkiye’de üretim büyük işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir. TMO buğday alımları da bu görüşü desteklemektedir. Hububat piri uygulamasına kadar TMO’ya buğday satan işletme sayısı 500 bin civarındadır. Bazı yıllar bu rakam daha da aşağılara inmektedir.**

Küçük işletmeler büyük yatırımları gerektirmez, ihtiyaç da duymazlar. Bu alanı öne alarak tarımda da sıçrama sağlanamaz. Ancak belirtmek gerekir ki bu grup işletmeler sosyal bağları kuvvetlendirici, sığınacak son çatı, geleceğin güvencesi, ekonomik buhran dönemlerinde işgücünün dönüş noktası, kısaca toplumsal ve sosyal bir sigorta görevi üslenmektedirler. Tarım destek programı dışında ayrı bir programa tabii olmaları hem tarım hem de sosyal açıdan yararlı olabilir. Üretilen ürüne bakılmaksızın her işletmeye bir ödeme yapılması bir yol olarak düşünülebilir.

1.2.3. Hayvansal Üretim

Mevcut hayvancılık işletmelerin çoğu ekonomik işletmecilikten uzak küçük aile işletmeciliği tarzındadır. Artmakla birlikte, hayvan popülasyonunun % 30’u yerli ırklardan oluşmaktadır. Verim kontrolleri ve kayıt işlemleri yapılmamaktadır. Hayvan ıslahı faaliyetleri yapılamamaktadır. Destekleme uygulamaları ile artma eğiliminde olmasına rağmen, yem bitkileri ekiliş alanları toplam ekiliş alanlar içinde az bir yer tutmaktadır. Kaliteli kaba yem üretimi yeterli değildir. Mera alanlarında da son 40 yılda bir azalma yaşanmıştır. Hayvancılık girdi maliyetleri artmakta ve karlılık azalmaktadır. Tavukçuluk hariç hayvan varlığımız azalmış, ancak verimde azda olsa bir artış sağlanmıştır (DPT, 2006b). Dolayısıyla toplam üretimde artış söz konusudur.

Başta besi ve süt işletmeleri olmak üzere hayvancılıkta en büyük maliyet unsuru olan yem ile ilgili olarak son yıllarda artarak devam eden yem bitkileri destek uygulamalarının sürekliliğinin sağlanması, ırk değişimi, hayvan hastalıkları ile etkin bir mücadele ve eredikasyon sağlanması önemli başlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hayvancılığın geliştirilmesi amacıyla girişimcilere sıfır faizli yatırım ve işletme kredisi sağlamaktadır. Projenin “Yatırım Kredileri” ahır, ağıl yapma, süt sağım tesisi kurma ve hayvan alımını kapsayacak. Kredi süt sığırcılığında, damızlık etçi sığır, koyun ve keçi, büyükbaş hayvan ve manda yetiştiriciliğinde kullanılmaktadır. İşletme kredisi ise büyük baş besi hayvancılığını kapsamaktadır.

Bu proje ülkenin et üretimini artırma amaçlı bir çalışma olarak uygulamaya konuldu. Kredi büyükbaş besi hayvanı alımı ve yem temininde kullanılmaktadır.

1.2.4. Bitkisel Üretim

Son iki tarım sayımı arasında ekili dikili alanların toplamında kayda değer bir değişme olmamıştır. Alt sektörler itibariyle tarım alanları incelendiğinde, ekili alanların 1990'lı yıllarda yaklaşık iki milyon hektar arttığı, günümüzde ise yine azalarak 16 milyon hektar seviyelerine indiği görülmektedir. Sebze üretim alanlarının 800 bin hektar seviyelerine ulaştığı, bağ alanlarında üçte bir oranda bir azalmayla 580 bin hektar seviyesine indiği, meyve ağaçlarının kapladığı alanların 1.75 milyona ulaştığı, zeytin ağaçları alanlarının ise 825 bin hektar seviyelerinde olduğu görülmektedir. Sebze, bağ ve zeytin alanlarının bu seviyelerde istikrara kavuştuğu, meyve bahçelerinin ise artma eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.

Son on yıllık ve hatta bazılarında son 20 yıllık üretimler incelendiğinde, yıllara bağlı olarak az da olsa değişiklikler gözlenmekle birlikte, **bitkisel üretimin belirli seviyelerde istikrara kavuştuğu görülmektedir.** Olağan dışı iklim yılları ve ekonomik krizler hariç tutulursa, toplam bitkisel üretim miktarı 90 ila 110 milyon ton arasında gerçekleşmektedir (Ek Şekil 2). Türkiye bitkisel üretiminde miktar olarak bugünkü koşullarda yakalayabileceği potansiyelindedir. Teknolojiden faydalanarak verimlilikte bir sıçrama yakalanmaz ise yakın gelecekte de toplam bitkisel üretim miktarımız bu seviyelerde gerçekleşecektir. Ancak, uygulanan politikalar, **yeni teknolojilerin gelişme alanları ve uygulamalara bağlı olarak ürün gruplarının ekiliş - dikili alanları arasında kaymalar olabilir.**

Plastik, alçak tünel, yüksek tünel ve cam sera olarak, örtü altı çok hızlı bir gelişme ile toplam 638 bin dekarla büyük bir sektör haline gelmiştir. Özellikle, büyük sermayenin bir kısmının bu sektöre kayması ile son 10 yıl içerisinde sektörün büyüme hızı tarımın diğer alanları ile karşılaştırıldığında çok ciddi bir atılım içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye bir çok üründe dünyada birinci, ilk beş ve ilk on sıraya girmektedir. Yağlı tohumlu bitkilerin dışında talebi karşılamada bir arz sorunu yaşamamaktadır. Türkiye, buğday, arpa, çavdar, badem greyfurt, limon, çay, keçi ve koyun eti üretiminde dünyada ilk on sırada yer almaktadır. Nohut, biber, pamuk, hıyar, patlıcan, mercimek, soğan, şeker pancarı, tütün, domates, kavun, elma, üzüm, Antep fıstığı, kestane, ceviz, zeytin ve koyun sütü üretiminde dünyada ilk beş sırada bulunmaktadır. Kayısı, fındık ve incir üretiminde ise dünya lideridir. Bu resim, Türkiye'nin tarımdaki başarısı olarak algılanmalı ve toplumsal yarara dönüştürülmelidir. Bu durum kalite ve pazarda kalıcılığın sağlanmasıyla güçlendirilebilir.

1.2.5. Verim

Tarımda verimliliği ve etkinliği artırmak daime öncelikli politika olmuştur. Ancak verimlilik ve etkinlik hala düşüktür. Tarımın bu zayıf karakteri yapısındaki dağınıklığa, yenilenemeyen teknolojiye (teknolojiden kasıt traktör sayısı değil), çevre koşullarına, arazi üzerindeki demografik yapıya, ve uygun olmayan politikalara bağlıdır.

Son yirmi yılda verimi artan ürünler şeker pancarı, lif pamuk, mısır ve baklagillerdir. Ancak bu dönem iki on yıl olarak incelendiğinde, **mısır, çeltik, ayçiçeği pamuk ve bazı meyveler hariç tutulur ise, bitkisel üretimde son on yılda kayda değer bir verimlilik artışı sağlanamamıştır.** Verimde bazı ekstrem yıllar hariç bir istikrar yakalanmıştır. Ancak verim seviyesi halen düşüktür. Düşük verimlilik, tarımsal altyapının yetersizliği, bilgi ve teknoloji geliştirme ve kullanımının eksikliği, işletmelerin dağınık ve parçalılığı, etkinsiz örgütlenme, pazarlama problemleri gibi bir çok faktörden kaynaklanmıştır. Mevcut üretim faktörlerinin etkin kullanılmaması da bu süreçte etkili olmuştur (**Ek Tablo 5**).

Türkiye’de de tarımsal verimlilik artışı, tarımsal yapıları bize benzeyen Polonya ve Macaristan hariç tutulur ise, diğer AB ülkelerin olduğu kadar kolay olmayacaktır. Bu ülkelerin ortak özellikleri tarımsal istihdamın yüksek ve üretim yapısının verimlilik artışı için çok ta uygun olmadığıdır. Bizde de işletmeler küçük ve parçalı ve verimlilikte fark yaratmak zor. Küçük işletmeler kısa zaman dilimlerinde verimlilik artışı sağlayacak yapısal dönüşüm yaratamazlar. Küçüklerde gizli işsizlik yapısı, beceri noksanlığı, teknoloji ve sermayeye ulaşmada zorluklar ve pazar problemleri hakimdir.

Dünyada son 30 yılda oluşan bilimsel ve teknolojik gelişmeler, özellikle verimlilikte önemli artışlara neden olmuştur. Bu da tarımımız ile gelişmiş ülke tarımları arasında giderek büyüyen ve klasik metotlarla kapatılması güç bir uçurum oluşturmuştur. Hala verim potansiyeline sahip ürünler vardır. Bunların ortaya çıkarılması gerekmektedir. Verimde düşük seviyede gerçekleşen istikrar da üretimde sıçramaları engellemektedir. Üretim artışı teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkabilecektir. Daha yaygın üretim girdisi ile yeni üretim teknolojilerinin kullanımı kaçınılmazdır. **Amaç odaklı, ihtiyaca dayalı, uygulamaya aktarılabilir AR-GE faaliyetleri tarımda teknoloji geliştirme, verimlilik ve etkinlik artışı için yegane alandır. AR-GE faaliyetlerinin sürekli öncelenmesi, insan kaynağının güçlendirilmesi ve dinamik bir kaynak transferinin gerçekleştirilmesi elzemdir.**

1.2.6. Fiyatlar

Ekonomik krizler dışında fiyatlar bir istiklara kavuşmuştur. Maliyet temelli oluşan fiyatlarda, bazı ürünler hariç son yirmi yılda reel olarak önemli değişiklikler olmamıştır. Ancak, **yurtiçi fiyatlar dünya fiyatları dediğimiz dış ticaret fiyatlarının ve diğer ülkelerin iç fiyatlarının üzerindedir.** Rekabete açık ekonomilerde yaklaşık her şey fiyatlarda yüküldür. Fiyat farklılaştıracak ürün farklılaştırılmasına kapı açılmaz ise, yüksek iç fiyatlar liberalizasyon sonrası tarımsal üretimi ciddi olarak baltalayabilecektir.

1.2.7. Teşvikler

Ülke genel ekonomi politikasının amaçları; istikrarlı bir büyümenin sağlanması, kişi başına gelirin artırılması, gelir dağılımının iyileştirilmesi, istihdam, kendine yeterlilik, gıda güvencesi, sürdürülebilir kalkınma ve tüketici refahının sağlanması ile sosyal barış ortamının korunmasıdır.

Bu genel ekonomi politikaları çerçevesinde tarım politikalarının amaçları ise üretim ve verimliliği artırmak, üretici geliri dolayısıyla üretici refahını artırmak, tarım ürünleri fiyatlarında ve üretici gelirlerinde istikrarı yakalamak, ucuz gıda temin ederek tüketici refahını artırmak, gıda güvenliği ve güvencesini sağlamak, kırsal kalkınmayı sağlamak, kırsal alanda ekonomik ve sosyal dengeyi oluşturmak ve döviz gelirini artırmaktır.

Tarım politikaları ve amaçları kalkınma planlarında ve yıllık programlarda belirtilmiş ve bu çerçevede uygulamaya konmuştur. Uygulanan kalkınma planlarında; tarımsal yapıyı iyileştirmeye yönelik tedbirler alınmamış, sanayi sektörüne ağırlık verilmiştir. Kalkınma planlarında belirlenen hedeflere ise ulaşamamıştır (Ek **Tablo 6**).

Bugüne kadar uygulanan tarım politikası kapsamında belirtilen amaçlara ulaşmak için saymakla bitmeyen bir dizi farklı araç kullanılmıştır. Tarım politikalarının amaçları gözetilirken arz ve talep dengeleri, ürün kalitesi ve standardizasyon, piyasa düzenleri, pazarlama, örgütlenme, uluslar arası ilişkiler ya göz ardı edilmiş ya da gereken önem verilememiştir ya da uygulamada sorunlar olmuş, başarı sağlanamamıştır.

Tarım politikaları uygulamalarında çoğu zaman amaç-araç kargaşası yaşanmıştır. Çok sayıda politika aracı kullanılmış ve etkileri incelenmemiştir. Bitkisel üretim pazar fiyatları ile desteklenir iken aynı zamanda hayvancılık girdisi olan yem fiyatları artırılmıştır. Gıda güvencesi sağlamaya yönelik politikalar neticesinde bazı ürünlerde arz fazlası ve önemli bütçe yükleri ortaya çıkmıştır. Kullanılan bazı araç setleri ise belirlenen amaca ulaşmada yetersiz kalmıştır. Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) gibi bazı

araçlar amaç olarak algılanmıştır. Yani politika amaçları ve araçları belirlenirken açık olunamamış ve hedeflere ulaşılammıştır.

Tarımda reform amaçlayan Tarım Reformu Uygulama Programı (ARIP) tarım politikalarını araç olarak kullanmış ve zaman içinde tarım politikaları reformuna dönüşmüştür. Tarımda reform, tarımsal yapıda dönüşümü amaçlamalıdır. Bu süreç kısmi olarak ARIP’te barındırılmıştır. Ancak asıl süreç zamana bırakılmıştır. Zaman ise bu süreci çok yavaş işlemlerini sağlayabilmiştir. Politikalarla ilgili bölümde detay bilgi verilmiştir.

1.2.8. Dış Ticaret

Türkiye ekonomisinde dış ticaretin önemi, özellikle1980’li yılların ortalarından itibaren önemli derecelerde artmaya başlamıştır. Tarım dış ticareti de bu yönde gelişme göstermiştir. Tarım ürünleri ihracatı toplam ihracat içindeki payı %11, ithalatı ise toplam ithalat içindeki payı %7 seviyelerindedir (DTM, 2005). Hala dış ticaret fazlası olmasına rağmen yakın gelecekte dış ticarete açık vermeye başlayabilir (**Ek Tablo 7a, 7b**).

Türkiye bir çok ülkeye fındık, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, Antep fıstığı, kuru kayısı, tütün, zeytinyağı, baklagil, yaş meyve-sebze ihracatı yapmaktadır. Türkiye bu ürünlerin ihracatında dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır. Yaş meyve-sebze ihracatında ise ABD ve AB’nin ardından üçüncü ülkedir. İhracatın % 60’ı fındık, meyve, sebze ve türevlerinden, diğer %20’i ise tütün, tahıl ve şekerden gelmektedir (OECD, 2011).

İthalat, ihracata oranla daha çeşitlidir. Daha çok deri, tekstil lifleri gibi ham ürünler ithalatın yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Diğer önemli ürünler ise tahıllar ve tahıl ürünleri, hayvan yemleri, tütün ve türevleri, yağlar ve yağlı tohumlardır (OECD, 2011).

Türkiye’nin dış ticaret ortakları da sınırlıdır. İhracatın büyük bir bölümü AB ülkelerine ve özellikle de Almaya, İtalya ve İngiltere’ye, ve körfez ülkelerine yapılmaktadır. İthalatta ise önemli ortak ABD’dir. İşlenmemiş ürünler toplam tarım ihracatın %48, ithalatın ise %55’ini oluşturmaktadır. **Dış ticareti katma değer yaratacak şekilde gelişmesini sağlayıcı tedbirler gerekmektedir. Geleneksel ihraç ürünlerimizin rekabet edebildiğimiz ürünler olarak öne çıkmaktadır.** Bu üstünlüğün sürdürülmesi için programlar geliştirilmelidir.

1.2.9. Bağlantılı Sektörler

Ülke ekonomisi ve toplumsal hayat açısından önemli bir yere sahip olan tarıma dayalı sanayi, bu önemini, önümüzdeki yıllarda da artarak sürdüreceği gibi görünmektedir. Özellikle gıda ve içecek sektöründe önemli gelişmeler beklenmektedir. Geniş, dinamik bir iç pazar, sektörün gelişmesi için gerekli olan talebi, sürekli canlı tutmaktadır. Tarıma dayalı sanayi ürünleri için güvenli ve geniş bir iç pazar olmak, yalnızca nüfusun büyük ve genç olmasından değil aynı zamanda görece olarak düşük tüketim düzeyi, bugünkü tüketim yapısı, hızlı kentleşme, kadınların giderek daha fazla iş hayatında yerini alması, turizm gibi faktörlerin etkisiyle, ekonomik büyüme ile birlikte önemli bir tüketim potansiyelini de bünyesinde barındırmasından da kaynaklanmaktadır (Şengül, 2005).

Tarım sektörü yatay olarak en kuvvetli bağı gıda sanayi ile oluşturmaktadır. Gıda sanayi sektöründe yoğunlaşma düzeyi alt sektörler göre değişiklik göstermektedir. Un ve unlu mamuller sanayinde yoğunlaşma düşüktür. Bitkisel yağ sanayide pazarda tüketici güvenini kazanmış çok güçlü yerli firmalar ve markalar vardır. En büyük ilk dört veya sekiz firmanın yoğunlaşma oranı, reklam yoğunluğu ve ürün farklılaştırma düzeyi dikkate alındığında rafine yağ ve margarin piyasasının tekelci rekabet piyasası özelliklerini sergilediği söylenebilir. Yoğunlaşma süt ve et ürünleri sanayinde de yüksektir.

Türkiye sigara piyasası dört firma kontrolündedir (TAPDK, 2012). Tütün mamulleri piyasasında yer alan ilk dört firmanın 2010 yılı toplam pazar payı %97.3, 2011 yılı toplam pazar payı ise %97.9

olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de sigara piyasasında en büyük paya sahip olan devlet şirketi TEKEL, Yaprak Tütün İşleme ve Tuz İşleme Müesseseleri hariç, özelleştirilmiştir. Bu özelleştirme neticesinde Kamu pipo, kıyılmış tütün ve nargile (tömbeki) tütünü üretimi ve dağıtımı, tütün mamulü (sigara) üretimi ve dağıtımı ve puro üretimi ve dağıtımı işinden tamamen çekilmiştir (<http://www.oib.gov.tr>).

TSFAS’da özelleştirme programına dahildir. Bu kapsamda 2011 yılında 10 adet fabrikanın özelleştirilmesi gerçekleştirilmiştir (<http://www.oib.gov.tr>). Tarım satış kooperatifleri piyasada önemli role sahiptir. Çay yaprağı alımı ve işleminde 250’ye yakın fabrika görev almaktadır. Toplam çay yaprağının yaklaşık 100 adedi özel sektör tarafından alınıp işlenmektedir.

Türkiye’de çok dinamik ve gelişen bir tarımsal sanayi sektörü vardır. **Tarım, sanayi sektörü çekişlidir ve bu tarımın önünde önemli bir fırsat olarak durmaktadır.** Ancak tüketicinin bilinçli olması ve dış ticarete kalite ve hijyenin ön plana çıkması sektörde daha çok mesafenin alınmasını gerektirmektedir.

Tarıma dayalı sanayi ürünleri için kararlı ve geniş bir iç pazarın yanında, dış pazar fırsatları da sektörün büyümesi ve gelişmesi için önemli motivasyon nedenidir. Bu bakımdan Türkiye’nin Avrupa, Orta Doğu ve Asya pazarlarına yakınlığı, bu pazarlarda pazar paylarını artırması, sektör için önemli fırsatlardır.

Türkiye’de gıda tüketim yönü son yıllarda daha fazla işlenmiş ve katma değeri yüksek gıda ürünlerine doğru gelişmektedir. Perakendeci sektörde çok uluslu firmalar ve büyük ölçekli modern yerli hiper marketlerin yer almasıyla, gıda zincirinde, yukarıdan, perakendeci sektörden başlayarak tarım sektörüne kadar sektörün dikey entegrasyonunda önemli gelişmeler başlamıştır. Bu yöndeki gelişmelerin giderek yaygınlaşması beklenmektedir. Gıda sanayi ile ilgili bölümde detay bilgi verilmiştir.

Bu kapsamda gıda güvenirliliği sisteminin temel unsurları olan Kritik Kontrol Noktalarında Tehlike Analizleri (Hazard Analysis Critical Control Points, HACCP), iyi tarım uygulamaları (Good Agricultural Practices, GAP), organik tarım, iyi hijyen uygulamaları (Good Hygiene Practices) çok daha önemli olacaktır.

1.2.10. AR-GE ve Teknoloji

Ülkemizde, **tarımda teknoloji kullanım seviyesi özellikle son on yılda ilerleme kaydetmesine rağmen henüz istenen seviyeye gelememiş**, bölgeler arası teknoloji kullanım düzeyleri arasındaki farklılık giderilememiştir. Teknoloji geliştirme ve teknolojinin yaygınlaştırılması süreci de arzulanan şekilde işlememektedir. Türkiye, ekolojik koşullarının uygunluğu ve zengin gen kaynakları varlığına rağmen, sürdürülebilir tarım tekniklerinin yanında modern biyoteknoloji gibi yeni teknolojileri geliştirip, uygulayarak tarımsal verimliliğini ve üretimini istenilen düzeye getirememiştir. Türkiye’de teknoloji geliştirme istenilen düzeyde olmaması, çıkarılan Islahçı Hakları ile ilgili kanun hariç tutulur ise, genelde belirgin bilim-teknoloji politikalarının eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında, temel araştırmaların yetersiz oluşu, tarım eğitimindeki niteliğin düşmesi ve AR-GE faaliyetlerine ayrılan kaynakların düşüklüğü, yetişmiş personel erozyonu gibi nedenlerle teknoloji geliştirme ve yaygın kullanımı istenilen düzeyde olmamıştır. Buna rağmen özellikle son 15 yıllık dönemde uygulamalı araştırmada kayda değer gelişmeler sağlanmış ve bazı konularda dünya ile rekabet edilebilir konuma gelinmiştir (DPT, 2006). GDO araştırmalarına da mutlaka yer verilmeli, önemsenmelidir.

1.2.11. Mekanizasyon

Ülkemiz tarımı hızlı bir mekanizasyon süreci yaşamıştır. Günümüzde traktör sayısı bir milyonu aşmıştır. Bir traktörün yılda işleyebileceği alanın 800 dekar olduğu düşünülürse, **Türkiye’nin 250 bin traktöre ihtiyacı vardır.** Traktör artışının tarıma ciddi katkı sağlamasının beklenmemesi gerekir.

Traktör sahipliğinin teknoloji olarak algılanmaması ve bunun dışında tarımda ileri teknoloji kullanımının yaygınlaşması zorunludur ve ancak bu sayede ilerleme sağlanabilir.

1.2.12. Girdi Piyasaları

Tarımsal girdi temini, özellikle kimyasal gübre ve hammaddesi, büyük oranda yurt dışı bağımlıdır. Bunun temel nedeni doğal kaynak yokluğu, bu alanlarda patent olmaması ve yeterince yerli yatırım bulunmamasıdır. Dışardan temin edilen gübre ve ilaç gibi girdiler çoğunlukla petrol fiyatlarına bağlı olarak değişmektedir. Maliyet yükü tamamen kontrolümüz dışındadır. Üretici üzerindeki maliyet ancak uluslar arası anlaşmalara göre yasak olan girdi sübvansiyonları ile mümkün olur.

1.2.13. Çevre

Dünya genelinde çevreye karşı hassasiyetler artmaktadır. Şu andaki genel yaklaşım “sürdürülebilir bir çevre” sloganı ile şekillenmiştir. Tarımsal faaliyetlerin de çevreyi bozucu bir faaliyet olduğu öngörüsü yaygındır. Avantajlı olunabilecek konu, gübre ve ilaçta organiklerin kullanımına geçilmesi olacaktır. Politikaları çevre ile ilişkilendirme zorunluluğu ortadadır. **Türkiye kıyasla az kirlidir ve çevre dostu politikalara Tarım Stratejisi 2006-2010 belgesinde ve Tarım Kanununda yer verilmiştir.**

1.2.14. Yatırımlar

Asrın başına kadar 20 yılını yüksek enflasyon ve yüksek faiz kısılcığında geçiren Türkiye ekonomisinde kamusal yatırımlara yeterli kaynak ayrılamamıştır. Tarım sektörü sabit sermaye yatırımlarının payı ise, sadece %4'tür. Kamu yatırımları ile birlikte bu pay % 7.7'ye çıkmaktadır. Yatırım programından sağlanan bütçe de genellikle tarımsal kuruluşların işletme maliyetlerini karşılamada kullanılabilir. Son birkaç yılda GAP yatırımlarının finansmanı ile tarıma sabit sermaye yatırımları önemli derecede artmıştır (Ek **Tablo 8**). Ancak, cılız işletmelere yapılan küçük yatırımlarla tarımda gelişme sağlanmasını beklenemez. Tarımda gelişmeyi büyük sermayenin ilgisi sağlayacaktır.

Tarım sektörü, teşvikli yatırım açısından da çok düşük pay alabilmiştir. Son yılların ortalamasına göre, toplam teşvik belgeleri içinde tarım sektörü %2.1'lik bir paya sahiptir. Ancak, son yıllarda enflasyonun kontrol altına alınmasıyla birlikte, tarımda sermayenin güçlenmesine ve gelişen teknolojiye ayak uydurmasına önemli bir zemin oluşturmaya başlamıştır (Miran, 2006). Özel sektör yatırımları, özellikle sera, tohumculuk ve organik üretimde ağırlık kazanmıştır.

1.2.15. İstihdam

İktisadi gelişmeye bağlı olarak tarımda istihdam da azalmaktadır. Ancak, “Yapısal dönüşüm noktası” olarak adlandırılan bu gelişmeye, Türkiye, özellikle genel ekonomik gelişmenin istikrarlı olmaması nedeniyle, hayli gecikmeli olarak varmıştır. Ülkede toplam istihdam artarken tarımda istihdamın azalması arzu edilen bir gelişmedir. Buradaki **ikilem, kalkınma planlarında tarım nüfusunun % 10'un altına çekilmesi hedeflenirken, tarımda istihdamın azalıyor olmasının sürekli eleştiri alanı olması hususudur.** Ancak, ekonominin zaten sınırlı olan istihdam yaratma kapasitesinden dolayı tarımdan çıkışın önü açık değildir ve göç olgusu hem kentlerde hem de tarımda sorunlar yaratmaktadır. Tarımdaki sorun üretici yaşlanması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bir diğer önemli sorun ise tarımda eğitim seviyesinin düşük olmasıdır. Modern teknolojilerin uygulanmasında üreticilerle iletişimde özellikle sorunlar vardır.

1.3. Dış Dinamikler

1.3.1. Sektörün Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Karşısında Durumu

Bu bölüm DTÖ revize edilmiş taslak tarım modalitelerinden amaca uygun olarak düzenlenmiştir (DTÖ, 2008). Modalitelerin Türkiye açısından yorumu da verilmiştir. DTÖ Tarım Anlaşması İleri Tarım Müzakereleri çerçevesinde, yeni dönemde iç desteklerle ilgili olarak bu müzakere döneminde formüle edilen ticareti bozucu toplam iç destekler (OTDS) (AMS+De minimis +Mavi Kutu %5'i) desteklerinde indirimin üç banda ayrılarak yapılması kararlaştırılmıştır. Şöyle ki OTDS si 60 milyar Amerikan doları ve üstünde olan ülkeler (Avrupa Birliği) % 80 indirim, 10 ile 60 Milyar arasında olanlar (ABD) %70 indirim ve 10 Milyar Dolar ve altında olanlar %55 indirimde bulunacaklar. Bu kapsamda yapılan OTDS indirimlerinin gerçek indirimler olup olmadığı irdelendiğinde ABD'nin indirim yapacağı OTDS miktarı 48,3 Milyar USD (Kanada'nın yayınladığı JOB(06)/151 WTO simülasyon kağıdına göre) ve %70 indirim yapıldığında kullanabileceği maximum OTDS oranı 14,5 milyar USD'ye iniyor. Fakat ABD'nin aktüel OTDS desteği 2006'da 11 milyar USD ve 2007'de 8 milyar USD olarak gerçekleştiği görülmektedir. Avrupa birliğinde de durum hemen hemen aynıdır. Bu durum mali potansiyeli yüksek olan ülkelerin desteklerde gerçek bir indirime gitmediğinin kanıtıdır. Oysaki uluslar arası tarımsal ticarete rekabetin eşit şartlar içinde gerçekleşmesi gerekli olup bu durum DTÖ'nün temel prensipleriyle de uyuşmamaktadır.

De minimis'de uygulama döneminin başlangıcında %50 ve daha sonraki yıllarda daha düşük yüzdelerde indirim yapılması, AMS taahhüdü olmayan GYÜ'ler ile kaynakça fakir çiftçiler ve En Az Gelişmiş Ülkelerde yapılan *de minimis* desteklerinin indirim taahhüdünden muaf tutulması, mavi kutuda toplam tarımsal üretim değerinin GÜ'lerde % 2,5 GYÜ'lerde %5'ine kadar bir sınırlanma getirilmesi benimsenmektedir.

Gelişmiş Ülkelerin (GÜ) ihracat sübvansiyonlarına ayırdıkları bütçesel giderlerini 2010 yılına kadar %50 indirmesi, 2010'dan sonra geri kalanının her yıl eşit miktarlarda azaltılarak bitirilmesi; ve 2013'e kadar sıfırlanması öngörülmüştür. Gelişme Yolundaki Ülkeler (GYÜ) ise 2016 yılı sonuna kadar ihracat sübvansiyonlarını her yıl eşit miktarlarda azaltacak desteklerin kaldırılmasından sonra 5 yıl süre ile (2021'e kadar) pazarlama ve ulaşım destekleri ile navlun masraflarında ayrıcalıklardan yararlanmaya devam edeceklerdir. İhracat kredilerinin, kredi garantilerinin ve sigorta programlarının disipline edilmesi, ihracatçı devlet teşekküllerinin ihracat desteklerinin elemine edilmesi, uluslararası gıda yardımlarının disipline edilmesi öngörülmektedir.

Pazara girişte öncelikle karşımıza gerek GÜ'lerin gerekse GYÜ'lerin karşılaşacakları tarife indirimleri konusu çıkmaktadır. tarife indirimlerindeki gelişmeler, yüksek tarifelerden daha fazla kesinti yapmak suretiyle gerçekleştirilecektir ve hem GÜ'ler ve hem de GYÜ'ler için tarife indiriminde esas alınan tek bir yaklaşım olacaktır: "bant yaklaşımı". Buna göre GÜ'ler için 5 yıl içinde eşit oranlarda indirim olmak üzere, Tablo 1'de yer alan indirimler ön görülmektedir.

GÜ'ler için minimum ortalama indirim %54'tür. GYÜ'lerin yapacakları tarife indirimde ise, indirim 8 yıl içerisinde yine eşit oranlarda yapılması gündemdedir ve Tablo 2'de belirtildiği şekilde yapılması öngörülmektedir. GYÜ'ler için minimum ortalama indirim %36'dır. EAGÜ'ler ise tarife indiriminden muaf tutulacaklardır.

GYÜ'lerin tarifelerde yapılacak indirimler sonucunda ülkelerinde üretilen ürünlerin üretimlerini rekabet açısından koruyabilmelerine yönelik bir esneklik olarak ifade edilebilecek olan "özel ürünler" konusunda belirlenecek ürünlerin sayısı, toplam tarife satır sayısının %12' sini Özel Ürün olarak belirlenebilmesini önerilmektedir. Tarife satırlarının en fazla %5'lik kısmında sıfır indirim uygulanabilecek olup özel ürün olarak belirlenen ürünlerde ortalama tarife indiriminin en az %11 olarak gerçekleşmesi gereklidir. Bu durumda %5 oranındaki tarife satır sayısında sıfır indirim uygulandığında kalan %7 lik kısım için %19 luk bir indirim gerekecektir ki bu oran özel ve farklı muamele kapsamında GYÜ'lere uygulanan bir esneklik için çok yüksek bir orandır.

Tablo 1. GÜ'ler için Tarife İndirimleri.

Tarife Eşikleri	İndirim Oranı
$0 < x < 20$	% 50
$20 < x < 50$	% 57
$50 < x < 75$	% 64
> 75	% 70

Kaynak: DTÖ, 2008.

Tablo 2. GYÜ'ler için Tarife İndirimleri.

Tarife Eşikleri	İndirim Oranı
$0 < x < 30$	% 33,33
$30 < x < 80$	% 38
$80 < x < 130$	% 42,67
> 130	% 44 – 48,67

Kaynak: DTÖ, 2008.

Bundan başka, DTÖ'ye üye tüm ülkelerin uygun sayıdaki ürünlerini hassas ürün olarak belirlemelerine imkan tanınmaktadır. Bu ürünler daha az oranda indirim tabi tutulacaklardır. En Çok Kayrılan Ülke kuralına göre hassas ürünlerde asgari pazara girişi sağlamak üzere tarife kotalarının genişletilmesi söz konusudur. Başkan bu konuda da çeşitli öneriler getirmektedir. Buna göre, GÜ'ler tarife satır sayısının % 4'sını hassas ürün olarak belirleyebileceklerdir. Ayrıca, tarife satırının % 30'u ilk bantta ise bu sayı % 6 olacaktır. GYÜ'ler ise GÜ'lerce belirlenmiş olan hassas ürün oranının 1/3 fazlasını hassas ürün olarak belirleme hakkına sahip olacaklardır.

Özel Koruma Önlemleri Mekanizmasının uygulanması konusunda ise, yeni öneriler şu şekilde özetlenebilir;

1. Tüm tarife satırlarına uygulanabilmesi,
2. Miktar ya da fiyat tetikli olması,
3. Fiyat bazlı mekanizmada tetik fiyatıyla ithalat fiyatı arasındaki farkın % 85 i kadar ek vergi uygulanması,
4. Çapraz kontrol (Cross check) mekanizmasının bulunması.

Türkiye iç desteklerde Toplu Destek Ölçütü (AMS) bildiriminde bulunmayıp sadece asgari destek (*de minimis*) taahhüdünde bulunduğu için aslında kendisini sınırlamıştır. AMS taahhüdü olan ülkeler *de minimis* sınırını aşan miktarları AMS içine dahil edebilirken ülkemiz için böyle bir avantajı kullanma imkanı bulunmamaktadır.

Bütçe kısıtları nedeniyle çok kullanılmayacak bir araç olmakla birlikte, Türkiye ihracat desteği verme imkanı (44 ürün) olan ülkeler arasındadır. İhracat desteği verilebilecek ürünler listesinde yer alan bitkisel yağlar, kırmızı et gibi ürün/ürün grupları arz açığı olan ürünlerdir ve ihracat desteği anlamsız kalmaktadır. Diğer taraftan bazı ürünler (hububat vb) için ise destek verilebilecek ürün miktarı ve değeri çok düşük olduğundan bir anlam ifade etmemektedir. Rekabetçi olduğumuz ürünlerde (domates, patates, soğan, narenciye, elma gibi bazı taze meyve sebze destek verilebilecek miktarlar çok düşüktür) destek verme hakkımız bulunmamaktadır. Bu bağlamda yeni dönemde ihracat sübvansiyonlarının sıfırlanması ülkemizi çok fazla etkilemeyecektir.

İhracat desteklerini ağırlıklı olarak AB'nin, ihracat kredilerini de ABD'nin kullandığı dikkate alındığında uzun vadede bu imkanı kullanamayan GYÜ'lerin ve EAGÜ'in lehine sonuçlar vereceği öngörülmektedir. Ayrıca, gıda yardımlarının disipline edilmesi bu yardımları ticari amaçlı kullanmayan ülkemiz açısından olumlu değerlendirilebilir.

Pazara giriş, Türkiye için en riskli ve sorunlu alan olarak görülmektedir. Müzakerelerde Ülkemiz, özellikle pazara giriş başlığında korumacı bir yaklaşım benimseyerek, gümrük vergilerinde minimum indirim sağlayacak bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu amaçla G-33'ler olmak üzere, Özel Ürünler, Hassas Ürünler ve tarifelerde minimum indirim savunan ülkeler ile yakın işbirliğini sürdürmüştür. Yüksek tarifelerde yüksek oranda indirim yapılacak olması özellikle hayvansal ürünlerimizi tehdit eder durumda olacaktır. Tarifelerimizde yapılacak olan ortalama %36 indirim ülkemiz ürünlerinin diğer ülke ürünleriyle rekabet edebilirliğini olumsuz yönde etkileyecektir. Pirinç gibi bazı ürünlerde bağlı tarifeler düşük bildirildiğinden hâlihazırdaki tarifeler zaten yeterli koruma sağlamamaktadır. Özellikle bizim için hassas olan ürünler yüksek tarife bantlarında yer alması ve bu bantta %44-48,7 indirim yapılacak olması ve verilen özel ürün ve özel koruma mekanizması esnekliklerinin çok fazla koruma sağlayamaması bu ürünlerin üretildiği sektörleri büyük oranda etkileyecektir. Ticaret politikası araçları ve desteklemeler kullanılarak devamlılığı sağlayacak önlemlerin alınması elzem görülmektedir.

Türkiye'nin, 2001 yılında muz ve 2006 yılında pirinçte olduğu gibi, bazı ürünlerle ilgili ithalat uygulamaları tarife dışı engel olarak Anlaşmazlıkların Halli Organına götürülmüş ve ithalatı serbest bırakmak zorunda kalmıştır. Önümüzdeki dönemde DTÖ'ce yapılacak izleme mekanizmasının çok daha sıkı olacağı düşünülmektedir. Bu yönde ülkemizin ithalata tarife dışı engel koyabilme olasılığı çok azalacaktır.

Özel Ürün ve Özel Koruma Mekanizmaları GYÜ'ler açısından kazanım olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Özel Ürün mekanizmasından yararlanacak ürün ve zero cut uygulanacak ürün sayısı ülkemiz açısından büyük önem kazanmıştır. GYÜ'lere tarife satır sayısının belli bir oranında (%12) özel ürün istisnası tanınması ve bu ürünlerin belli bir bölümünde (%5) tarife indirim yapılması veya indirimin minimize edilmesi ile sayı yeterli olmasada (yaklaşık 35 ürün 6'lı GTİP bazında) sadece bazı çok riskli ürünlerin korunabileceği düşünülmektedir. Özel Koruma Mekanizması ile, ithalatın miktar olarak baz dönem ortalamasının belirli bir oranının üzerine çıkması veya dünya fiyatlarının belli bir oranında altına düşmesi durumunda ithalatçı ülkeye ilave gümrük vergisi koyma imkanı tanınmaktadır. Pazara Giriş konusunda; Türkiye'nin geçmiş dönemde Özel Koruma Önlemi (SSG) elde edememesinden dolayı stratejik ürünlerde (et, süt, pirinç vb) ilave olarak DTÖ kurallarına uygun önlem uygulanamamaktadır.

Türkiye'nin altılı bazda toplam 706 tarife satırı mevcuttur. Yüksek tarifeler; etler, süt ve süt mamulleri, tahıllar, çay, muz, şeker, tütün mamulleri, alkollü içkilere aittir (**Tablo 3**).

Tablo 3. Tarife ve Satır Sayıları.

Tarifeler	$t > 130$	$130 \geq t > 80$	$80 \geq t > 30$	$30 \geq t$	TOPLAM
GTİP 6'lı	91	68	292	255	706
(%) Toplam	13	10	41	36	100

Kaynak: DTÖ, 2008.

1.3.2. Sektörün Avrupa Birliği (AB) Karşısında Durumu

Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin tarım sektöründe bitkisel üretim üzerindeki etkilerini analiz ederken birkaç faktörü birlikte göz önünde bulundurmak gerekir. Bunlar; 1) kısmi verimlilik (birim alana üretim miktarı veya işgücü başına katma değer), 2) faktör fiyatları (kıtlığı veya bolluğu), 3) ürün kalitesi (örneğin buğday protein oranı, pancar şeker oranı vb), 4) ürün sağlık ve hijyen güvenliği, 5) çevre boyutu ve 6) pazarlama etkinliği (arzın toplulaştırılması, taşıma, depolama ve işleme vb) gibi faktörlerdir (Koç, 2005a).

Sektörün rekabet edebilirliğini anlamak, birim alana verimlilik karlılaştırması veya birim üretim maliyetinin yanı sıra, çıktı fiyat karşılaştırmaları, kalite ve hijyen standartlarının da dikkatle irdelenmesini gerektirir. Rekabet edebilirlik için en çok kullanılan ölçüt karşılaştırmalı üstünlüktür.

Üyelik öncesi veya sonrası sektörde meydana gelebilecek değişiklikleri olumlu veya olumsuz olarak nitelemek doğru olmaz. AB dışı değişiklikler ve üyeliğin etkisi üretim, tüketim ve dış ticaret gibi değerlendirme kriterlerine ve bakış açısına göre farklılık gösterebilir. Ancak, bu yönlü yapılmış araştırmaların sonuçları da ileriye dönük ışık tutacaktır.

Çakmak ve Kasnakoğlu (2001) AB üyeliği durumunda şu sonuçların olası olduğunu ortaya koymuşlardır.

- a. Üyelik bitkisel ürün fiyatlarını yükseltmektedir.
- b. Üreticilere etkisi ürüne göre değişmektedir; genelde olumsuz gibi görünen etki teknolojik gelişme ve telafi ödemelerinin etkisiyle üreticilere yararlı hale gelmektedir.
- c. Bitkisel ürünlerde net ihracat artışı, hayvancılık ürünlerindeki ithalat artışını karşılamaktan uzaktır.
- d. Bitkisel ürünlerde AB dışı ülkelere yapılan ihracat artış göstermekte, ancak dış ticaretin kaynağı ve adresi büyük oranda AB olmaktadır.
- e. Arpa, pamuk, baklagiller, sebze ve meyve üyeliğe oluşan fiyat düzeyinde rekabet edebilecek ürün ve ürün grupları olarak belirlemektedir.

Türkiye ihracatının yaklaşık yarısını AB ülkelerine yapmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'nin bu pazardaki rekabet üstünlüğüne bakmakta yarar vardır. Tarım ürünleri dış ticaretinde AB ile rekabet edebilirlik analizi, Lafay Endeksi'ne göre, Türkiye'nin sektörel özelleşme düzeyinin düşük olduğunu ve meyve, sebze, ve mamulleri, zeytinyağı gibi ürünlerde görece üstünlüğü olduğunu işaret etmektedir. Buna karşın, tahıl, içecek ve tütünde endeks eksi değerler almakta ve Türkiye'nin uluslararası piyasalarda görece üstünlüğü olmadığını işaret etmektedir (Çağatay ve Güzel, 2003).

Koç (2005a)'e göre işletme genişlikleri ve AB'nin işlenmiş yaprak tütün ithalatında uyguladığı düşük gümrük vergisi sebebiyle Türkiye'nin AB üyeliğinin tütün sektöründe dikkate değer negatif etki yaratacağı söylenebilir. AB karşısında ve eşit politika koşullarında Türkiye'nin en rekabetçi olduğu sektörlerden biri pamuktur. AB üyeliğinin zeytincilik sektöründeki etkisi uygulanmakta olan yardımlardan yararlandırılacak üretim kotasının miktarına (Türkiye'ye verilecek kota miktarına) ve Türkiye'nin uyum döneminde AB kalite kriterlerine uyum sağlama başarısına bağlı olacaktır.

Türkiye'de hektara buğday verimi düşük ve buğday üretim maliyetleri AB müdahale fiyatlarının oldukça üzerindedir. Üretimde dikkate değer miktarda düşme olacağı kaçınılmaz gözükmektedir. Buğdayda olduğu gibi, AB üyeliği arpa üretimi üzerinde de negatif etki yaratacaktır. Buğday için yapılan sentez genel olarak arpa içinde geçerlidir. AB, mısır ithalatında Genetik Olarak Değiştirilmiş (GDO) ürünler aleyhine bir tutum izlemektedir. İç piyasada, GDO içeren gıdalarda etiketleme zorunluluğu, GDO'lu tohumlardan üretilen mısırın ithalatını caydırmaktadır. Türkiye'nin AB üyeliğinde mısır üretim dalı ile ilgili olarak karşısına çıkacak en önemli sorun budur. Eğer, AB'nin GDO ürünler konusundaki politikalarında bir değişiklik olmaz ise, AB üyeliği durumunda ABD'den kredili mısır ithalatı azalacağı için mısır üretimi ithalat karşısında daha rekabetçi olacaktır.

Türkiye'nin AB üyeliğinden en olumsuz etkilenen sektörlerden biri de yağlı tohumlar sektörünün çekici gücü olan ayçiçeği üretimidir. Özellikle ham yağ ve ayçiçeği tohumu ithalat tarifelerinde yapılacak düşüş, Türkiye'de ayçiçeği üretici fiyatlarında büyük düşmeye yol açacaktır. Çakmak ve Kasnakoğlu (2001) ve Grethe (2004)'de çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

AB üyeliğinin Türkiye tarımının alt sektörlerine etkilerini inceleyen çalışmalar mevcuttur (Koç, 2005b). Ürün bazında beklenen sonuçlar **Tablo 4**'de verilmiştir.

Tablo 4. Bazı Ürünlerin AB'ye Karşı Etkilenme Durumu

Ürünler	Etkilenme yönü	Gerekeçe
Tütün	-	Düşük gümrük vergisi
Pamuk	+	Eşit rekabet koşulları
Zeytincilik	-	1 Mayıs 1998 takvimi, kota
Buğday	-	Maliyet
Arpa	-	Maliyet
Mısır	+	AB'nin GDO tutumu
Yağlı tohumlular	-	Düşük gümrük vergisi

Kaynak: A. Koç, 2005b.

Eruygur ve Çakmak (2007), OTP desteklerinin tam uygulanması durumunda 2015 yılında üretici refahında %1.1, tüketici refahında ise %8.1 artış olacağını hesaplamışlardır. OTP desteklerinin tam uygulanmaması durumunda ise üretici refahında %1 seviyesinde bir düşüş olacağını belirtmişlerdir. Çalışmada, AB'ye üye olmama ile GB'ne tarımın dahil edilmesi ve AB'ye tam üyelik senaryoları kıyaslandığında, son iki senaryoda da üretimlerde düşüşlerin olacağı ifade edilmiştir.

Koç vd, (2008) AB üyeliğinin etkilerini ürünler itibariyle irdelemişler ve şu sonuçlara ulaşmışlardır. Buğday üreticinin net kaybı daha fazla olacaktır. Arpada net ithalatçı olunacak. Dane mısır ithalatı artacak. Ayçiçeği üretimini pozitif etkilenecek. Pamuk üretimi ve pamuk çekirdeği üretimi artacak. Şekerde tüketici refahı artacak, üretici refahı azalacak. Üreticilerin önemli bir kısmı tütün üretiminden çıkacak. Pirinç ithalatı artacak. Turunçgil sektörünü pozitif yönde etkilenecek ve sektör büyüyecek. Zeytinyağı üretici fiyatında dikkate değer bir düşme olmayacak. Süt üretiminde beklenenin tersine düşme değil artış olacak. Sığırcılıkta tüketici refahı artacak. Küçük baş hayvancılıkta üretici ve tüketici refahı artacak.

TEAE (2008) koordinasyonunda yürütülen "Türkiye'nin AB'ye Uyum Sürecinde Olası Gelişmelerin Önemli Tarım Ürünleri Üzerine Ekonomik Etkilerinin Analizi" çalışmasında; Türkiye'nin AB'ye üye olması durumunda AB fiyatının Türkiye fiyatı olarak kabul edilmesi senaryosuna göre incelenen ürünlerde;

1. Kısa dönemde 11 üründe (mısır, nohut, fasulye, ayçiçeği, domates, biber, portakal, mandalina, fındık, kuru kayısı, kuru incir) üretici refahının artacağı,
2. 19 üründe (buğday, arpa, çeltik, mercimek, pamuk, şeker, zeytinyağı, tütün, patates, patlıcan, elma, muz, limon, süt, sığır ve dana eti, kanatlı eti, yumurta, çay, kuru üzüm) ise üretici refahının azalacağı tahmin edilmektedir.
3. Uzun dönemde 10 üründe (mercimek, fasulye, ayçiçeği, domates, biber, patlıcan, portakal, mandalina, fındık, kuru incir) üretici refahının artacağı, 20 üründe (buğday, arpa, mısır, çeltik, nohut, pamuk, şeker, zeytinyağı, tütün, patates, elma, muz, limon, süt, sığır ve dana eti, kanatlı eti, yumurta, çay, kuru kayısı, kuru üzüm) azalacağı tahmin edilmiştir.
4. Sosyal refahın; kısa dönemde çeltik, ayçiçeği, zeytinyağı, tütün, mandalina ve kuru üzüm hariç, uzun dönemde ise çeltik, fasulye, zeytinyağı, limon, kuru üzüm hariç diğer ürünler için pozitif olacağı beklenmektedir.

AB Ortak Tarım Politikasını kırsal kalkınma politikalarına kaydırmaktadır. Bu politikalar üç önemli alana odaklanacaktır. Bunlardan birincisi tarım ve orman sektörlerinin rekabet gücünün artırılması, ikincisi çevre ve toprak yönetimi, üçüncüsü yaşam kalitesinin yükseltilmesi, ekonomik çeşitlilik, başka bir ifadeyle, geniş anlamda kırsal gelişmedir.

AB çok önemli bir unsur geliştirdi: Finansal disiplin. 2013 e kadar OTP bütçesi reel olarak artmayacak. Sonrasını da bilmiyoruz, modülasyon geliştirildi. Pazar odaklı destekleri içinde barındıran ve piyasa bozucu oldukları için DTÖ'ye de takılan birinci ayak önlemlerinden kırsal kalkınmayı hedef seçen ikinci ayağa geçiyor (EC, 2005).

Kırsal genel anlamda, şehirlerin kapladığı alanlar hariç her yer olarak tanımlanmaktadır. İnsanlar orada yaşarlar, çalışırlar, seyahat ederler, su toprak gibi üretim için gerekli olan kaynakları bulur. Kırsal içinde yaşayanların faaliyetlerini yansıtır. Orayı, yaşayanlar isteklerine göre düzenlerler, değiştirirler, üzerinde her şey yaparlar (ev, yol, köprü, işyeri). Kırsal kalkınma yardımları yatırım ve yapılanma yardımlarıdır. Yapılanmadan etkilenecekler ve kendine yetenler için finansal likidite ve yaşam standartlarını sürdürebilmek için geçici gelir desteği uygular. Uygulama kapasitesi gerektirir, oluşturulmalıdır.

1.4. Sonuç

Tarımı, toplam işlenen alanın bilinenin yaklaşık dörtte üçü kadar olduğu, verim artışı sağlanmaz ise bitkisel üretimde bir potansiyele ulaşıldığı, dış ticarete rekabette üstün ürün gerektiği, fiatlarda dünya fiyatları üzerinde bir istikrar olduğu, teşviklerde istikrarsızlık, tarıma kıyasla güçlü bir bağlantılı sektörün varlığı, kamu yatırımlarının ve istihdamın azaldığı, Ar-Ge'nin etkinsizliği, teknolojinin traktör olarak algılandığı, yurt dışına bağımlı girdi piyasası ve nispeten temiz bir çevrenin varlığında var olan bir sektör olarak görmek mümkündür.

Dönüşüm sağlayabilmiş modernleşmiş ticari işletmeler istikrarlı politikalarla rekabet edebilir duruma gelebileceklerdir. Geçimlik ve yarı geçimlik işletmelerin çoğu varlıklarını oluşacak ortamda da sürdürecekler ancak, örtü altı üretimi hariç, piyasa mekanizması dışında kalacaklardır. Dolayısıyla Türkiye'de her şartta tarımsal üretimin yapılabileceği beklenen bir durumdur. **En önemli dönüşüm noktası sayılan işletme yapısındaki değişimi ve işletmelerin ticarileşmesini sağlayacak politikaların geliştirilmesi ve ödünsüz uygulanması zorunlu olacaktır. Arazi toplulaştırması bunlardan biridir ve en önemlilerindendir.**

Tarım müzakereleri konusundaki nihai anlaşmaya ulaşmada AB ve ABD gibi ülkelerin rollerinin çok önemli olduğu görülüyor. Özellikle bu iki büyük aktörün kendi aralarında imzaladıkları anlaşmaların hemen sonrasında müzakerelerde mesafe kat edilmektedir. Büyük aktörler özellikle tarımla ilgili konularda anlaşmaya imza atıp sonrasında çiftçilerine “bundan sonra kurallar bu anlaşma doğrultusunda değişti, bazı olanaklardan mahrum kalacaksınız” demiyorlar. Daha çok tersi bir durum söz konusudur. Önce kendi reformlarını gerçekleştirip anlaşmanın bu reformlara uygun şekillenmesi için çalışıyorlar. Bu durum Blair House I, Blair House II, McSharry Reformu, Gündem 2000, ve ABD'nin Çiftlik yasalarını takiben DTÖ'de alınan yolları izleyerek kanıtlandı. Ancak bir araya gelen küçükler de müzakerelerde bir güç oluşturmaya başlamışlardır. Cancun Konferansı Gelişme Yolundaki Ülkelerin (GYÜ) de bir araya gelip koordineli bir şekilde hareket ederlerse ne kadar etkili olabildiklerini gösterdi. Eğer bundan sonraki müzakere döneminde gelişmekte olan ülkeler etkilerini sürdürüp anlaşmaya gelişmiş ülkelerin aleyhine olacak maddeler ekletirlerse, uygulama dönemi için gelişmiş ülkeler çok daha uzun geçiş süreleri talep edeceklerdir. Ancak gidişatta temel ve dramatik bir değişim olmayacağını varsaymak yanıltıcı olmaz.

AB üyeliğini inceleyen çalışmalar genellikle benzer bulgulara ulaşmışlardır. Ortak olan, tüketici refahının artacağı ancak üretici refahının azalacak olmasıdır. Sebze ve meyve sektörü gibi bazı sektörlerin rekabet gücü olduğu da vurgulanmıştır.

Önem sırasını dikkate almadan, tarımda rekabet edebilmek için gerekli olanlar şöyle sayılabilir: verimli tarım alanı; elverişli hava şartları; becerikli üreticiler; ülke koşullarına uygun modern üretim teknikleri; gelişmiş girdi piyasaları; ulaştırma, işleme ve pazarlama altyapıları; fiyat oluşumu ve risk transferine olanak sağlayacak ürün piyasaları ve finansal kurumlar. Türkiye'nin tarım sektöründeki sorunlarının kaynağı yukarıda sayılanların ilk üçü dışında, rekabetçi olabilmek için gerekli ortamın

yaratılmamasıdır. Tüm bu faktörler işletme boyutları ile ilişkilendirildiğinde mevcut yapının devam ettirilmesi durumunda bu alanlarda ilerleme, değişim ve gelişim sağlanamayacaktır.

Çakmak ve Akder (2005), “Türkiye tarımının genel yapısı hızla değişmeyecek. ... temel üretim faktörlerinin, üretimin ve ticaretin her türlü göstergelerin kısa dönemde nicel ve nitel olarak hızla dönüşüme uğraması imkansız. Makroekonomik reform programına paralel olarak, tarımda hızlı değişimi gerçekleştirecek müdahaleleri yapabilme kapasitesinin oluşturulması kaçınılmazdır. Türkiye için şimdilik bu tren kaçmıştır” demektedirler.

Tarımsal büyümenin esas kaynağının, yeni teknolojilerin etkin kullanılabilmesi büyüklükte tarım alanlarına destekleme politikaları aracılığı ile transferi olduğu söylenebilir. Yeni teknolojilerin etkin kullanılabilmesi büyüklükte tarımsal işletme oranının düşük olması sözkonusu önerme için bir kısıt teşkil etmektedir. Sayıca yüksek ancak etkinliği tartışmalı üretici örgütlenmesinin bir çare olması umulur ancak beklenmemelidir. Zira, bazıları hariç, üretici örgütleri hem kuruluş hem de faaliyetlerinde devlet desteğini talep etmekte, kendi öz kaynakları ile ciddi sayılabilecek faaliyetleride bulunamamaktadır. Esasen lobi olarak adlandırılan, kamu nezdinde üye taleplerini dile getirmektedirler. Teknoloji transferi, yayım, eğitim gibi üreticinin temel ihtiyaçları ile çok ta ilgilenenemektedirler. Kısaca, üretici açısından etkin bir yapıda değildirler.

2. EKONOMİK İSTİKRAR PROGRAMLARI ve TARIM

2.1. 24 Ocak Kararları

24 Ocak kararların temel amacı; plan hedefleri doğrultusunda esas itibariyle ithal ikamesine dayanan büyüme politikalarının yerine kur, faiz, fiyat kontrolleri gibi politikaların terk edilerek piyasa kurallarının işlenmesini sağlamaktır. Bu kararlarla fiyat kontrolleri, özellikle KİT mallarındaki her türlü kontroller kaldırılmış ve bu malların fiyatlarında önemli bir sıçrama gerçekleşmiştir.

24 Ocak Kararları ile; fiyat yoluyla desteklenen ürün sayısında önemli derecede azalma olmuştur. 1980 yılında 24 ürün fiyat yolu ile desteklenirken 1981 yılında bu sayı 20'ye, 1985 yılında 18'e 1990 yılında da 10'a düşmüş, dolayısıyla destekleme alımlarının toplam milli hasıla içindeki payı da azalmıştır. Gürbüz (2007) söz konusu kararların kurumsal etkilerini de tartışmış, Toprak Su, Zirai mücadele, Veteriner İşleri gibi genel müdürlüklerin yok edildiğini, tarımsal araştırmaların güdükleştğini belirtmiştir.

1985 yılında uygulamaya konan V. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile 24 Ocak kararlarına devam edilmiş ve 1980'li yılların başında başlatılan serbest ekonomiye geçiş süreci, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile yeni bir ivme kazanarak rekabete açık ekonomiye geçiş hızlanmıştır.

2.2. Beş Nisan Kararları

1989 yılından itibaren Türk Lirasının değerlenmesi, iç ve dış pazarlarda ekonominin rekabet gücünün zayıflamasına ve kısa vadeli ve yüksek faizli bir dış borçlanma yolu ile yurt dışına önemli ölçüde kaynak transferi olmuştur. Ekonomideki artan iç dengesizlikler 1993 yılının ikinci yarısında doruğa çıkmış ve bu olumsuzluklar dış dengeye de yansımış, 1994 yılı Ocak ayında önemli derecede bir devalüasyon yapılmış, 5 Nisan 1994 tarihinde de mali piyasalar ve döviz kuruna istikrar kazandırmak, enflasyonu hızla düşürmek, ihracat öncülüğündeki büyüme stratejisine yeniden işlerlik kazandırmak, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve yapısal reformları uygulamak için Ekonomik Önlemler Uygulama Planı yürürlüğe konmuştur.

5 Nisan Ekonomik Önlemler ve Uygulama Planının temel ilkesi, üretim yapan, sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlenmesini sağlayan, sosyal dengeleri gözetilen bir devlet yapısına geçmektir. Bu çerçevede, tarım sektörüne ilişkin bir takım düzenlemeler öngörülmüş ve ekonomiden tarımsal ürünlere ayrılan kaynağın üç ürün/ ürün grubu ile sınırlı kalacağı açıklanmıştır. Buna göre; hububat, şeker pancarı ve tütün gibi stratejik ve sosyal açıdan önemi olan ve büyük üretici kitlelerini kapsayan ürünlerde destekleme alımı yapılmasına karar verilmiştir.

Tarımsal desteklemede tasarruf sağlayıcı bir takım tedbirler alınırken, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ve Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin (TSKB) kamu finansmanı üzerindeki yükünün azaltılacağı "Tarımla ilgili kamu kuruluşlarının ve TSKB'nin doğrudan ya da dolaylı olarak Merkez Bankası tarafından finansmanına kesinlikle izin verilmeyeceği" hususuna yer verilmektedir. Bu tedbirlerle amaçlanan, tarımda devletin müdahalesini en aza indirerek KİT'lerin, anılan üç ürün grubu dışındaki ürün alımlarında kendi imkanlarını kullanmalarını sağlamaktır. 1993 yılından sonra baklagil ürünlerinin devlet destekleme kapsamından çıkarılması nedeni ile üretimde önemli düşüşler olmuş, ülkemiz özellikle mercimek ve fasulyede ithalatçı konumuna gelmiştir.

İstikrar programları genellikle bir kriz sonucu akla gelen ve uygulanan programlardır. Tedbirler arasında tarıma müdahale ilk akla gelendir. Alınacak tedbirin sonucu kestirilmeden, detay incelemelere yer verilmeden ve çoğu zaman da acil karar alınır ve genellikle sonuç yanlış tezahür eder.

3. MİLENYUM ÖNCESİ PROGRAMLAR ve DESTEKLEME POLİTİKALARI

3.1. Nadas Alanlarının Değerlendirilmesi Projesi (NAD)

Nadas Alanlarının Değerlendirilmesi projesi, 28.11.1982 tarih ve 8/5713 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile uygulamaya konmuştur. 410 mm'nin altında yağış alan ve genellikle tahıl ekilen Orta Anadolu illerinde nadas alanları yerine nohut, mercimek, korunga ve fiğ ekimi yapılmıştır. Proje kapsamındaki illerde tohumluk, gübre, zirai mücadele ilacı ve kredi öncelikli olarak temin edilmiştir. Uygulanan proje ile 1980 yılında 8 milyon 188 bin hektar olan ülkemizdeki nadas alanı 2001 yılında 4 milyon 200 bin hektara düşerek yaklaşık %42 azalmıştır.

NAD projesi teknoloji transferine yoğunlaşmıştır. Önemli nakit ürünler olan baklagillerin üretimi önemli seviyelerde artmıştır. Türkiye dünya ihracatında lider konumuna gelmiştir. 1993 yılından sonra baklagillerin destekleme kapsamından çıkarılması nedeni ile üretimde önemli düşüşler olmuştur. Üretimdeki bu azalmanın fazla tartışılmayan bir başka sebebi de baklagil piyasasında tıkanıklık ve Kanada gibi bazı ülkelerin baklagil üretiminde ve dünya piyasalarında liderliği elde etmeleridir.

3.2. İkinci Ürün Projesi

İklimin uygun olduğu illerde ayçiçeği, soya, susam, yerfıstığı, mısır, kuru fasulye, çeltik, fiğ, patates ve taze bakla'nın ikinci ürün olarak üretimi yapılmaktadır. Bu çerçevede başta mısır ve soya fasulyesi olmak üzere önemli ölçüde üretim artışı olmuştur. Mısır üretimi devam etmekle birlikte, sanayisi olmayan, yani talep tarafı kapalı olan soya üretimi ciddi düşüşler göstermiştir. Pazar bir kez daha en önemli faktör olarak ortaya çıkmıştır. Çelişki, oysa Türkiye önemli miktarlarda soya küspesi ithal etmektedir.

3.3. Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesi (TYUAP)

Teknik Ziraat olarak adlandırılan 1985 öncesi taşra teşkilatı 1983 yılına kadar il ve ilçelerde yayım faaliyetlerini yürütmüştür. Kurum personeli yayım dışında idari ve diğer faaliyetleri de yerine getirmekteydi. 1970 başlarında uygulanmaya başlanan etkili yayım çalışmalarına rağmen, yayım faaliyetlerinin hızında ve Teknik Ziraat'ın tesir ve güvenilirliğinde bir azalma meydana gelmiştir. Bu duruma sebep olan faktörler yayım ve araştırma için ülkesel **önceliklerin belirlenmemiş** olması ve gelişmiş teknolojik paketlerin her konuda bulunmayışı olarak özellikle iki noktada toplanmaktadır. Tarımsal araştırma kuruluşları ile olan sınırlı bağlantı, zaten zayıf olan yayım servisinin (YS) tesir gücünü daha da düşürmüştür. Tarımsal araştırma kuruluşları, YS ile sadece normal bürokratik bağlarını sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla, YS elemanlarının çiftçiye faydası olabilecek araştırma sonuçlarından çoğu zaman haberi bile olmamıştır. **Yayımın genel amacı olan çiftçilere tavsiyeler ve belli konularda proje dışında çiftçilerin karşılaştığı sorunlara ilişkin çözümler, amaçla bağlı olarak istenildiği kadar sistematik olarak ne finanse edilmiş ne de izlenmiştir.** Yayım kuruluşları, çoğunlukla birey olarak proje programında yer almak isteyen çiftçilerle ilgilendikleri için, yayımcılar, daha önemli problemleri olan çiftçilerle ilgilenememiş ve çiftçilerden gelen öneriler doğrultusunda çalışma yöntemini de uygulamamışlardır. Araştırma kuruluşları da görevlerini araştırma sonuçlarını ortaya koymakla sınırlamışlardır.

Bu ortamda, yayıma tekrar işlerlik kazandırmak ve Türkiye için yeni bir yayım yöntemi olan TV (Eğitim ve Ziyaret) sistemini uygulamak üzere Dünya Bankasından finansman da sağlanarak bazı illerde Tarımsal Yayım ve Araştırma Projesi (TYUAP) başlatılmıştır (TOKB, 1987; DB, 1995).

Projenin belli başlı amaçları şöyle sıralanmıştır:

1. Proje bölgesinde çiftçi-yayım-araştırma servisi arasındaki bilgi alış verişini geliştirerek, verimliliği ve tarım gelirlerini arttırmak;
2. Ülkenin en büyük (Teknik Ziraat) tarımsal yayım ve araştırma teşkilat yapısının geliştirilmesine katkıda bulunmak;
3. Tüm ülkeye yayılacak olan teknoloji transfer metotlarının daha fazla denenmesine ve geliştirilmesine imkan vermek.

Teknoloji üretimi ve transferi konusundaki gelişmeler, Banka tarafından Türk tarım sektörünün gelişmesi için gerekli anahtarlar olarak belirlenmiştir.

Projenin ana hedefleri şunlardır; gelişmiş bitkisel ve hayvansal üretim metotlarının kullanımını teşvik ederek temel gıda maddeleri ve ihraç ürünleri üretimini arttırmak, çiftlik gelirlerini yükseltmek ve tarımsal GSYİH'yi üst seviyelere çıkarmak.

Projenin sonuçları ve etkilerinin proje hedefleriyle tam uyumlu olmamakla birlikte şu alanlar itibariyle olumlu olduğu belirtilmiştir. Başarı sağlanan alanlar üretim artışı, gelişmiş araştırma-yayım bağı, yayım hizmetlerinde gelişim, kurumsal destek, ekipman temini, eğitim programından faydalanma şeklinde sıralanmıştır. Proje değerlendirme sonucunda şu sonuçlar ortaya konmuştur:

Projenin Sürdürülebilirliği

Proje, tüm seviyelerde yeterli işletme bütçesi gerektiren, göreceli olarak pahalı, işgücü-yoğun bir yayım metodu kurmayı tasarlamıştı. **Bütçenin devamlılığı, sürdürülebilirliğin anahtarı olacaktır.** Proje sürecinde eğitilmiş personelin elde tutulmasında problemlerle karşılaşmıştır. Saha düzeyindeki desteği ve personel motivasyonu yetersiz düzeyde kaldığı sürece bu problemler devam edeceğe benzemektedir.

Borçlu Performansı

Dünya Bankası kredisi kullanılan projede Türkiye “borçlu” yani kredi alan olarak tanımlanmıştır. Uygulama periyodu süresince TKB'nin hedefler ve proje tasarımı için yaptığı taahhüt gayri muntazam olmuştur. Proje başlangıcındaki kuvvetli sahip çıkış, Bakanlık reorganizasyonu ve TKB içindeki yeni karar mercilerinin farklı öncelikleri neticesinde hafiflemiştir. TKB reorganizasyonunu takiben, uygulayıcı birimler birçok değişik genel müdürlüklere dağıtılmıştır. Yayım Dairesinin ana uygulayıcı kuruluştan ayrılması uygulama üzerine negatif bir etki yapmıştır.

Bütçe miktarları ne yeterli düzeyde olmuş ne de düzgün ve zamanlı bir uygulama için yeterince çabuk olmuştur. Birçoğu ciddi lojistik ve teknik konularla yüz yüze gelen KGT'lerine yapılan TKB desteği çoğunlukla yetersiz kalmıştır. Hükümetin köylerdeki yayım çabalarında, en kritik konumda bulunanları için seyrek olarak teşvikler sağlanmıştır.

Edinilen Deneyimler

Proje birçok önemli hususta deneyimler sağlamıştır. Bunlar:

1. Geniş kapsamlı reçeteler işe yaramamaktadır.
2. Uygulayıcı kuruluşlar proje hazırlama safhasıyla mutlaka daha fazla ilgili olmalıdır.
3. Yayım gibi değişik zaman ve agro-ekolojik olarak spesifik hizmetler için, kullanıcıya uzanan güçlü ve zaman esaslı güvenilirlik ve sorumluluğa sahip bağlantılar yerinde olmalıdır.
4. Kuvvetli bir koordine edici yapı kurulmalı ve devam ettirilmelidir.
5. Tutarlı bir İzleme ve Değerlendirme sistemi yararlı bilgiyi zamanında sağlamalı ve bir kontrol unsuru olmaktan ziyade performansı artırıcı bir araç olarak görülmelidir.

Dış kanyaklı projeler geçici bir iyileşme ve heyecana bir ivme kazandırmaktadır. Sürdürülebilir bir sistem oluşturamamaktadır. NAD ve ikinci ürün gibi kendi ürettiğimiz projeler başarılı olmuştur.

3.4. Politikalar

T. C. Ziraat Bankası'nca 1932 yılında buğdayda destekleme alımlarıyla başlatılan destekleme programları yıllar itibarıyla kapsam, tutar ve biçim bakımından önemli değişimler göstermiştir. Türkiye'de hububat ve baklagil alım politikaları, Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından yürütülmekte iken, 5 Nisan kararları çerçevesinde baklagiller destekleme dışı bırakılmıştır. Kısa bir süre uygulanan fındık alımları hariç, bu tarihten sonra sadece hububatla ilgili politikaları yürütmektedir. TMO ürün politikaları fiyat desteği temellidir. Girdi destekleri de IMF'ye sunulan Niyet Mektubu çerçevesinde 2002 yılına kadar devam etmiştir. Bu destekler şöyledir:

Kimyevi gübre kullanımının verimde meydana getirdiği artışın devamını sağlamak amacıyla **kimyevi gübre desteği**, Sertifikalı tohum ve fidanın üretim ve kalite artışındaki rolünün sürdürülmesi için **tohum ve fidan desteği**,

Hayvan yetiştiriciliğinde en önemli girdi olan ve üretim masraflarının %70 ve daha fazlasını oluşturan yem maliyetlerinin azaltılması ve hayvancılığın geliştirilmesi için **karma yem desteği**, Yerli sığır ırklarının ıslah yolu ile yüksek verimli ırklara dönüştürülmesi amacıyla **sunî tohumlama desteklemesi**,

Bitki ve hayvan hastalık ve zararlıları ile mücadeleyi yaygınlaştırmak ve bunların yayılmasını önlemek amacıyla **tarımsal ilaç desteği (Zirai Mücadele ve Veteriner İlaçları)**, salgın hastalık ve zararlılar görüldüğünde aynı amaçla geniş alanlarda **devletçe yapılan hastalık ve zararlı mücadelesi**,

Ülkemiz sığırçılığını geliştirmek, mevcut sığır popülasyonundaki yüksek verimli kültür ırklarının oranını arttırmak, birim hayvan başına et ve süt verimini yükseltmek, girdi, üretim ve pazarlama maliyetlerini düşürmek suretiyle karlılığı arttırmak, süt hayvancılığı işletmelerinin devamını sağlamak amacıyla ithalat yoluyla **damızlık hayvan ve kültür ırkı süt ineği desteği**,

Ülke hayvancılığının geliştirilmesi ve alt sektörlerde modern işletmelerin kurulmasını teşvik amacıyla **Kaynak Kullanımını Destekleme Fonundan prim ödemesi**,

Bazı istisnalar dışında bütün su hakları Devlete verilmiş olmakla birlikte, üreticiler işletme ve bakım masrafları karşılığı belli bir katkıda bulunarak, kamu veya özel sulama şebekelerinden gelen **suyu ücretsiz kullanımı**, Tarımsal sulama için kullanılan **elektrik fiyatlarına sübvansiyon** sağlanmakta (bu uygulama 2002 yılı sonu itibarıyla kaldırılmıştır),

Tarımın üretim yapısını geliştirmek için araştırma, eğitim ve yayım hizmetleri, denetim ve kontrol hizmetleri, alt yapı ve yapısal hizmetler, hastalık ve zararlılara karşı korunma gibi **genel hizmetler** sağlanmıştır.

Sonuç olarak; tarıma sağlanan iç desteklemelerde geçmişte ürün üzerinde durulmuş ve genellikle fiyat ve girdi yolu ile desteklemeler tarıma transferin temel unsurunu oluşturmuştur. Gümrük vergileri ve ihracat sübvansiyonları şeklinde de dış ticaret politikaları uygulanmaktadır (**Ek Tablo 9, 10**).

Bu destekleme politikalarıyla ilgili olarak aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilir (Yavuz, 2004; HM, 2004):

1. Tarımsal destekleme politikalarının kapsamına giren ürünlerin seçiminde ve destekleme yöntemlerinde belli bir istikamette olmayan sürekli değişimler olmuştur.
2. Destekleme kapsamına alınacak ürünlerin seçiminde hayvansal ürünler aleyhine devamlı bir dengesizlik olmuştur. Bu dengesizlik, hayvancılık sektörünün toplam tarımsal üretim değeri içerisindeki zaten az olan payının daha da düşmesinde etkili olmuştur.

3. Destekleme politikalarının uygulanmasında birden fazla kurumun sorumlu olması ve bundan dolayı kurumlar arasında da uyumun sağlanamaması, ilgili politikaların oluşturulması ve uygulanmasını olumsuz yönde etkilemiştir.
4. Destekleme politikalarının hedefi olan çiftçilerin eğitim seviyelerinin düşüklüğü, yaşlı olmaları ve örgütlenememeleri bu politikalarının uygulamada başarısını güçleştirmiştir.
5. Tarım sektöründe yeterli bir kayıt sistemi bulunmadığı için destekler arzu edilen hedef kitleye ulaşamamış, desteklerden ağırlıklı olarak büyük çiftçiler yararlanmıştır.
6. Dünya fiyatları gözetilmeksizin belirlenen yüksek taban fiyatları, ürün stoklarına, dolayısıyla görev zararlarına ve bütçeye ağır yükler getirmesine neden olmuştur.
7. Fiyat yoluyla destekleme alımlarının iktisadi göstergeler yerine siyasi kaygılarla belirlenmesi, üretici gelirlerinde belirsizlik yaratarak istikrarsızlığa yol açmış ve zaten dengesiz olan gelir dağılımını daha da bozmuştur.

2000'li yıllar öncesinde uygulanan bu destekleme politikalarının tarım sektörünü yönlendirememesi, transfer etkinliğinin az olması ve bütçeye ağır yükler getirmesi nedeniyle Türkiye, dünyadaki destekleme eğilimlerini de dikkate alarak yeni destekleme politikalarına yönelmiştir.

4. YENİ YÜZYILDA DESTEKLEME POLİTİKALARI

Küreselleşen dünyada kabul gören ve yaygınlaşan piyasa ekonomisinde hükümetlerin rolü daralmakta ve sadece düzenleyici ve denetleyici olarak belirlenmektedir. Ancak, piyasa ekonomisinin çözemediği konularda hükümetler, düzenleyicilik rolünü kullanarak müdahaleci olmaktadır (Yavuz, 2001). Ayrıca, tarım sektörünün kendine has özelliklerinden dolayı özellikle gelişmiş ülkeler başta olmak üzere, her ülkede bu sektöre destek anlamında müdahale edilmektedir. Hükümetler, destekleme anlamında bu müdahalelerin şeklini ve miktarını belirlerken üyesi olunan uluslararası organizasyonların yaptığı anlaşmaları, önerileri ve hatta yaptırımları da dikkate almak durumunda kalmaktadırlar. Bu anlamda Türkiye, üyesi olduğu ve/veya birtakım taahhütler altına girdiği Dünya Bankası (IBRD), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası oluşumların politikaları çerçevesinde faaliyetlerini yürütmek zorunda kalmaktadır.

Avrupa Birliğine tam üyelik müzakerelerinin başladığı 2005 yılından sonra; gerek Türkiye'deki istihdamın büyük bir kısmını oluşturan tarım sektörünün önemini koruması, gerekse AB'ye uyum açısından AB'nin en önemli politikası olan ve Birlik bütçesinin yaklaşık yarısını kullanan Ortak Tarım Politikasına (OTP) uyumun öncelikli olması, Türkiye'deki tarımsal destekleme politikalarının bu çerçevede yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmaktadır (Yavuz, 2004). Ayrıca DTÖ'nün serbest ticareti olumsuz etkileyen piyasaya müdahaleci politikaların uygulama alanını gittikçe daraltan kurallar koyması Türkiye'yi tarım politikalarının oluşturulmasında yeni arayışlara yönlendirmiştir.

4.1. Tarımsal Destekleme Politikalarında Değişim

Destekleme politikalarının değişim sürecinde bugüne kadar etkili olmuş ve bugünden sonra da etkili olacak ve olması muhtemel dinamikleri iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin üyesi olduğu ve/veya bir şekilde ilişkilerinin bulunduğu uluslararası organizasyonlar ve ülke toplulukları dolayısıyla ortaya çıkan bir takım yükümlülük ve sorumluluklardır ki, bunlar dış etkenlerdir. İkincisi ise, ülkenin şartlarından ve ihtiyaçlarından doğan iç dinamiklerdir (Yavuz vd., 2006).

4.1.1. Dış Etkenler

IMF ve Dünya Bankası: İhtiyaç duyulduğunda bu uluslararası kurumlar ile yapılan kredi anlaşmaları ve bunlara sunulan niyet mektupları çerçevesinde tarımsal desteklerin yönlendirilmesi söz konusu olmaktadır.

Avrupa Birliği: Türkiye'nin üyesi olmak için müzakereler ve uyum çalışmaları yaptığı AB'nin tarımsal destekleme politikaları yönlendirici olmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü: Bu organizasyon, uygulanacak destekleme politikalarının, piyasa mekanizmasını en az düzeyde etkileyecek yapıda olması yönünde ticaret politikalarını doğrudan, ülke içerisindeki destekleme politikalarını da dolaylı yoldan yönlendirmektedir.

4.1.2. İç Dinamikler

Desteklerin bütçeye yükü: Destekleme politikalarındaki değişimin temel gerekçelerinden biri, destekleme alımları ve girdi sübvansiyonlarının bütçeye önemli bir yük getirmesidir.

Dış borç ve krediler: Mevcut dış borç yükü ve krediler, bütçe imkanları açısından destekleme politikaları üzerinde sınırlayıcı bir etki yapmaktadır.

Cari işlemler açığı: Bu açık dolaylı olarak kredi alımını ve borç yükünü artırdığından destekleme politikalarına kaynak ayırmada azaltıcı bir rol oynamaktadır.

Türkiye tarımının problemleri: Tarımın problemleri, zaman zaman destekleme politikalarının belirlenmesinde rol oynamışsa da, destekleme politikaları bu problemleri çözmeye doğrultusunda istenen etkiyi göstermemiştir.

Siyasi istikrarın etkileri: Siyasi istikrarsızlıklar, uzun vadeli yapılanmalar yerine daha çok kısa vadeli destekleme politikalarını ön plana çıkarmıştır.

1999 yılına gelindiğinde ülkemiz çok ciddi bir ekonomik dar boğazla karşı karşıya kalmış, kamu sektörünün borç stoku çok büyük boyutlara ulaşmıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin kamu borcunun milli gelire oranı yüzde 30'un altındayken, 2000 yılının sonunda bu oran yüzde 60'a ulaşmıştır. 2001 yılında ise yüzde 70'in de üstüne çıkmıştır. Yıllardır ancak çok yüksek reel faizle borçlanabilen devlet için bu süreç artık sürdürülemez boyutlara varmıştır.

2000 yılında Dünya Bankasıyla bir Ekonomik Reform Kredisi (Economic Reform Loan, ERL) anlaşması yapılmıştır. Anlaşmanın temel unsurlarından biri de "tarımsal büyümeyi ve tarımsal gelir oluşturmayı teşvik etmek" olarak belirtilmiştir. Bu anlaşmadan da Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP) ortaya çıkmıştır.

4.2. Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP)

Tarım reformunun ilk sinyalleri VII. ve VIII. beş yıllık kalkınma planları yanında yukarıdaki anlaşma çerçevesinde verilmiştir. Bu anlaşma çerçevesinde bütçe üzerindeki baskıyı azaltma ve tarım sektöründeki büyümeyi teşvik etme amacına yönelik tarım reformu üç ana unsurdan oluşmaktadır (IBRD, 2001). Bunlar: 1) Doğrudan gelir desteği, DGD, 2) Daha çok büyük işletmelere kazanç sağlayan fiyat ve kredi desteklerinin tedrici olarak kaldırılması ve 3) Tarımdaki devlet işletmelerinin özelleştirilerek, tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasındaki hükümet müdahalesinin azaltılmasıdır. Bu çerçevede ARIP, fiyat, gübre ve kredi gibi desteklerin kaldırılarak DGD'nin bu desteklerin yerine ikame edilmesi, üretim fazlasının olduğu alanlardan (tütün ve fındık) alternatif üretim sahalarına geçişin desteklenmesi ve hükümet bağlantılı tarım satış kooperatiflerinin üyelerine hizmet etmede yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesini amaçlamıştır.

Dünya Bankasının proje değerlendirme raporunda, projenin başarılı bir şekilde uygulandığı, tarımsal destekler bütçesinde bir düşüş sağladığı, ülke içindeki tarım ürünleri fiyatlarının uluslararası fiyatlara yaklaştığı, Tarım Satış Kooperatiflerin devletle ilişkileri azaltılarak sıkı bir bütçe denetimi sağlandığı, şeker ve tütün piyasasındaki devlet işletmelerinin özelleştirildiği, DGD'nin toplam arazisinin büyük bir bölümünde uygulandığı, çiftçi gelirinin %8'ini oluşturduğu ve önceki yıllarda sağlanan desteğin %50'sine denk geldiği, tütün alanlarındaki dönüşümün tersine fındık alanlarında çok yıllık bitki olması nedeniyle istenenin çok altında bir sökülme olduğu ifade edilmiştir (IBRD, 2005). Projenin 2004 yılında yapılan orta dönem gözden geçirme çalışmaları sonucunda projeye yeni bileşenler eklenmiş ve 2007 yılı sonuna kadar uzatılmasına karar verilmiştir. Daha sonra proje 2008 yılı sonuna kadar uzatılmıştır.

ARIP tarım reformu olmaktan çıkmış, tarım politikalarında reform haline gelmiştir. Tarım da kendini reforme etme sürecine bırakılmıştır. Tarım politikaları da yine 2000 öncesi uygulananlara benzemektedir.

4.3. Tarım Stratejisi Belgesi: 2006-2010

ARIP sonrası 2006-2010 yılları arasında uygulanmak üzere, kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslar arası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması temel amacıyla bir

Tarım Strateji Belgesi yayınlanmıştır. Tarım politikalarını kayıt altına alan bu belge ilk olması nedeniyle tarım politikaları tarihinde önemlidir (DPT, 2004).

Bu temel amaç doğrultusunda tarım stratejisi belgesi, Avrupa Birliğine uyumu da gözeterek, tarım sektörü ile ilgili kesimlerin karar almalarını kolaylaştırmak, sektörün kalkınma hedef ve stratejileri doğrultusunda geliştirilmesini sağlamak ve çıkarılacak Tarım Çerçeve Kanunu ile bu kanuna dayalı olarak hazırlanacak ikincil mevzuatın temelini oluşturmak için hazırlanmıştır.

Belgede stratejik amaçlar aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

1. Sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde kaliteye dayalı üretim artışının sağlanması,
2. İşletmelerin rekabet düzeylerinin yükseltilmesi,
3. Tarımsal pazarlama altyapısının iyileştirilmesi ve üreticilerin pazara erişim düzeylerinin artırılması,
4. Ekonomik ve sosyal anlamda kırsal yaşam şartlarının iyileştirilmesi,
5. Üretici örgütlenmesinin geliştirilmesi.

Belirtilen stratejik amaçlar, alt sektör ilişkileri ve bu amaçlara ulaşmada uygulanacak destekleme programları **Ek Tablo 11**'de verilmiştir.

4.4. Tarım Kanunu

Amacı tarım sektörünün ve kırsal alanın, kalkınma plân ve stratejileri doğrultusunda geliştirilmesi ve desteklenmesi için gerekli politikaların tespit edilmesi ve düzenlemelerin yapılması olan tarım kanunu, tarım strateji belgesinde de "Tarım Çerçeve Kanunu ile bu kanuna dayalı olarak hazırlanacak ikincil mevzuatın temelini oluşturmak" şeklinde ifadesini bulduğu gibi, yürürlüğe girmiştir. Kanun, strateji belgesini içermekte ve yine tarım politikaları ile ilgili ilk ve tek kanun olma özelliğini taşıması açısından önemlidir (RG, 2006).

Kanunda tarım politikalarının amaçları; tarımsal üretimin iç ve dış talebe uygun bir şekilde geliştirilmesi, doğal ve biyolojik kaynakların korunması ve geliştirilmesi, verimliliğin artırılması, gıda güvenliği ve güvenliğinin güçlendirilmesi, üretici örgütlerinin geliştirilmesi, tarımsal piyasaların güçlendirilmesi, kırsal kalkınmanın sağlanması suretiyle tarım sektöründeki refah düzeyini yükseltmek olarak yer almıştır.

Tarımsal desteklemelerin amacı ise tarım sektörünün öncelikli problemlerinin çözümüne katkıda bulunmak, uygulanan politikaların etkinliğini artırmak, sektörün bu politikalara uyumunu kolaylaştırmaktır.

Kanuna göre tarımsal destekleme programlarının belirlenmesinde, aşağıdaki ilke ve stratejiler dikkate alınır:

- a) Tarım politikalarının amaçlarına ulaşılmasına katkıda bulunması,
- b) Avrupa Birliği mevzuatı ve uluslararası taahhütler ile uyumlu olması,
- c) Üreticilerin piyasa koşullarında faaliyetlerini yürütmesi,
- ç) Kullanılacak kaynağın, adil ve etkin bir şekilde üreticilere yansımaları sağlayacak yapıda olması,
- d) Tarımın alt sektörlerinde dengeli bir dağılım göstermesi.

Tarımsal destekleme araçları şunlardır:

- a) Doğrudan gelir desteği, b) Fark ödemesi, c) Telafi edici ödemeler, ç) Hayvancılık destekleri, d) Tarım sigortası ödemeleri, e) Kırsal kalkınma destekleri, f) Çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı destekleri, g) Diğer destekleme ödemeleri: Araştırma, geliştirme ve tarımsal yayım desteği, pazarlama teşvikleri, özel depolama yardımı, kalite desteği, piyasa düzenlemeleri desteği, organik

Üretim desteği, imha desteği, ürün işleme desteği, gerektiğinde bazı girdi destekleri ile tarım havzaları destekleri ve benzer konularda destekleme araçları kullanılabilir.

Yüzyılın başından itibaren ARIP çerçevesinde tarım politikalarında yeni uygulamalar başlamıştır. Tüm fiyat müdahaleleri ve girdi sübvansiyonları kaldırılmış, üreticilerin kayıplarını kısmen telafi etmek amacıyla Doğrudan Gelir Desteği (DGD) uygulamaya konulmuştur. 2000 yılında beş yıllık uygulama periyodu için yayınlanan hayvancılık kararnamesi uygulaması devam etmiştir. DT kurallarına aykırı olmasına rağmen fark ödemeleri hububat ve baklagillerini de ilavesiyle artarak devam etmiş. Uluslar arası anlaşmalara uygun olan sigorta, kırsal kalkınma ve ÇATAK gibi destekler uygulamaya konulmuştur (Ek **Tablo 9, 12**).

Tarım kanunu bir ilktir ve uygulanacak tarım politikalarını sıralamıştır. Ancak ondan da sapmalar, kısa bir uygulama dönemi sonrasında ortaya çıkmıştır, DGD gibi. Kanunda “tarımsal desteklemelerin amacı tarım sktrnn öncelikli problemlerinin çözümüne katkıda bulunmak” olarak belirlenmesine rağmen, kırsal kalkınma destekleri gibi bazı desteklerin bu amaca dönük olduğunu söylemek zordur. Mesela, çoğu destek doğrudan fiyatlarla ilişkili olduğundan, toplulaştırma, verimlilik artışı, etkinlik, temel altyapı problemleri gibi hususlara doğrudan tesir etmemektedir. Benzer şekilde, aynı alan için rekabet eden ürünlere fark ödemesi gibi aynı yöntemlerle fiyat desteği sağlamak, desteklerin beklenen yönlendirici etkisini ortadan kaldırmaktadır. Hangi ürünün yetiştirilmesi hususunda da inisiyatif üretici keyfiyetine bırakılmaktadır. Üreticiler kendi üretim şartlarında üretim tekniği bakımından kolay olan yani yapageldikleri uygulamalara devam etmektedir.

5. UYGULAMADAN KALDIRILAN DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ (DGD)

5.1. DGD Nedir? Ne Değildir?

DGD'nin, uygulamadan kaldırılmasına rağmen, uluslararası anlaşmalar çerçevesinde tekrar uygulamaya konulması söz konusu olabileceğinden tartışılmasında yarar olur. "Fiyatlarla oynama refah azalır" temel iktisat teorisinden hareketle geliştirilen doğrudan gelir desteği, belirlenen gruplara gelir transferi ile gelir yaratıcı potansiyellerini harekete geçirerek gelir dağılımını düzenlemek ve etkinliği artırmak için uygulanır (OECD, 1994). Doğrudan gelir desteği, kaynakların daha etkin dağılımını sağlayan pazar ekonomisine geçişte kaldırılacak olan fiyat ve sübvansiyon desteklerinin yerini alacak bir geçiş dönemi uygulamasıdır. Kendine yeter işletmelerin gelirini yükseltmesine rağmen fakirliği azaltıcı bir program değildir. Desteğin harcanması ile ilgili bir yönlendirme olamayacağına göre bir yatırım programı da değildir. Ürün fiyatları düşük seyredeceği için tarımsal gelişmede kaldıraç olarak görülmemelidir. Program bir varlığa - arazi, bağlandığı için aslan payı mülk sahiplerinin olacaktır. Sadece gelir dağılımı açısından ya da küçük üreticileri koruma açısından algılanır ise yanlış büyük olacaktır. Doğrudan gelir desteği, tarımda uygulanan bir politikadır ve tarımın ve tarımsal gelişmenin amaçlarına hizmet etmek zorundadır.

5.2. Doğrudan Gelir Desteğinin Olası Etkileri

Doğrudan gelir desteği üreticinin kontrolünde olan herhangi bir değişkene bağlanamayacağı için, mülkiyetçinin mi işleyen mi programda olacağı ve ödeme mekanizmalarının nasıl oluşturulması gereği önemlidir. Kime ödenir ise ödensin, kira sözleşmesi gereği arazinin değeri ve geliri olarak rant (arazi kirası) yükselecek ve esnek olmayan üretim faktörü mülkiyetçisi faydalanacaktır. Böyle bir uygulama işletmelerin büyümesini özendirir. Ancak, mülkiyetçinin programda olması durumunda, toprağı işleyen faydalanamaması asıl amaç olan gelir dağılımında adaleti sağlamayı engelleyecektir. Hatta mülkiyetçinin lehine daha da bozacaktır. Toprağı olmayanların ise tarımdan çekilmeleri zorunluluğu ortaya çıkabilir.

Nihai amacı adil gelir dağılımını sağlamak olan hükümet politikaları, uygulamalarıyla bunun tam tersi de ortaya çıkabilmektedir. Küçük ve büyük aynı seviyede mi desteklenmelidir? Mülkiyet dağılımındaki adaletsizlik birebir gelir desteğine de intikal edecektir. Fiyat destekleriyle büyük işletmelerin desteklendiği çok sayıda tarım iktisadı yazınında yer almıştır. Bu, siyasi, mali ve daha önemlisi tarımın gelecekte alacağı yapısal şekil açısından önemlidir. Küçükler fazla desteklenecek ise tarım geçimlik olmaktan kurtarılamaz ve hatta aşılabilir problemler doğurabilir. Yine küçüklerin desteklenmesi bir tarım destek programı olmaktan çok bir sosyal destek programı niteliği taşır. Büyükler desteklenecek ise, %80'in üzerindeki küçükler nerede tutulacaktır? Bu işletmelerde büyümeyi ve küçük mülk sahiplerinin tarım veya sanayi işçisi olmasını sağlar mı? Ortaya çıkacak durum siyasi ve tarımın bütünlüğü açısından istenen bir durum olur mu? Başarılabilir mi? Tarımsal gelişmede bu husus nihai amaç olmalıdır. Doğrudan gelir desteğinin bunu sağlaması mümkün gözükmemektedir. Ancak, tarım desteği şemsiyesinden çıkarılıp Sosyal Güvenlik Sistemine (SGS) sokulabilir ve DGD mantığı çerçevesinde ne ürettiklerine bakılmaksızın SGS pirim ödemelerine destek sağlanabilir.

Türkiye'deki uygulama minimum geliri garanti ödemeleri grubuna girmektedir. Unutulmamalıdır ki, doğrudan gelir ödemesi sağlananlar ülke nüfusunun kalan kısmını da beslemek durumundadırlar. Ancak, bu kesimin %80'i küçük ölçekli olduklarından, entansif üretim yapanlar hariç, tarımsal faaliyetten daha yüksek bir gelir temini, başkalarını doyurma ve ihracatla döviz temini gibi ne bir düşünceye sahiptirler ne de bir çaba içinde olurlar. Bu açıdan da doğrudan gelir desteği tarımsal gelişme adına hizmet edecek bir uygulama olmayabilir.

Maliyet paylaşımını mı tartışıyoruz? Tüketici mi yoksa vergi verenler mi üslenmeli maliyeti? Amaç-araç ve faydalanan-ödeyen bağlantısı (Kasnakoğlu,1999) iyi kurulmalıdır. Fiyat desteklerinin yükünün yaklaşık **%30'unu (2.5 – 3 milyar dolar) hazine yükü (vergi verenler öder)**

oluşturmakta, kalan kısmı ise yüksek fiyatlar aracılığıyla tüketicilerden karşılanmaktadır. Doğrudan gelir desteği ile, önceki politikalara göre hazine yükünde bir artış olmayacak ise, ya da doğrudan gelir desteği sadece vergi verenlerin yükü ile sınırlı kalabilir ise, doğrudan gelir desteği uygulanmalıdır. Uygulama, aynı zamanda ödemenin bütçelendirilebilir olmasını ve şeffaf olması gibi özelliklerine de kavuşturabilir ve görev zararı ve faiz yükü ortaya çıkmaz. Tüketiciler uygulamadan daha çok faydalanacak grup olacaktır.

Tarımda hedeflenen değişikliklerin sadece finansal yaklaşımlarla olmayacağı geçmiş uygulamalardan anlaşılmıştır. Bu yaklaşımların AR-GE ve altyapı ile desteklenmesi, bu iki komponentin birlikte yürütülmesi zorunluluğu vardır. Doğrudan gelir desteği, kamu finansmanını rahatlatma, tarımın fiyat desteği, kredi ve girdi sübvansiyonu gibi finansal yönünü kapatmaya dönük bir yaklaşım iken, bunu destekleyecek AR-GE ve altyapıdan kopuk işlemektedir (Şahinöz, 2000). Oysa devletin AR-GE ve kırsal kalkınma gibi önemli destek araçları da vardır ki, bu alanlar müdahale edilebilir en önde alanlardır. Yapısal sorunları ortadan kaldıracak ya da en azından şiddetini azaltacak uygulamalar birlikte getirilmelidir.

Bölgeler arası gelişmişlik farkları dikkate alınmadan aynı oranda destek ne anlama gelecektir? Desteklemede bölgelerarası farklılıklar yaratılmalı mıdır? Yaratılmalı ise dayanağı ne olmalıdır? Az gelişmiş bölgelerin uygulamadan daha fazla faydalanmaları bölgeleri tarımsal gelişme açısından ne derece olumlu etkileyecektir? Tarımsal açıdan gelişmiş bölgelerden desteğin çekilmesi gelir dağılımı açısından adil görünse de tarım açısından geri atılmış bir adım olmaz mı? Az gelişmiş bölgelerdeki uygulama yine bir sosyal program niteliğine bürünür ve tarımsal amaç sapar.

Kuşkusuz doğrudan gelir desteğine birçok eleştiri de getirilmektedir. En dikkate değer eleştirilerinden birisi, doğrudan gelir desteği uygulamasının "...tarımsal desteklemeden bütünüyle vazgeçmek niyetlerinin maskelenmesi için ... göstermelik bir işlev" yüklendiğidir (Özkaya vd., 2001, p. 31). Sosyal açıdan gelir dağılımında eşitsizliği azaltıcı politikalar ekonomik açıdan aynı hararetle savunulamaz. Politika sonucunda zenginden fakire bir transfer gerçekleşmekte, toplam tasarruf ve yatırımlar azalmakta, Milli Gelir artış hızı yavaşlamakta ve istihdam azalmaktadır (Dinler, 2000) tezleri de savunulmaktadır. Kimi ürünlerin üretimi kesintiye uğrayabilir. Bu ürünlerin tekrar üretimine yer verilmesi ise başarısız olabilir.

Meksika uygulamasından da bazı olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. Destek seviyesi ticari işletmeler için düşük olacağından ticari işletmelerin küçük işletmeler oluşturma yönünde bir girişimleri kaçınılmaz olabilir. Fiziki bir bölüşüm olmasa bile bu hususun yaratacağı sorunlarla uğraş vermek zorunda kalınabilir. Verimliliği, rekabeti ve karlılığı teşvik etmeyecek ve sadece doğrudan gelir desteği elde etmek için üretimde bulunabilir. Bu uluslararası rekabette de bir başarısızlık modeli ortaya çıkarabilir ve bölgesel farklılıklar ortadan kaldırılamayabilir (Sadoulet et al., 1999).

Doğrudan tarım desteklerinin diğer desteklere kıyasla kırsal alanı daha fazla harekete geçirdiği ve istihdamı artırdığı, uygulamadan vazgeçilmesi durumunda ise hane halkının satın alma gücünde zayıflama, istihdamın diğer sektörlere kaymasına sebep olacağı da savunulmaktadır (Kilkenny, 1993). Ayrıca doğrudan ödemelerin ekonomiye maliyetinin diğer desteklere görece daha düşük olduğu da belirtilmektedir.

Fiyat desteklemelerinde üreticiler ve tüketiciler değişen pazar şartlarına yada pazar sinyallerine karşı bir tepki oluşturmazlar iken, direk ödemelerde her ikisi de pazar sinyallerine karşı duyarlı hale gelecektir. Küçük üreticilerin oranının yüksek olduğu Türkiye gibi ülkelerde bu duyarlılığı beklemek yanıltıcı sonuçlar verecektir. Çünkü küçükler açısından "Pazar sinyali" kavramı bir anlam taşımamaktadır. Elde edilen DGD ile yoksulluk sınırında yaşamayı kabul eden bir grup da ortaya çıkabilir ki bu bir rihtir.

Doğrudan ödemelerin diğer bir avantajı da şeffaf olmalarıdır. Ödemeler bütçü yükü gerektirir ve kamuoyu açıklandığı kadar bilgiye sahip olur. Bütçeye yükü kamunun hükümete baskısını

artıracağından tarım desteklerinin azaltılması yönünde bir sonuç ortaya çıkarabilir. Ayrıca bütçe yükü ilave vergilerle karşılanması durumunda tüketici ve vergi verenlere yeni yükler getirebilir.

Doğrudan ödemeler üreticinin gelirini ve varlığını artırır ve fiyat desteğinde oluşan riskleri azaltır. Geri ödeme gücü çelmekten korkmayan üretici kredi kullanımını artıracığı için tarımda sermaye birikimi ve teknoloji gelişimini dolayısıyla verimliliği artırıcı bir etki ortaya koyabilecektir. Bu durum Meksika PROCOMPO uygulamalarında farklı gözlemlenmiştir (Sadoulet et al., 1999). Büyüklerin kredi talepleri artarken teknoloji kullanımında olumlu bir gelişme ortaya çıkmamıştır. Varlığın artması, tarıma yatırım şeklinde ortaya çıkması durumunda ise üretim artışı olacağından yine pazar sinyallerini bozucu bir etki de ortaya çıkabilecektir.

5.3. Bazı Pilot Uygulama Bulguları ve Öneriler

Geleneksel destekleme politikalarının doğrudan gelir desteği ile ikame edilmesinin ortaya koyacağı sakıncalardan biri küçük sebze ve meyve üreticilerinin kayıplarının alan üzerinden yapılacak olan ödeme ile dengelenmesinin olanaksız olduğudur. Sebze üretiminde en önemli maliyet gübre, zirai ilaç, ısıtma ve tohumdur. Gübre ve zirai ilaca verilen desteğin kaldırılması sonucunda küçük alanda yoğun girdi kullanarak üretim yapacak işletmelerin maliyetini artıracak ve böylece gelirlerinde azalma olacaktır. Türkiye’de doğrudan gelir desteği uygulamasına geçişin farklı bölge ve sektörlerde yaratacağı kısa dönemli gelir değişim (azalma) etkisinin ihmal edilemeyecek öneme sahip olduğu unutulmamalıdır (Koç ve Bayaner, 2001).

Doğrudan gelir desteği ile üreticilere yapılan ödemelerin kullanıldığı alanların saptanması, özellikle bu politikanın tarımsal yapıya olan etkilerinin analizi yönünden yararlı olabilecektir. Üreticilere yapılan ödemenin yörelere göre %52’si (Trabzon) ile %90’ının (Polatlı) bitkisel ve hayvansal üretimde kullanıldığı saptanmıştır. Yapılan ödemenin kalan kısmı ise, ailelerin cari harcamalarında ve diğer faaliyetlerin (ticari faaliyetler) finansmanında kullanılmıştır. Pilot illerde hedef üreticilerin genellikle %90’ından fazlasının doğrudan gelir desteği uygulamasından memnun oldukları saptanmıştır.

Doğrudan gelir desteği pilot uygulama alanlarında üreticilerin kredi ihtiyaçlarını etkilememiş, sermaye varlıklarına katkı sağlamamış ve üreticide istenen yönde davranış değişikliği yaratmamıştır. Ayrıca arazi toplulaştırmasını zorlamamış, tarımsal üretimde bulunanlar ile yararlanmak isteyenlerin sayıları arasında da önemli bir fark ortaya çıkmıştır. Ancak, veraset işlemlerinin de büyük ölçüde tamamlanmasını sağlamıştır.

Başarılı bir doğrudan gelir desteği uygulaması ortaya koyabilmek için, uygulamanın sözleşmeli üreticilik, sigorta, kırsal kalkınma, çevre gibi konularla ilintilendirilmesi büyük yarar sağlar. Herhangi bir tarımsal faaliyetin geliştirilmesi amacıyla yapılabilir. Çevre dostu yöntemleri benimseyenler bu gruba girebilirler. Mısır, ayçiçeği soya gibi Türkiye’nin açığı bulunan ürünlere dolaylı da olsa bağlanabilir. Destek, kontrollü krediler tarzında sağlanabilir ve bu şartları sağlayanlar ehil olarak kabul edilebilirler.

6. TARIM SEKTÖRÜNDE UYGULANAN PROGRAMLAR

6.1. Kırsal Kalkınma Projeleri

Hem doğal kaynakların daha iyi değerlendirilebilmesi, hem de kırsal kesimde gözlenen sosyo-ekonomik farklılıkların mümkün olduğu ölçüde ortadan kaldırılması için, çeşitli yörelerde "**kırsal kalkınma projeleri (kkp)**" uygulanmaktadır.

Kırsal kalkınma projeleri, genel olarak kırsal alanda altyapıyı iyileştirmeyi, kırsaldaki nüfusun gelirlerini arttırmayı, yaşam düzeylerini yükseltmeyi, bitkisel ve hayvansal üretimi geliştirmeyi ve kırsal nüfusu harekete geçirmeyi amaçlamaktadır.

Kırsal Kalkınma projelerini diğer projelerden farklı yapan özelliği, kırsal alt yapının iyileştirilmesinin yanı sıra üretim kaynaklarını en iyi şekilde değerlendirerek, bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretimini arttırmayı ve diğer gelir getirici faaliyetleri geliştirmeyi bir arada ele alan, çok maksatlı ve entegre projeler olmasıdır. Bu nedenle projelerin uygulanmasında çok sayıda kuruluşun faaliyet göstermesi gerekir. Bu projeler ve uygulanacağı yerler, Kalkınma Planlarında, kalkınmada öncelikli yöreler için belirlenen ilkeler doğrultusunda ve uluslararası finans kuruluşlarının tercih ve önceliklerine uygun olarak belirlendikten sonra, uluslararası finans kuruluşlarına teklif edilmektedir. **Teklif edilen projeler, uluslararası finans kuruluşları proje tanımlama heyetleri tarafından incelenmekte ve finanmanına karar verilmektedir** (Anonim, 2004).

Son 40 yılda Çorum-Çankırı, Erzurum, Bingöl-Muş, Yozgat, Ordu-Giresun ve Erzincan-Sivas Kırsal Kalkınma Projeleri tamamlanmış yeni projeler de uygulamaya konmuş ve devam etmektedir. Bu projeler genelde amaçları ortak olmakla birlikte farklı alt amaçları da içinde barındırmaktadırlar. Genel kırsal kalkınma projeleri amaçlarının dışında bu alt amaçlar özetle, aktif işgücünün kente göçünü durdurmak, nadas alanlarını daraltmak, kredi hizmetlerini ve olanaklarını yaygınlaştırmak, çiftçilere eğitim ve danışmanlık hizmetleri vermek, istihdam alanlarını genişletmek, kadınların yaşam koşullarını düzeltmek, yoksul çiftçi ailelerinin en yoksullarının yaşama standardında sürekli bir iyileşme sağlamak, teknik/sosyal yönlerden yaşanabilirliği olan her tipte girişimi ve ormancılık faaliyetleri desteklenmektedir.

Tamamlanan kırsal kalkınma projelerinden çıkarılan deneyimler şöyle sıralanmıştır (Anonim, 2004).

1. Kalkınma projelerinin kararı genellikle merkezi karar organlarının onayıyla alınmakta, hedef kitle istekleri ise dikkate alınmamaktadır.
2. Projelerde yer seçimi ve öncelikler siyasi tercihlerle belirlenmektedir.
3. Projelerde kuruluşlar arasında eşgüdümün sağlanamaması ve uygulayıcı temel kuruluşların sık sık değiştirilmesi organizasyon eksikliği olarak ortaya çıkmaktadır.
4. Projelerin hazırlanmadan önce geniş kapsamlı ve ayrıntılı sosyo-ekonomik incelemenin yapılarak illerin doğal kaynakları, tarımı, sanayisi, işgücü gibi potansiyellerinin iyice etüt edilmemesi kısa, orta ve uzun vadede nelerin yapılabileceğini net olarak ortaya koyamamıştır.
5. Projelerde üretim artışı öngörülmüş olmasına rağmen, bu tarımsal ürünlerin nerede, nasıl işleneceği ve pazarlanacağı yeterince düşünülmemiştir.
6. Projelerin uygulanması sırasında ve sonrasında izleme ve değerlendirme çalışmaları yeterince yapılamamıştır.
7. Kaynakların yerinde kullanılmaması, amaç dışına ve projede yer almayan bazı faaliyetlere yönltilmesi kaynak israfına yol açmış, ek mali yükler getirmiştir.
8. Proje bütçeleri ya aşılmış ya da tam olarak kullanılamamıştır.

Uygulanan projeler bir iyileşme şüphesiz sağlanmıştır. Ancak proje bütçelerini gözeterek, yapılacak orta ölçekli bir işleme tesisi veya yörenin potansiyeline göre ihtiyaç duyulan bir yatırımın yapılmış olması bu kaynakların daha verimli ve tarıma hizmet eder şekilde kullanılmasını sağlayabilirdi.

Son tablilde kırsak kalkınma projeleri bir kereye mahsus bir enjeksiyon gibidir ve ne maksat hasıl olmuştur ne de kalıcı bir iyileşme ortaya konmuştur.

6.2. Arazi Toplulaştırılması

Tarımsal üretim faktörlerinden biri ve en önemlisi olan toprak ülkemizde bol ancak çeşitli nedenlerle küçülmüş, parçalara bölünmüş, verimliliği düşmüştür. Sonuç olmakla birlikte günümüzde tarımda önemli bir sorun olarak önümüzde duran bu husus tarımda gelişmeye de engel olmaktadır.

Bunu önlemenin yolu; tarım arazilerinde daha fazla parçalanmayı ve bozulmayı önleyici yasal, hukuksal düzenlemeler yapılması, sonrasında da bu güne kadar oluşmuş küçülmelerin, parçalanmaların, şekil bozuklukları gibi düzensizliklerin iyileştirilmesidir. Tarımsal bünyenin ıslahı ile alınabilecek tedbirlerin başlıcaları mülkiyet ve tasarruf rejiminin ıslahı, arazi ıslahı, toprak muhafaza tedbirlerinin alınması, drenaj ve sulama çalışmaları gibi tedbirlerdir. Bu tedbirler demetinin tamamı geniş anlamda “**Arazi Toplulaştırması**” veya “**Arazi Düzenlemesi**” kapsamındadır (TRGM, 2008).

Arazi toplulaştırılması; aynı şahsa veya çiftçi ailesine ait çeşitli nedenlerle ekonomik üretime imkan vermeyecek biçimde veya toprak muhafaza ve zirai sulama tedbirlerinin alınmasını güçleştirecek derecede parçalanmış, dağılmış, şekilleri bozulmuş dağınık, küçük arazi parçalarının ve hisselerinin bir araya getirilerek muntazam şekiller halinde birleştirilmesi, bütünleştirilmesi ve işletmelerin yeniden düzenlenmesi işlemi olarak tarif edilebilir. Geniş anlamda yapılan bu çalışma ile çiftçi ailesinin yaşam düzeyini yükseltecek tüm teknik ekonomik ve sosyal tedbirleri almaktır. Bu sayede toprak muhafaza, sulama ve arazi ıslahı tedbirleri daha kolay ve düşük maliyetle yapılabilir.

Arazi toplulaştırmasının faydaları şu şekilde sıralanabilir;

- 1- Nüfus artışı, miras, alım-satım, kiracılık, ortakçılık gibi nedenlerle ortaya çıkan arazi parçalılığı ve dağınıklığını ortadan kaldırarak işletmelerin bulunduğu şartlarda uygun büyüklüğe getirmektedir.
- 2- Çok parçalı oluşun ortaya çıkardığı tarla sınırı, yol ve su arklarından doğan arazi kayıplarını azaltmaktadır.
- 3- Küçük parsellerde, ekim esnasında tarla sınırına fazla yaklaşılmama nedeniyle doğacak ürün kayıplarını azaltmaktadır.
- 4- Toplulaştırmadan sonra, parseller daha büyük ve şekilleri daha düzgün olduğundan, makinalı tarım daha kolay yapılmakta ve giderlerde önemli oranda azalmalar olmaktadır.
- 5- Küçük parseller bir araya getirileceği için, işletme merkezi ile parseller arasındaki uzaklık kısalmakta ve buna bağlı olarak ulaşım giderleri azaldığından, zaman, işçilik ve yakıttan tasarruf sağlanmaktadır.
- 6- Parsel sayısı azaldığı, şekilleri düzeldiği ve büyüklükleri arttığı için tohum, gübre, ilaç gibi tarımsal girdiler, daha uygun bir düzeyde kullanılmaktadır.
- 7- Sulama projelerinin uygulanmasında eski, dağınık ve şekilsiz parsellerin sınırlarına bağlı kalma zorunluluğu olmayacağından, yatırım giderlerinden tasarruf sağlanmaktadır.
- 8- Her parselin yola ve kanala sınırı olacağından sulama ve ulaşım randımanı artmaktadır.
- 9- Parsellerde müştereklikten doğan huzursuzluklar giderilmektedir.
- 10- Köy sınırları sabit noktalara dayandırılarak, köyler arasındaki sınır ihtilafları ortadan kalkmaktadır.
- 11- Varsa, dağınık ve müşterek haldeki hazine arazisi birleştirilerek dağıtıma hazır hale getirilmektedir.
- 12- Kırsal alana yönelik olarak; çevre koruma, erozyonu önleme, ağaçlandırma, köy yenilemesi, her türlü yolların planlanması, köy imar planlarının yapılması, arazi kullanım planlarının hazırlanması gibi tüm hizmetler toplulaştırma projeleri ile birlikte planlanıp uygulanabilmektedir.

13- Proje alanlarındaki sulama projeleri gibi kamu yatırımları için gerekli araziler, proje alanına giren parsellerden uygun şekilde kesinti yapılmak suretiyle kamulaştırma yapılmaksızın karşılanabilmektedir.

Bu denli önemli amaçları ve avantajları olan toplulaştırmanın tüm unsurlarla yürütülmesinin önündeki engel nedir? Uygulanması amacıyla bütçesi olmakla birlikte, tarısal desteklerin de toplulaştırmaya bağlanması başarıyı artıracaktır. Türkiye arazi toplulaştırmanın sunacağı avantajlardan mahrum bırakılmamalıdır.

6.3. Bitki ve Hayvan Hastalıkları ile Mücadele Programları

Süne mücadelesi

Süne; yurdumuzun hemen hemen her bölgesinde görülebilen, hububatın en önemli zararlılarından birisidir. Ülkemizde buğday üretim alanlarının yarısı süne tehdidi altında bulunmaktadır. Bu nedenle zamanında ve etkili bir mücadele yaparak zararının geniş alanlara yayılmasını önlemek, zarar oranını azaltmak veya ortadan kaldırmak amacıyla süne mücadelesi projesi yürütülmektedir. Hububat üretiminin artırılması, kaliteli ve kalıntı sorunu bulunmayan ürün elde edilmesi, doğal düşmanların korunması ve desteklenmesi, çiftçilerin yetiştirdiği ürünün uzmanı olması hedeflenmektedir. Bununla birlikte; alternatif mücadele yöntemleri geliştirmek ve mücadelenin çiftçiye intikalini sağlamak amaçlanmaktadır.

Bitki hastalık ve zararlıları ile mücadele

Bitki hastalık, zararlı ve yabancı otlarla mücadele ile bitki sağlığının geliştirilmesi, hastalıkların bulaşmasının ve yayılmasının engellenmesi, sağlıklı gıda tüketiminin sağlanması, ürün kaybının azaltılması ve yüksek kaliteli ürün elde edilmesi amaçlanmaktadır. Ülkemizde; tarım alanlarının %50'sinde ağaçların %60'ında ve 2,6 milyon ton tohum ve üründe kimyasal mücadele uygulanmaktadır. Entegre Mücadele, Tahmin ve Erken Uyarı, Yönetimli Çiftçi Mücadelesi Çekirge Mücadelesi çalışmaları yürütülmektedir.

Kuduz hastalığının kontrolü

Amaç kuduzun yaban hayvanları ile evcil hayvanlarda kontrolü; insanların kuduz ve evcil hayvanlardan bulaşabilecek diğer zoonozlar ile enfekte olmalarına neden olabilecek risk faktörlerinin azaltılması; kuduz hastalığı ile ilgili AB kontrol önlemlerinin Türkiye'de uygulanmasıdır.

Şap hastalığının kontrolü

şap hastalığının seyrini tespit etmek amacı ile survey çalışmaları ve hastalığın eradikasyonuna yönelik eradikasyon planlarının hazırlanması öngörülmektedir.

Tavuk vebas hastalığına hazırlık ve hızlı tepki projesi

Projede Tavuk vebas hastalığına karşı ön hazırlık ve hastalık çıkması halinde hızlı tepki vererek hastalığın kontrol ve eradikasyonu hedeflenmiştir.

Sınır kontrol noktalarının yeniden yapılandırılması

Sınır kontrol noktalarının AB standartlarında yeniden yapılandırılmaları hedeflenmiştir.

Kuş gribi ve insanlararası salgına hazırlık ve mücadele projesi

Ulusal politika çerçevesinde iyileştirmeler, stratejilerin geliştirilmesi ve hazırlıklı olma durumunun güçlendirilmesi, hastalık gözlem, teşhis kapasitesi ve uygulamalı araştırmanın güçlendirilmesi ve salgın kontrol planlarının yürütülmesi ve kümes hayvancılığı sektörünün yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır.

6.4. Hayvancılığı ve Bitkisel Üretimi Geliştirme Projeleri

Hayvancılığı geliştirme projesi

Projenin amacı; ülkemiz hayvancılığının geliştirilmesi ve hayvansal üretimin artırılması, genetik ıslahı daha etkili ve yaygın hale getirmek için suni tohumlama ile ön soy kütüğü ve soy kütüğü kayıtlarının tutulması ve belgeli damızlıkların kullanımının teşvik edilmesi, hayvan varlığımız içerisinde genetik yönden ilerleme sağlayarak üstün verimli hayvanlar elde etmek ve bu hayvanlarla damızlıkçı nüve işletmeler kurdukmak, düşük maliyetli ve kaliteli süt, et, bal, yapağı ve tiftik üretiminin artırılmasıdır.

Bitkisel üretimi geliştirme projesi

Projenin amacı; ülke ihtiyaçlarına cevap verecek miktarda ve kalitede ürünün istenilen yer ve zamanda pazara sunulabilmesi, diğer ülkelerle rekabette üstünlüğün sağlanarak dış satımın artırılması, ayrıca bu sektörde hizmet verenlerin sosyo-ekonomik koşullarının iyileştirilerek refah düzeylerinin yükseltilmesi, doğal koşullara bağımlılığın azaltılması yanında doğal kaynakların korunması, üretim faktörlerinin etkin kullanılmasını sağlayarak çevreye ve insan sağlığına zarar vermeyen tekniklerin kullanılması, dolayısıyla üretimin artırılması ve kalitenin yükseltilmesidir.

Yine bu proje ile, verimin artırılması, üretim alanlarının ve girdilerin rasyonel kullanımının sağlanması, mekanizasyonun geliştirilmesi, tarımsal sanayiinin ihtiyacı olan hammaddenin üretilmesi, dolayısıyla pazara hareketlilik kazandırılarak üretici gelirinin ve kırsal alandaki istihdamın artırılması amaçlanmaktadır.

Çayır mera yem bitkileri üretimini geliştirme projesi

Proje ile çayır mera ıslahı, yönetimi ve amenajmanı, yem bitkileri tohum ve ot üretimini geliştirme, silajlık mısır, sorgum-sudan otu üretimini geliştirme, silaj yapımı amaçlanmaktadır.

Tohumculuğun geliştirilmesi projesi

Projenin amacı; ülkemiz tohumculuk sektörünü uluslararası standartlara uygun bir yapıya kavuşturmak, sertifikasyon ve kontrol hizmetlerinin uluslararası normlarda gerçekleştirilmesini sağlamak, bu sayede ülkemizin ihtiyaçlarının yurt içinden giderilme oranını arttırmak ve tohumculuk sektörünün ihracat gücünü arttırmaktır.

Organik tarımın yaygınlaştırılması ve üretilen ürünlerin kontrolü projesi

Proje ile, toprak ve su kaynakları ile havayı kirletmeden; bitki, hayvan ve insan sağlığını azami derecede koruyarak, organik ürünlerin üretimini artırıp, tüm gelir gruplarının tüketebileceği kaliteli organik tarımsal üretimi ve gıdayı sağlamak amaçlanmaktadır.

İyi tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması projesi

İyi tarım uygulamaları, çevre, insan ve hayvan sağlığına zarar vermeyen, tarımda izlenebilirlik ve sürdürülebilirlik ile gıda güvenliğini sağlayan bir tarımsal üretim metodudur. Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere, uluslararası ticarete konu olan yaş meyve sebze tüketici talepleri doğrultusunda, iyi tarım sertifikalı ürünler tercih edilmektedir. Bu nedenle ile iyi tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması sonucunda ve tüketicilere güvenilir ürün arzının sağlanması ve ülkemizin yaş meyve sebze ihracatının artırılması amaçlanmaktadır.

6.5. Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı

Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı amacıyla 2011 -2015 Ulusal Tarım Stratejisi Kırsal Kalkınma Planı çerçevesinde, doğal kaynaklar ve çevrenin korunmasını dikkate alarak, kırsal alanda gelir düzeyinin yükseltilmesi, tarımsal üretim ve tarıma dayalı sanayi entegrasyonunun sağlanması için küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi, tarımsal pazarlama altyapısının geliştirilmesi, gıda güvenliğinin güçlendirilmesi, kırsal alanda alternatif gelir kaynaklarının

oluşturulması, basınçlı sulama sistemlerinin geliştirilmesi, yürütülmekte olan kırsal kalkınma çalışmalarının etkinliklerinin artırılması, kırsal toplumda belirli bir kapasitenin oluşturulması, tarımsal makine kullanılmasının artırılması ve basınçlı sulama sistemlerinin yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır (TRGM, 2012). Bu uygulamaya ARIP kapsamında başlatılan köy bazlı katılımcı yatırımlar programı öncülük etmiştir.

Tamamını üreticilerin kendi öz kaynaklarıyla tesis etmekte zorlandıkları yatırımları yaparak tarımda modernleşme, kaynak tasarrufu ve etkinliğin artırılmasına ciddi bir ivme kazandırması beklenen program, tarım transferlerinin kalıcı yatırımlara dönüşmesi ve doğrudan tarımsal faaliyet amaçlı kullanılması açısından önemlidir. Söz konusu program aynı zamanda uluslararası anlaşmalara ve taahhütlere de uygundur. Transfer miktarı açısından bir sınırlama gerektirmemektedir. Kaynak tahsisi sağlanabildiği sürece tarım açısından olumlu bir yaklaşım olarak algılanmalıdır.

6.6. Kırsal Kalkınma için Katılım Öncesi Yardım Programı (IPARD)

AB katılım öncesi yardım programı (IPARD) kapsamında olan Kırsal Kalkınma Bileşeninin amacı, politika geliştirme ve Topluluğun Ortak Tarım Politikası'nın uygulanması ve idaresi için hazırlıkların tamamlanmasını desteklemektir. Desteğin genel amacı; aday ülkede tarım sektörünün ve kırsal alanların sürdürülebilir adaptasyonuna katkı sağlanması ve Ortak Tarım Politikası ile Kırsal Kalkınma Politikası kapsamındaki topluluk mevzuatının uygulanmasına hazırlık çalışmalarına katkı sağlamaktır (KKDK, 2011).

IPARD Programının stratejik amaçları; hedeflenen yatırımlar vasıtasıyla tarım sektörünün (işleme dahil) sürdürülebilir modernizasyonuna katkı sağlanması, genişleme paketinde belirtildiği üzere; gıda güvenliği, veterinerlik, bitki sağlığı, çevre ve diğer standartlara ilişkin AB müktesebatının üstlenilmesinin teşvik edilmesi, kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlanması, yerel kırsal kalkınma stratejileri ve tarım-çevre tedbirlerinin uygulanması için hazırlık faaliyetlerinin yapılmasıdır.

IPARD Programı kapsamında desteklenecek tedbirler; tarımsal işletmelerin topluluk standartlarına yükseltilmesi ve yeniden yapılandırılmasına dair yatırımlar, tarım ve su ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasının geliştirilmesi ve topluluk standartlarına yükseltilmesine dair yatırımlar, kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi, üretici gruplarının kurulmasına destek sağlanmasıdır. Desteklenecek sektörler ise et ve et ürünleri (kırmızı, beyaz), meyve/sebze, süt ve süt ürünleri ve su ürünleridir.

IPARD programının zamanlı ve etkin kullanımı, AB müzakereleri ve katılım sonrası adaptasyonu açısından yarar sağlayacaktır. Program hem kaynak hem de tecrübe aktarımı olarak algılanmalıdır. Bu program da kırsal kalkınma yatırımları gibi ağırlıklı olarak tarımda kalıcı yatırımlara yönelik olduğundan tarımda etkinliğin artırılması açısından önemlidir.

6.7. Faiz İndirimli Kredi Kullanımı

Üreticilerin finansman ihtiyaçlarının uygun koşullarda karşılanması, tarımsal üretimin geliştirilmesi, verimliliğin ve kalitenin artırılması amacıyla T.C. Ziraat Bankası A.Ş. ve Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK)'nin kredi kullandırımına ilişkin usul, esas ve kıstaslarına uygun olmak koşuluyla, gerçek ve/veya tüzel kişi üreticilere (kamu kurum ve kuruluşları hariç), Banka ve TKK tarafından uygulanmakta olan tarımsal kredi cari faiz oranlarından kredi konuları itibarıyla indirim yapılmak suretiyle tarımsal kredi kullandırılabilir. Banka ve TKK'nın bu Karar kapsamında açılan kredilerden doğacak gelir kayıpları, avans olarak Hazine Müsteşarlığınca ilgili yıl bütçelerine bu amaçla konulacak ödenekten karşılanır.

6.8. Orman Köylülerine Kredi Kullandırılması

Çevre ve Orman Bankalığı tarafından orman köylülerinin yaşam koşullarını iyileştirmek, sosyal refahını arttırmak ve orman köylerinin kalkınmalarını desteklemek amacıyla süt sığırcılığı, süt koyuncululuğu, besi koyuncululuğu, besi sığırcılığı, ekoturizm projesi, bağcılık, seracılık, kültür mantarcılığı, zeytin salamura, meyvecilik gibi alanlarda orman köylülerine ferdi kredi kullandırılmaktadır (ÇOB, 2008).

Orman köylerinde kurulmuş bulunan Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin uygulayacakları projeleri destekleyerek kooperatif ortaklarının ve dolayısıyla orman köylülerinin ekonomik yönden kalkınmalarına yardımcı olmak ve böylece ormanlar üzerindeki baskıyı azaltmak amacıyla kooperatif projelerine mali destek sağlanmaktadır. Ormanların korunması ve geliştirilmesine azami katkıyı sağlamak, ormancılık işlerinin seri, kolay ve ekonomik bir şekilde yürütülmesini sağlamak ve daha büyük orman köylüsü kitlesine ulaşmak için küçük ölçekli işletmelere öncelik vermek de amaçlanmaktadır.

6.9. Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi (KASDEP)

Kamu kaynaklarından yararlanmak amacıyla kooperatif kurulduğu ya da kurulu kooperatiflerin faydalanıcı olarak belirlendiği Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi (KASDEP), yoksullukla mücadele kapsamında, ekonomik ve sosyal yoksulluk içinde bulunan kişi ve ailelerin gelir seviyelerini yükseltmek, istihdamı artırmak, tarımsal ürünleri mahallinde değerlendirmek, pazarlamak ve köyden kente göçü önleyebilmek, kısaca, yoksulluğun azaltılması için geliştirilmiştir.

Teknolojinin ve modern tarım tekniklerinin üreticiye ulaşması, ihtiyaç sahibi vatandaşların gelir elde etmelerini sağlamayı ve kırsal kalkınmaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu ile sınırları çizilen, ülkemizde herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna tabi olmayan sosyo-ekonomik yoksunluk içinde bulunan ve tarımsal üretim için yeterli kaynağa sahip olmayan üreticiler projenin hedef kitlesini oluşturmaktadır.

Kooperatifler; süt sığırcılığı konusunda 100 ortak için 2'şer baş süt ineği, zorunlu hallerde en az 50 ortak için 2'şer baş inek, koyunculuk konusunda 50 ortak için 25'er baş koyun şeklinde desteklenmektedir. Ayrıca küçük gruplar, mevcut kooperatiflere katılmaları sonucunda proje desteğinden yararlanmaktadır.

Projenin uygulanması ile kırsal alanda yaşayan ve tarımsal üretim yapabilmek için yeterli kaynağa sahip olmayan, süt sığırcılığı ve koyunculuk yaparak gelir elde etmek isteyen vatandaşların kooperatifler aracılığıyla örgütlenerek desteklenmeleri hedeflenmektedir. Hedef kitlenin belirlenmesi ve proje için kooperatif şeklinde koordine edilmesi Vakıflar ile İl Tarım Teşkilatı tarafından gerçekleştirilmektedir.

Proje, kırsal alanda dağınık, düzensiz imkânları birleştiren ve güçlendiren kooperatifçilik modeli üzerine kurulmuştur. Yapılan saha gezilerinde, daha önce sütlerini toplu olarak satamayan üreticilerin, kooperatif çatısı altında sütlerini daha yüksek fiyatlarla büyük işletmelere sattıkları gözlenmiştir. Projenin uygulanması ile fayda sahiplerinin sürekli gelir elde etmeleri yanında ülkemiz hayvancılığının ıslahı ve dolayısı ile hayvansal üretimin verimliliği ve kalitesine dolaylı olarak da katkı sunulmaktadır.

Proje değerlendirme raporunda, üreticilerin projelerden dolayı yaşamlarının rahatladığını ifade eden üretici sayısının düşük seviyelerde olduğu vurgulanmıştır (SYDGM, 2007).

KASDEP bir tarım programı değildir. Kırsal alanda oturup yeter gelire sahip olmayan hane halklarına, en iyi bildikleri mesleği kendi geçimleri için kullanmalarına yardımcı olan bir sosyal

programdır. Tarıma destek olarak algılanmamalıdır. Geçimlidir. Ayrıca hayvanlara hareketlilik kazandırarak hayvansal üretimde sıkıntı yaratan bazı hastalıkların da yaygınlaşmış olması mümkündür. Tarımın gelişmesine etkisi çok sınırlıdır.

6.10. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri

Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri hakkında kanunda değişikliş yapılarak, söz konusu birliklere ilişkin hükümleri düzenlemek ve bu kuruluşların yeniden yapılanması için yasal bir çerçeve oluşturarak, Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerini etkin ve sürdürülebilir bir şekilde özerk ve mali yönden bağımsız kılmak amaçlanmıştır. Bu değişiklikle bu birliklerin görevleri ile ilgili hükümet politikaları uygulamalarına son verilmek amaçlanmıştır.

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerine, 23.05.2005 tarih ve 2005/8839 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı (yürürlük tarihi 04.06.2005) ile ürün alım ve işletme sermayesi amaçlı olmak üzere Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) kaynaklarından kredi kullandırılmaktadır.

DFİF Gider Hesabı, 4572 sayılı Kanun'un Geçici 1. maddesi (e) fıkrasında belirtilen "kooperatif ve birliklerin ihtiyacı olan işletme kredileri Yeniden Yapılandırma Kurulunun önerileri dikkate alınarak genel bütçeden ve Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu gider hesabından karşılanır. Kooperatif ve birliklere, genel bütçeden yeniden yapılandırma amacıyla 2000 Yılı Bütçesinden tahsis edilen ödenekler ile uluslararası finans kuruluşlarınca desteklenen projeler için sağlanan doğrudan ya da dolaylı mali kaynaklar ve kredi teminatları dışında Devlet veya diğerk kamu tüzel kişilerinden herhangi bir mali destek sağlanamaz." ifadeleri uyarınca oluşturulmuştur.

2000 yılı bütçesinden yeniden yapılandırma programı kapsamında bulunan toplam 16 birliğe sağlanan yaklaşık 230 milyon TL tutarındaki kaynak, bir döner fon hesabı olarak kullanılmıştır. 31.08.2007 tarihi itibarıyla, mahsuba konu olan işlemler yansıtıldıktan sonra 550,3 milyon TL'si birlikler üzerinde kredi, 64,2 milyon TL'si TCZB hesap bakiyesi olmak üzere 614,5 milyon TL'ye ulaşmıştır.¹

Aktif olarak 10 birlik (Antbirlik, Çukobirlik, Güneydoğubirlik, Karadenizbirlik, Marmarabirlik, Tariş İncir Birliği, Tariş Pamuk Birliği, Tariş Üzüm Birliği, Tariş Zeytinyağı Birliği ve Trakyabirlik) 31.08.2007 tarihi itibarıyla DFİF Gider Hesabı'ndan kredi kullanmaktadır. Gülbirlik, Tiftikbirlik, Kozabirlik ve Fiskobirlik yeniden yapılandırma kapsamı dışına çıkartılmış olup, Taskobirlik ve Kayısibirlik'e ise, borçları 6183 sayılı Kanun kapsamında takip edildiğinden kredi kullandırılmamaktadır.

6.11. Kamu İktisadi Teşekkülleri

Kamu İktisadi Teşebbüsleri ile kamu arasındaki malî ilişkiler, KİT'lerden bütçeye yapılan ödemeler ile, KİT'lerin sermaye yapılarını güçlendirmek ve faaliyetlerini sürdürmelerini sağlamak amacıyla genel bütçeden KİT'lere yapılan ödemelerden ve sermayeye yönelik bazı kaynakların KİT bünyesinde bırakılmasından oluşmaktadır. KİT'lere her yıl Bakanlar Kurulu Kararı ile yayımlanan Genel Yatırım ve Finansman Programları dikkate alınarak, 233 sayılı KHK kapsamında sermaye aktarımı yapılmaktadır. KİT'ler bu sermaye aktarımını bütçelerini güçlendirmek, ücretler ve diğerk bazı ödemelerini karşılamak için kullanmaktadırlar (HM, 2008).

KİT'lerin ödenmiş sermayeleri iki şekilde artırılmaktadır. Bunlar; merkezi yönetim bütçesinden KİT'lere nakit sermaye transferi yapılması ile Hazine – KİT borç alacak ilişkileri çerçevesinde kuruluşların Hazine'ye olan borçlarının kuruluşların ödenmemiş sermaye alacaklarına mahsup edilmesi suretiyle gerçekleşmektedir. Her yıl Bütçe Kanunlarında KİT'lere yapılacak olan sermaye transferi tutarı belirlenmektedir. Yapılan sermaye transferlerinin büyük bir bölümü personel

¹ Fiskobirliğin 01.05.2000 sonrası kullandığı kredilerin 167.773.584 TL tutarındaki kısmı mahsup edilmiştir.

masraflarını karşılayabilmeleri amacıyla yapılmaktadır. Sermaye mahsubu, KİT'lerin Hazine Müsteşarlığından ve fonlardan olan alacaklarının, KİT'lerin Hazine Müsteşarlığına olan borçlarından düşülmesidir (HM, 2008).

Görev zararları ödemeleri ise KİT'lere 233 sayılı KHK uyarınca Bakanlar Kurulu tarafından verilen görevler dolayısıyla anılan mevzuatta belirtilen usullere göre tahakkuk eden görev zararı çerçevesinde yapılan ödemelerdir. Hazine tarafından karşılanmaktadır. Görev zararından en yüksek payı almış olan KİT'ler arasında TMO'da vardır.

Sermaye aktarımı ve görev zararı ödemesi yapılan tarımsal KİT'ler Et ve Balık Kurumu (EBK), Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM), Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Ortaklığı (TŞFAO) ve Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAYKUR)'dür. Hazine Müsteşarlığına Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerine de işletme kredisi sağlanmaktadır.

Et ve Balık Kurumu (EBK)

Kurum 01.10.1952 tarihinde "Et ve Balık Kurumu" unvanı ile kurularak 01.01.1953 tarihinde faaliyete geçmiştir. 20 Mayıs 1992 tarih ve 92/3088 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile özelleştirme kapsamına alınan kurumun kombinalarının bir kısmı satılmış, bir kısmı kapatılmış, bir kısmı da çeşitli Kurumlara devredilmiştir. Halen 9 et kombinasyonu ile faaliyetlerini devam ettirmektedir.

EBK, Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 26 Ağustos 2005 tarih, 2005/104 sayılı Kararı ile özelleştirme kapsam ve programından çıkartılarak Hazine Müsteşarlığı portföyüne devredilerek Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ile ilişkilendirilmiştir.

Özelleştirme kapsamından çıkarılan kurumun hazırlanan yeni ana statüsü ile amaç ve faaliyetlerinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Ticari esaslara göre faaliyet göstermesi gereken Kuruma, yeni Ana Statüsü ile "Kurumun yeniden yapılandırılarak, hayvancılık sektöründe düzenleyici ve destekleyici bir rol üstlenmesi" ve "Ülke hayvancılığını teşvik ederek istikrarlı bir şekilde geliştirilmesine yardımcı olması" gibi kamu hizmeti ağırlıklı görevler verilmiştir. EBK'nin pazar payı 2007 sonu itibariyle yüzde 3'tür.

Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM)

1983 yılında Devlet Üretim Çiftlikleri ile Tarım ve Köyişleri Bakanlığı bünyesinde bulunan hara ve inekhaneler, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü adı altında birleştirilmiştir. TİGEM, bitkisel ve hayvansal üretimi artırmak, çeşitlendirmek, ürün kalitesini iyileştirmek amacıyla yetiştirmiş olduğu damızlık hayvan, tohumluk, fidan, fide gibi girdileri yetiştiricilere intikal ettirmek, tarım teknolojisi, girdi kullanımı ve ıslah konularında öncülük ve öğreticilik yapmak amacıyla kurulmuş olan bir iktisadi devlet teşekkülüdür.

Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)

Toprak Mahsulleri Ofisi, 1938 yılında 3491 sayılı Kanunla iktisadi devlet teşekkülü olarak kurulmuştur. 1984 yılında 233 sayılı KHK'nın yayımıyla birlikte kuruluş bugünkü hukuki statüsüne kavuşmuş olup, faaliyetlerini 11.12.1984 tarih ve 18602 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Ana Statüsü çerçevesinde yürütmektedir. Kuruluşun faaliyet konusu yurtdışı hububat fiyatlarının üreticiler yönünden normalin altına düşmesini ve tüketiciler aleyhine anormal derecede yükselmesini önlemek, bu ürünlerin piyasasını düzenleyici tedbirler almak ve gerektiğinde BKK ile hububat dışındaki diğer tarım ürünleri ile ilgili verilecek görevi yürütmek, afyon ve uyuşturucu maddelere konulan devlet tekeli olarak belirtilmiştir.

Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAYKUR)

ÇAYKUR, 04.12.1984 tarih ve 3092 sayılı "Çay Kanunu" ile çayda devlet tekeli kaldırılmış ve gerçek ve tüzel kişilerin yaş çay işleme ve paketleme fabrikaları kurup işletebilecekleri, ihtiyaçları olan yaş

ay yaprağını doğrudan üreticilerden satın alabilecekleri belirtilmiştir. Kuruluş 4046 sayılı Kanunla 1994 yılında iktisadi devlet teşekkülüne dönüştürülmüştür.

ÇAYKUR'un kuruluş amacı, çay ziraatını geliştirmek, çay kalitesini ıslah etmek ve kuru çay üretim pazarlamaktır. 47 yaş çay işleme fabrikasında faaliyetlerini sürdüren ÇAYKUR, ülkemiz çay sektöründe yüzde 60 pazar payına sahiptir. Yaş ay alımlarının yaklaşık üçte ikisini Rize'den yapan Kuruluş, Trabzon, Artvin, Giresun ve Ordu illerinde yaş çay alımı yapmaktadır.

Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi (TŞFAŞ)

TŞFAŞ 2850 sayılı Bakanlar Kurulu Kararına istinaden 6 Temmuz 1935 tarihinde şeker pancarından şeker üretmek ve pazarlamak amacıyla kurulmuştur. Kuruluş, 233 sayılı KHK'nın yayımı ile birlikte bugünkü anlamıyla kamu iktisadi teşebbüsü niteliğini kazanmıştır.

Halen ülkemizde pancardan şeker üreten 32 fabrikanın 25'i TŞFAŞ'ye ait olup, kuruluşun amacı ve faaliyet konuları temel olarak "kalkınma planları ve yıllık programlar çerçevesinde şeker üretimi ve yan ürünlerin değerlendirilmesi konularında kuruculuk ve işletmecilik yapmak, üretim, satış, yatırım, ihracat ve ithalat politikalarını tespit etmek ve bu konuda master planlar hazırlamak veya hazırlatmak ve bu çalışmalarını verimlilik ve kârlılık ilkelerine göre yürütmek" olarak sıralanabilir.

2002 yılından önce Bakanlar Kurulunca belirlenen fiyatlar üzerinden şeker pancarı destekleme alımı yapan Kuruluş, 2001 yılında yürürlüğe giren 4634 sayılı Şeker Kanunu ile birlikte Yönetim Kurulu'nun belirlediği alım ve satış fiyatlarını uygulamaya başlamıştır. Şeker Kanunu'nu müteakip şeker satışları nedeniyle Kuruluşa görev zararı doğuran tüm mevzuat yürürlükten kaldırılmış bulunmaktadır. Kuruluşun pazar payı yüzde 55-60 seviyesindedir. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'ye ait Portföy-B, Elazığ, Malatya, Erzincan ve Elbistan Şeker Fabrikaları ile Portföy-C; Kastamonu, Kırşehir, Turhal, Yozgat, Çorum ve Çarşamba Şeker Fabrikalarının özelleştirme ihalesi nihai pazarlık görüşmesi 29.11.2011 tarihinde tamamlandı (<http://www.oib.gov.tr>).

7. KÜRESEL GELİŞMELER VE TÜRKİYE GIDA SEKTÖRÜ

AB ile ilişkilerin gıda sanayiine en önemli yansıması gıda güvenliğinin önem kazanması ve gıdalar için bir yasanın çıkarılarak, sektörde üretim izinlerinden denetime ve dış ticaret önlemlerine kadar yeknesak bir sistemin kurulmasıdır. 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Kararı ile gıdalarda mevzuat ve sistem uyumuna yönelik çalışmalar yoğunlaşmıştır. Gıda maddelerine ilişkin bu mevzuat uyumu ihtiyacının çıkış noktası aslında gıda maddeleri ihracatımızın %45'inin AB ülkelerine yönelik olmasıdır. Tüketici bilincinin yeni oluşmaya başladığı, dışa açılmakta olan bir ülke olarak Türkiye 1990'ların ortasında AB ile ticaretin geliştirilmesi açısından gıda üretimi alanında yeni yatırımlara girişmiş, yabancı sermaye girişi artmış ve gıda güvenliği kavramı anlaşılmaya başlamıştır. AB tarama süreci sonunda, gıda güvenliği, hayvan ve bitki sağlığı konularının bir arada ele alınması gerektiği vurgulanmış, mevzuat ve sistem uyumunda eksiklikler görülmüştür. Gıda sanayiinin dünya ticaretinden daha fazla pay alabilmesi ve AB'ye uyum için gerekli olan gıda güvenliği kriterlerini sağlaması, önümüzdeki dönem ciddi biçimde modernizasyon yatırımlarına girişilmesini gerektirecek, bu da sektördeki finansman ihtiyacını artıracaktır.

Dünyada nüfus ve gelir artışının bir sonucu olarak gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisinden aldığı pay yakın gelecekte de artmaya devam edecektir. Bu gelişme pirinç ve tahıllarla karşılaştırıldığında et, süt ürünleri, meyve ve sebzeyle olan talebi keskin bir şekilde artırırken aynı zamanda bu ürünler için gerekli tarımsal alan talebinde de değişime neden olacaktır (Anonim, 2007).

Wijnands vd. (2006)'ye göre Porter'ın Kuvvet Modeli gıda sektöründeki yüksek rekabete ışık tutmaktadır. Birçok gıda sanayiinde ölçek ekonomisi ve azalan firma sayısı gözlemlenmektedir. Ürün farklılaştırma, ürün değiştirme maliyetlerinin yüksek oluşu ve dağıtım kanallarına giriş zorluğu ve yeni ürün arzı gibi hususlar sektöre giriş engeli olarak öne çıkmaktadır. Çok az sayıda gıda üreticisi perakendecilere, aynı standart ve kalitede ürün sağlarlar. Dolayısıyla perakendeciler kolayca gıda üreticisini yani tedarikçilerini değiştirebilirler. Bu durum az sayıda perakendecinin gıda üreticilerine karşı daha güçlü olmalarını sağlar. Süpermarketler fiyat belirleme gücüne sahiptirler ki bu durum tedarikçiler açısından olumsuzdur. Üreticiler ise birincil üreticilerle karşı karşıyadırlar ve perakendeciler gibi piyasa gücüne sahip değildirler. Çünkü üreticiler küçüktür ve çok sayıdadırlar. Arz sınırlayıcı politikalar varsa bunlar da üreticileri olumsuz etkilemektedir.

Gıda hammaddesi ile alan rekabeti içinde olan biyoyakıt üretimi de giderek artan bir önem kazanmaktadır. ABD ve AB özellikle üretimin artırılması yönünde politikalar izlemektedir. Biyoyakıt üretimi tarımsal üretimde, alan kullanımında, ticarete ve fiyatlarda önemli kaymalara neden olmaktadır. Biyoyakıt üretimi ile ilgili en temel politika sorularının başında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gıda güvencesizliği doğmakta ve sera gazı üretimi üzerindeki etkilerinin düşünüldüğü kadar düşük olmaması gelmektedir (Anonim, 2007).

Tarımsal üretimle giderek daha yakından ilişkilendirilen küresel ısınma konusu ve etkileri de önümüzdeki yıllarda gıda üretimi ile ilgili konularda akılda bulundurulması zorunlu alanlardan birisi haline gelmektedir.

Gıda arz zinciri bir yandan maliyetleri ve fiyatları düşürme yönünde çaba harcarken diğer yandan giderek sofistike bir hal alan tüketici tercihlerine yanıt vermek zorunda kalacaktır. Tamamen talep orijinli çalışmak zorunda kalacak olan sektör stok maliyetini minimize ederek faaliyet karını belirli bir seviyede tutmayı amaçlayacaktır. Bu durumda arz zinciri yeniden organize olacak bilgi teknolojileri ve koordinasyon en önemli konular haline gelecektir. İnternet kullanımının da dağıtım kanalları açısından çok daha etkin bir hale geleceğini söylemek yanlış olmaz.

Küreselleşme etkisinin küçük ve orta ölçekli firmalar için de bir değişim gerektireceği söylenebilir. Özellikle artan rekabet bu türden firmaları daha yenilikçi olmaya itecek yenilikler ise firmanın artan

rekabette ayakta kalmasına yardım edecektir. Küçük ve orta ölçekli firmalara ürün geliştirme konusunda hükümetler tarafından sağlanacak alt yapı ve teşvikler sorusu da önemli olacaktır.

Gıda işleme sektörünün yapısı da yatırımlar ve uluslararası ticaret tarafından belirlenecektir. Firma birleşmeleri, stratejik ortaklıklar ve doğrudan yabancı yatırımlar pazarın yapısı üzerinde doğrudan etkili unsurlar olarak belirtilebilir.

Gıda işleme sanayi ve perakendeciler, son yıllarda giderek artan bir şekilde tüketici talebindeki eğilimi sağlık, kolaylık ve memnuniyet üzerinde yoğunlaşacağını belirtmektedirler. Tüketiciler aynı zamanda çevre dostu ve sosyal olarak sorumlu üretim yöntemleri ve ürünler talep etmektedir. Perakendeciler bu talep karşısında müşteri ilişkileri konusunda yeni stratejiler ile çok daha detaylı bilgiyi son tüketiciye ulaştırma gayreti içine girmişlerdir (Anonim, 2007).

Gıda endüstrisinde AR-GE'nin önemi büyüktür. Piyasadaki yeni ürünler temel olarak eski olanların değişimidir. Yenilikler; daha fazla süreç, pazarlama ve yönetim güdümlü olup temel bilime dayalı teknoloji itimi özelliği daha azdır. Tarım ve gıda endüstrileri, (en azından bazı ülkelerde) diğer endüstrilerdeki (Bilgi ve Komünikasyon Teknolojisi, lojistik, pazarlama gibi) temel yenilikleri uygulamadaki yüksek hızlarıyla bilinmektedir. KOBİ'lere yönelik teknoloji transferi, çoğu alandaki sınırlı yönetim kapasitesi ve talep yönetim işlerinden ötürü sorunludur. Gıda endüstrisi girişimlerinin %50 sinden fazlasını oluşturan KOBİ'ler, büyük uluslar arası şirketlerden daha fazla sorunla karşı karşıyadır.

Gıda alanında faaliyet gösteren çok büyük firmalar ve küçük ve orta ölçekli firmalar arasındaki rekabet daha da kızışacaktır. Büyük firmalar teknolojik yenilik alanında avantajlı olsa da küçük ve orta ölçekli firmalar gurme ya da butik tarz üretimleri ile çok daha esnek bir piyasada kendilerine yer bulacaklar. Bu esneklik küçük ve orta ölçekli firmaların en büyük avantajıdır. Ancak KOBİ'lerin finansman sağlamada karşılaşılabilecek zorluklara da işaret etmek gerekmektedir.

Önümüzdeki dönemde büyük işletmeler sektörde söz sahibi olurken, % 95'i KOBİ olan gıda sektöründe küçüklerin yukarıda değinilen yeni yatırım ihtiyaçları, uygulamaya konacak olan Basel-II kriterlerinin finansman maliyetlerine yansması rekabet edebilirliği azaltacak ve konsolidasyonu hızlandıracaktır (BCBS, 2007).

Bu gelişmelerin sonucunda milli gelire katkısı ile kıyaslandığında zaten finans piyasalarından aldığı pay 2001 yılında %7.6'dan 2007 yılında %4.1'e düşen gıda sektörünün payının (TÜİK, 2007), önümüzdeki dönemde alacağı payın daha da azalacağı, diğer olumsuz faktörler yanında finans maliyetinden kaynaklanan üretim maliyeti ve fiyat dezavantajı sonucunda rekabet gücünün azalabileceği söylenebilir.

Tüketicinin sağlıklı gıda talebi ve etik hususlara yaklaşımı, ahlaki değerler (hayvan refahı), hane halkı sayısındaki artış nüfus artışından daha yüksektir. Bireyselleşme ve tercih farklılaşması artacaktır. Bu gelişme kişi başına satın alınan gıda paketi miktarını ve talebi artırmaktadır. Çalışan sayısı ve yemek hazırlama için zaman kısıtı gıda hizmetlerine talebi güçlendirmektedir. Daha çok yaşa bağlı olarak gelişen sağlıklı gıda talebi de sektörün çekici gücü olarak ortaya çıkmaktadır. Yüksek gelir tüketicilerin hayvan refahı, çevre-dostu üretim ve adil ticaret gibi etik değerlere daha çok yönelişe sebep olmaktadır. Gıda güvenliği bilinci gıda ile ilgili bilgiye talebi artırmaktadır (Wijnands vd., 2006).

Teknoloji ve biyo teknolojide gelişmeler de sektörü etkileyecektir. Radyo dalgaları tanımlama teknolojisi gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile gıdada geriye doğru izlenebilirlik (traceability) fiziksel temas olmaksızın yapılabilecektir. İnsan metabolizması ile ilgili bilgi birikimi biyo-aktif maddelere talebi artırmaktadır. Bu gidiş fonksiyonel gıda üretimini doğurmaktadır. Sağlıkla ilgili bir ihtiyaca dönük gıda üretimi yaygınlaşmaktadır. Nano-teknolojilerin de gıda endüstrisinde

kullanımı söz konusu olduğunda sektör daha da farklılaşacaktır. Paket açılmadan gıdanın ne kadar taze olduğu anlaşılabilir. Biyo teknolojinin kullanımı ise hammaddeden başlayarak yerini almış durumdadır (Wijnands vd., 2006).

Tarım ürünlerinin endüstriyel olarak dönüşümünü sağlayan gıda sanayi; beslenmedeki fonksiyonu, yarattığı katma değer ve istihdam katkısı itibariyle önemlidir. Uluslar arası ticaretin serbestleşmesi ve uluslar arası gıda firmalarının faaliyet alanlarını geliştirmekte olan ülkelere doğru kaydırmaları nedeniyle gıda sanayinde artan bir rekabet yaşanmaktadır.

Türkiye için çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan çalışmalara göre gıda sanayinin birçok alt sektöründe rekabet gücünün azaldığı belirtilmektedir. Meyve sebze işleme sanayi gibi az sayıda alt sektör için ise yapılan rekabet analizlerinde avantajlı konumda oldukları sonucuna varılmaktadır. Dahilde işleme rejiminin sağladığı avantajlardan yararlanan hububat ürünleri, şeker ve şekerli mamuller alt sektörlerin dünya fiyatlarının çok üzerinde fiyatlara sahip yerli hammaddeleri kullanması durumunda rekabet gücünün ortadan kalkacağı açıktır (Küçükkiremitçi, 2006; Kafalı vd., 2006).

Ticarette belirgin bir oligopolleşme ve yerel düzeyde oligopolleşme söz konusu olabilmektedir. Örneğin, Tozanlı vd. (2007)'ne göre gıda sanayinde ABD firmalarının %40'ı dünyanın ilk 50 firması arasında yer almaktadır. Bunlar dünyanın en büyük gıda ve içecek ihracatçı ve ithalatçısı durumundadır.

Ülkelerin alt sektörler itibariyle rekabet gücü sıralaması **Tablo 6'de verilmiştir**. ABD, bazı AB ülkeleri, Brezilya, Arjantin, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Çin gibi ülkeler, bazı alt sektörler itibariyle rekabet gücü açısından ya ilk ya da ikinci ülke grubunda yer almaktadırlar. Esasen bu sayılan ülkeler genellikle ilk iki sıraya oturmuş durumdadırlar.

Türkiye'de rekabet gücü 1995-2005 döneminde et ürünleri, nişasta ve nişastalı ürünler ve hazır yemlerde düşük, bitkisel ve hayvansal yağlar ile süt ürünlerinde marjinal sınırdadır, işlenmiş meyve-sebze ürünlerinin büyük bir kısmı, içme suyu ve margarinde ise yüksek bulunmuştur. Ayrıca, meyve-sebze işleme, kakaolu ürünler ve şekerlemeler ile alkollü ve alkolsüz içeceklerde rekabet gücünün azaldığı izlenmektedir (Küçükkiremitçi, 2006; Kafalı vd., 2006). Hububat ürünleri, şeker ve şekerli mamullerin çoğunda rekabet gücü düşük görülmektedir. Zira, bu ürünlerde ihracat dahilinde işleme rejimi kapsamında gerçekleşmiştir. Dünya fiyatları ile yüz yüze kalındığında rekabet gücü de ortadan kalkacaktır (Kıymaz, 2008).

Gıda sanayinde dış satım açısından en avantajlı alt sektör meyve-sebze işleme sanayidir. Bu sektör gıda sanayi ihracatının yüzde 40-50'sini oluşturmaktadır. Son yıllarda yaptıkları atılımla Çin ve Güney Amerika ülkeleri bu alanda önemli rekabet avantajı elde etmiştir. Gelişmiş ülkelerin sübvansiyonları dolayısıyla zora giren piyasa koşullarından bahsetmek gerekir. Dolayısıyla, Türkiye'de gıda sanayinin en rekabetçi olan dalları bile dünya piyasalarında rekabetin artmasıyla ciddi risklerle karşı karşıyadır. Diğer başlıca ihraç ürünlerinin şekerli mamuller, unlu mamuller ve diğer gıda mamulleridir. İthalat ise en yüksek payı bitkisel yağlar oluşturmaktadır. (DPT, 2007).

Tablo 6. Ülkelerin Alt Sektörler İtibariyle Rekabet Sırası.

Alt Sektör	Ülke (1)	Ülke (2)	Açıklama
Et ürünleri	Brezilya Arjantin	ABD AB - 15	Düşük maliyetli ülkeler başat
Balık ve deniz ürünleri	Kanada, ABD	AB (İspanya, Belçika) Japonya	
İşlenmiş meyve ve sebze	Çin Kanada AB	ABD Brezilya	Sektör hızlı büyüyor
Yağlar	ABD Brezilya (Ham yağ üreticileri)	AB (İspanya) Kanada	
Süt ürünleri	Avustralya Yeni Zelanda ABD	AB	
Hububat + Nişasta	ABD	Kanada Avustralya AB	Birkaç firma başat
Şeker	ABD Brezilya AB (İspanya Belçika)	AB (Fransa, Almanya)	

Kaynak: Wijnands, J.H.M. van der Meulen, B.M.J. ve Poppe, K.J. (eds), (2006) "Competitiveness of the European Food Industry: An Economic and Legal Assessment 2007". European Commission, Enterprise and Industry, November, LEI, The Hague.

Sonuç olarak tanımı itibariyle farklı şekillerde ifade edilen rekabet gücü kavramı kısaca GSYİH'yı artırırken aynı zamanda dünya pazarlarında sürdürülebilir bir yer tutmak anlamındadır. İktisat yazınında çok sayıda çalışmada farklı sektörlerde indeks bazlı rekabet gücü göstergeleri hesaplanmıştır. Rekabet gücünü dış ticaret verilerine dayanarak ölçmek ve politika geliştirmek yanılıcı sonuçlar ortaya çıkarır. Dış ticaret verilerinin ötesinde birçok faktör bu yapıda etkilidir.

Rekabet gücü göstergelerine dayalı olarak oluşturulan politikalar ve stratejilerin eksik kalabileceği tezinden hareketle, bu bölümde rekabet gücüne etki eden bir takım unsurlar öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Bunlar: 1) Rekabet gücü çok boyutlu bir kavramdır, göstergeler bir sonuçtur; 2) Sektörle ilgili politika oluşturmada bu çok boyutlu yapıyı göz önünde bulundurmak gerekir; 3) Bir sektörün rekabet gücü tüm zamanlar için belirlenemez. Pazar ve teknoloji şartları değiştikçe rekabet gücü de değişmektedir. Bu tespitlere ilave olarak dünyada biyoyakıt, AR-GE, KOBİ, finansman, tüketici yönelişleri gibi gıda sektörü ile ilgili gelişmelere ve yapılan tartışmalara da işaret edilmiştir.

Tarımın çekici gücü olan gıda sanayindeki gelişmeler tarım sektörünün şekillenmesine ön ayak olacaktır. Giderek markalaşan ve piyasa gücü kazanan gıda sanayi karşısında küçük tarım işletmelerini varlıklarını korumakta zorlanacaklardır. Günümüzde tüm gelişmeler veri iken, ekonomik açıdan ele alındığında etkinlik açısından büyük ve az sayıda tarım işletmesi arzu edilir. Ancak bu sosyal açıdan ülkelerin arzu ettikleri bir durum mudur? Tarımdan çıkanlara ya da kendi için üretenlere bir başka sığınak bulunursa neden olmasın.

8. KÜRESEL GELİŞMELER VE GELECEK TAHMİNLERİ

Küresel gelişmeler çok sayıda çalışmaya konu olmuş ve öneri ile endişeler dile getirilmiştir. İyi kalite toprak ve su kaynakları azalmakta, yabancı hayatın yok oluşu biyo çeşitliliği teklikeye sokmakta, estetik açıdan güzel bir çevre talebi yükselmekte, tüketici bilinci artmakta ve gıda zincirini sorgulamakta, teknoloji ve pazar üretimi sınırlandırmakta temel olarak toprağın nasıl kullanılacağına hükmetmekte, haberleşme ve ulaşım teknolojilerinin de etkisiyle farklı iş seçenekleri ve hayat biçimleri de göç olgusunu güçlendirmektedir (EC, 2007a).

Küreselleşme temel olarak uluslar arası ticaret maliyetlerindeki düşüşün sonucu olarak pazar genişlemesi ve derinleşmesidir. Küreselleşmenin en belirgin yanı zaman içinde ve ülkeler arasında ticaretin artması ve finansal bütünselleşmedir. Küreselleşme tartışmaları iki taban tabana zıt görüş etrafında yoğunlaşmıştır: bunlardan biri küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerdeki nüfusu keşfettiği ve hayatlarında geniş çaplı olumsuzluklar ortaya koyduğu ve ikincisi ise küreselleşmenin çok az yarar sağladığıdır. Küreselleşme destekçileri Çin ve Hindistan gibi dünya ekonomisiyle bütünleşen ülkelerde fakirlikte önemli azalmalara sebep olduğuna işaret etmektedirler. Her iki görüşün de ortak noktası; küreselleşmenin hızının ülkeler arasında farklı seyrettiği ve çıktılarının ya da sonuçlarının farklı olduğudur (Romano, 2006).

Küreselleşme sistematik olarak asimetrik sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar fakir ülkeler aleyhinde gelişmektedir. Küreselleşme maliyet yüksek olduğundan, insan kaynakları rekabete açık üretim yapamaz durumda olan fakir ülkeler küreselleşmeden en az fayda sağlayan ülkeler olmaktadır. Küreselleşme insan kaynağının kalifiye olmamasının ötesinde, kurumları oluşmamış ülkeler için daha ciddi bir yoksulluk tuzağı hazırlamaktadır (Romano, 2006).

Gelişmiş ülkelerde 20 nci yüzyılın ikinci yarısına kadar tarımsal üretimdeki artış arazi artışından kaynaklanmıştır. Gelişmiş ülkeler arazi verimliliğinden bilim temelli tarım sistemlerine 19 yüzyılın ikinci yarısında geçmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelere bu süreç 20 yüzyılın ikinci yarısından sonra başlamış, fakir ülkelere ise bu süreç henüz başlamamıştır.

II. Dünya Savaşına kadar tarım, sanayinin gelişmesi için gerekli kaynağı yaratan bir sektör olarak görülmüştür. Tarımsal üretime büyüme için ön şart olarak bakılmıştır. Ancak birçok gelişme ekonomistleri tarafından tarım çok dikkate değer bir sektör olarak algılanmamıştır.

Avrupa Birliği tarımını değişimlere uyabilen, sürdürülebilir, rekabetçi ve birliğin tamamına yaygınlaşmış bir ekonomik sektör olarak tanımlamaktadır (EC, 2007b). Tarım ülkenin kırsalının devamını sağlayan, çevreyi koruyan, kırsal hayatın canlılığına katkısı olan, gıda kalite ve güvenliği, çevre koruma ve hayvan refahı açısından tüketicilerin taleplerine cevap veren bir sektör olmalıdır.

8.1. Tarım, Büyüme ve Tarımsal Gelişme

Kırsalda gelir artırıcı iki unsur vardır: yatırım yapmak kaydıyla ekonominin çekici gücü olarak görünen tarım; ve kırsalda hane halkı gelirini artıracak olan ve gelir artışının çekici gücü olarak görülen tüm ekonomi tarafından oluşturulan işgücü talebi. Kırsal hane halklarının gelirini artıracak ve kent gelirine yaklaştıracak olan bunlardan ikincisidir. Tarım ekonominin çekici gücü olmasına rağmen tarih boyunca ortalama geliri tarım dışı sektörlerden daha düşük olmuştur. Dolayısıyla **kırsal alanda geliri artırmak için kuvvetli bir tarım sektörü yeterli bir şart değildir**. Tarımdaki gelişme yatırıma ve teknolojiye bağlı kaldığından, kuvvetli bir tarım sektörü yüksek bir kırsal gelir büyümesi için destekleyici olabilir ama gerekli şart da değildir. Yapılan çalışmalarda sektörel büyüme ile kırsal hane halkı geliri büyümesi arasında da kuvvetli bir ilişki bulunamamıştır. Tarım işçisi piyasasının tarım dışı sektörle ilişkisi kırsal hane haklı gelirine pozitif etki etmektedir (Gardner, 2003).

Fikir ve gelişme, insan kaynakları ve gelişme, coğrafya ve gelişme, teşvik ve gelişme ile ilgili çok sayıda çalışma olmasına rağmen **tarım ve gelişme arasında kuvvetli bir nedensellik ilişkisi**

bulunamamıştır. Tarımın etkisi önemsenemeyecek derecededir. Elli iki ülke verisi kullanılarak yapılan, kişi başına tarımsal gelirdeki büyüme ve kişi başına GSYİH arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada ilişkinin pozitif ve anlamlı olduğu görülmüş olmakla birlikte, nedensellik ilişkisinde tarımın çekici bir güç olmadığı ortaya konmuştur (**Gardner, 2003**). Ekonomik gelişme için neredeyse istisnasız sanayileşmeye öncelik verilmiş, tarım sanayii ile olan ilişkisine göre ya da arta kalan kaynaklarla yetinmek durumunda kalmıştır.

Tarımsal katma değer ve kırsal gelir büyümesine etki eden önemli faktörler: 1) makroekonomi ve siyasi istikrar; 2) mülkiyet haklarını oluşturacak kurumlar; 3) serbest girdi piyasasına erişim ve iyi işleyen bir ürün piyasası; 4) verimliliği tetikleyen teknoloji adaptasyonu; ve kırsal geliri artırıcı unsur olarak 5) tarım dışı gelirdir (Gardner, 2003). Her ne kadar yeşil devrimde dördüncü faktör hariç diğerlerinin yokluğunda da tarımsal gelişme ve kırsal gelirden büyüme sağlanmışsa da sürdürülebilir olmamıştır. Kırsal fakirliği ortadan kaldırmak için yeni çeşit geliştirmekten çok işgücü piyasasındaki gelişme önemlidir, daha etkindir.

Dünya Bankası “Gelişme için Tarım” raporunda; çok geniş, farklı ve hızla değişen tarımın yöresel, ülkesel ve dünya ölçeğinde doğru politikalarla milyonlarca yoksulun yoksulluktan çıkışı için birçok fırsat sunduğu vurgulanmaktadır. Çıkış yollarından birinin ise yeni yeni ortaya çıkan kırsal ve tarım dışı ekonomi olduğu belirtilmektedir. Buna ek olarak, tarımın tek başına yoksulluğu azaltıcı etkisi olmadığı da ifade edilmektedir.

Tarım birbirinden çok farklı üç ekonomik yapıda yürütülmektedir. Bunlar: tarım temelli ekonomiler, geçiş ekonomileri ve şehirleşmiş ekonomiler. Kalkınma çabaları her üç farklı yapı için farklı olmak zorundadır. Tarım temelli ekonomilerde tarımın kalkınmaya katkısı ancak küçük işletmelerde yapılacak bir evrimle mümkündür. **Geçiş ekonomilerinde ise gelir farklılıklarını azaltmanın yollarından biri tarımsal istihdamın tarım dışına çıkışı için gerekli alt yapıyı hazırlamaktır.** Küçük işletmelerin gıda zincirine doğrudan ürün arzı mümkün olur ise tarım kalkınmaya zemin hazırlar ve yoksulluğun azaltılmasında yardımcı olur (WB, 2007).

Tarım temelli ekonomilerde 1993-2002 yılları arasında yoksul sayılarında bir artış görülmüştür. Bu gösterge tarım temelli ekonomilerde tarımın yoksulluğu azaltmadığı ve gelişme sağlayamadığını göstermektedir. Geçiş ekonomilerinde tarım dışı sektör tarım sektöründen daha hızlı büyümektedir. Sonuçta tarım dışı sektör ile tarım sektörü geliri arasındaki fark açılmaktadır. Bunu engellemek için uygulanan korumacılık ve sübvansiyonlar ise tarımda dönüşüm yaratmadığı ve sorunları gideremediği için küçükler sürekli bir korumacılık tuzağında tutulmaktadır. Çıkış tarım dışı istihdamın artırılmasıdır. Burada gerekli unsur devlet yönetimi, sivil toplum kuruluşları, özel sektör işbirliğidir.

Tarım temelli ekonomilerde tarımın GSYİH’deki payı yüksek iken (yaklaşım %30) tarıma ayrılan kaynak %5 in altındadır. Gelişmiş ülkelerde ise tarımın GSYİH’deki payı %10 seviyelerinde inken tarıma ayrılan kaynak bu oranın üstündedir. Buradan ekonomik gelişmenin tarımı güçlendirdiği anlaşılmaktadır (WB, 2007).

Tarımdaki büyümenin GSMH’deki büyüme tarafından etkilendiği (gelir düşüklüğü tarım ürünleri iç talebini ve dolayısıyla tarımdaki büyümeyi azaltacaktır) ve hatta belirlendiği söylenebilir. GSMH’deki artış, ekonomik canlılığa ve gelir seviyesinin artmasına neden olacağından, Türkiye’de düşük olan önemli tarım ürünleri talebini artırıcı rol oynamakta, tarım ürünleri fiyatlarının artmasına ve dolayısıyla tarım sektörünün büyümesine neden olmaktadır (Yavuz vd, 2006).

Tarım sektörünün büyümesi, GSMH’deki payı %85 civarında olan diğer sektörlerdeki ekonomik büyüme ile doğrudan ve birebir ilişkilidir. Ekonomik gelişme sağlanmadan ve dolayısıyla gelir seviyesi yükseltilerek iç talebin artırılması temin edilmeden tarım sektörünün yüksek oranlarla büyümesi zor görülmektedir. Bu noktada tarım ürünlerine dış talep yaratma açısından tarım ürünleri ihracatı da büyük önem arz etmektedir.

8.2. Tarım ve Kır Ayırımı

OECD (2005), kırsalın artık tarımla aynı anlama gelmediğini bu iki kavramın birbirlerinden farklı olduğunu ve kırsal ekonomide tarımın temel bir ekonomik sektör olmadığından kır ve tarım politikalarının farklı olması gerektiğini vurgulamıştır. Belirleyici kritik faktörler ise teknolojik etki, iç piyasa ve ihracat yapısı, iletişim ve lojistik yöntemindeki gelişmeler ve esasta toplumun ekonomik fırsatlara doğru yönelişidir.

Tarımın birçok bölgede ekonominin çekici gücü olmadığı biliniyor. OECD (2005) raporuna göre de “kırsal” teriminin tarımla aynı anlama gelmediği, en azından bundan böyle aynı olmadığı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla kır ve tarım politikalarının birbirinden ayrılması zorunludur. Söz konusu iki tanımın ayrıştırılması ve ayrı ayrı politika araçları ile desteklenmesi sosyal refahı ve çevresel yararları maksimize edecektir.

Kırda geçim ve tarımsal üretim arasındaki mevcut karmaşık yapı, politikaların sosyal, ekonomik ve çevresel etkilerinden giderek daha da bağımsız hale gelmektedir. Yani tarım ve geçim ilişkisi zayıflamaktadır. Politikaların birden fazla amaçları vardır ve politika amaçlarının her yörede bütünleşmesi siyasa için yeni bir meydan okuyuştur. Bu sorunun aşılabilmesi için sosyal, ekonomik ve çevresel değişimler ile ilgili değişkenlerin bağımlılıklarının, nasıl bir bağın olduğunun ve bu bağın hangi kuvvette olduğunun bilinmesinde yarar vardır.

Scenar 2020 sonuçlarına göre kırsal alanlar kent ekonomileri çekişli olduğundan dolayı kırsal faaliyetler devamlı bir değişim içinde olacaktır. Kırsal faaliyetler tarım olmaksızın da var olabilecek ve gelişmiş bir tarım kırsal faaliyetlere de sıkı sıkıya bağlı olmayacaktır. Kırsalda tarımın önemi de yöreye göre farklılaşacaktır. Dolayısıyla, tarım ve kır tanımları, bağı, içeriği artık aynı anlamı taşımayacaktır ve tarım kırdan bağımsız ele alınmak durumundadır (EC, 2007b).

8.3. Politika ve Etkileri

Verimliliği artırmak, karşılanabilir fiyatlarda yeterli gıda ve üreticilere yeter gelir temin etmek amacı ile başlayan AB tarım politikaları, zaman içerisinde MacSharry, Agenda 2000, Mid Term Review gibi yeni açılımlarla farklı amaçlara yönelmiş, ancak AB'nin temel politikası olarak kalmıştır. Her bütçe dönemi öncesinde de amaç ve araçları değiştirme arayışları devam edecektir (EC, 2007a). AB'ye göre bazı temel hukuki hususlar dışında, tarım, üyeliğimiz için neredeyse en önemli kriterlerden biri olarak ortaya konulmaktadır. DTÖ tarım anlaşması ve AB'nin takındığı tavır ile birlikte liberalizasyon sürecine giren dünya tarımı, ülkemizde de hiç bir ülkede görülmemiş politikaların uygulanması yolunu açmıştır. Bugün de tarım ile ilgili en önemli etken faktör olarak önümüzde durmaktadır. AB'nin ikinci ayak dediği kırsal kalkınma politikaları incelendiğinde de asıl amacı yine tarım olduğu açıkça görülmektedir.

Almanya, AB'nin kuruluşunda OTP'nin oluşumu aşamasında, tarımını gelişmişlik düzeyi yüksek olan sanayiden sonra önceliklendirme çabası sergilemiştir. Ancak Fransa'nın tarımını koruması arzu ve ısrarı üzerine Almanya da tarımın özel muamele görmesi gerektiğini anlamış ve OTP'na evet demiştir. AB 60 Manshot planı küçüklerin tarımdan çıkması ve yerlerine büyük işletmelerin gelmesi idi, lobiden kaybetti. Ama AB'de tarım işletmeleri zaman içinde kendiliğinden büyüdü (Mercan, 2007).

Doğrudan ödemelerin üretimi nasıl etkilediği konusunda literatürde önemli belirsizlikler vardır. Key ve Roberts (2007) araştırma bulgularını rapor etmişlerdir. Mükemmel işleyen bir serbest piyasada ekonomik teori doğrudan yapılan bir toplam ödemenin üretimi etkilemeyeceğini öngörür. Ancak, tam işlemeyen bir işgücü piyasası, elleme-boşaltma (transaction) masrafları ve kredi sınırlılıkları gibi piyasada mükemmel işlemeyen durumlar söz konusu olan piyasalarda doğrudan yapılan toplam ödemeler üretimi etkileyebilir. Araştırmalar doğrudan yapılan toplam ödemeler ile üretim arasında pozitif bir ilişkiyi işaret etmektedirler. Doğrudan ödemeler işletmelerin sabit masraflarını karşılar ise

bu durumdan faydalanmak isteyen işletmeler üretimde kalabilir. Doğrudan ödemeler işletme bazında üretimi etkilemese bile çıkışları engellediğinden toplam üretim artabilir.

Mary vd., (2003) Doğrudan ödemelerin üreticilerin gelirlerini dolayısıyla varlıklarını pozitif yönde etkilediğini belirterek, varlıkları artmış olan üreticiler de daha fazla harcama ve tasarruf eğiliminde olduklarını vurgulamışlardır. Üreticilerin tüketim talepleri mal ve hizmetlere olabileceği gibi aynı zamanda boş zamana da talepleri artar. Dolayısıyla üretim değişir. Ancak doğrudan ödemelerin küçük üreticilere etkilerini ekonomik teori temelinde tahmin etmek mümkün değildir. Üreticilerin küçük alanlarda tahıl mı, serada sebze mi üretmelerine bağlı olarak da bu etki farklılaşmaktadır.

Türkiye gibi üreticilerin % 50'sine yakınının kendi için yada lokal pazarlar için ürettiğini ve oradan bir gelir ve gelire bağlı bir geçim kazanma çabası olmayan ülkelerde bu tür üreticilerin davranışlarında bir değişiklik olmayacağından toplam üretimi etkileyecek bir değişim beklenmemelidir.

Şahinöz (2000) IMF 2000 öncesi tarım politika uygulamalarının kaynak dağılımını olumsuz etkilediğini, yoksul çiftçiler aleyhine olduğunu ileri sürerek 2000 sonrası uygulanacak politikaları önermiş ancak bu politikaların da tarımın temel sorunlarını göz ardı ettiğini ve Türk tarımı için büyük bir tehlike arz ettiğini vurgulamıştır.

Aydoğuş (1999), **uygulanmış olan destekleme alımları ve halen uygulanan fark ödeme sisteminin küçük işletmeler aleyhine bir dengesizlik yarattığını vurgulamıştır.** Küçük işletmelerin ürettiklerinden daha çok tükettikleri dikkate alınınca, desteklenmeleri yerine destekleme alımlarından dolayı yüksek oluşan fiyatlardan zarar gördükleri de açıktır.

Fiyat desteklerinin kaldırılıp doğrudan ödeme sistemine geçmek hem gelir dağılımını etkiler hem de etkinliği artırır. Üreticilere topluca yapılan bir doğrudan ödeme bu bakımdan avantajlı bir yaklaşımdır. Çünkü üreticiler fiyat desteklemesinde elde ettikleri kadar gelir elde ederler, hazineye artı yük gelmez ve kaynakların verimli dağılımından dolayı ekonomi daha etkin hale gelir. Meksika örneğinde olduğu gibi doğrudan ödeme sisteminde üst sınır olduğundan büyük üreticiler kaybeden küçük üreticiler ise kazanan grup olurlar. Ancak programda ödeme alana bağlı olduğundan gelir dağılımında etkinliği sağlayamaz. Dolayısıyla küçükler için başka bir program zorunludur ve bu programın tarımsal desteklerden farklı olması tarım açısından daha yararlıdır (Baffes ve Meerman, 1998).

Ödemelere üst sınır getirilmesindeki amaç üreticiler arasında adil olma çabasıdır. Böylelikle küçük ve finans yapısı zayıf işletmeler büyük ve daha verimli işletmeler ile aynı temelde değerlendirilmiş olmaktadır. Dolayısıyla, ödemelere üst sınır getirilmesi açık yada zımni olarak tarımsal üretimi küçük ve aile işletmelerine doğru kaydırmaktadır ki bu tarımın gelişmesi önünde bir engeldir (Miller vd. 2003).

Çiftlik programlarının yararları arazi kiralarda ya da diğer sabit masraflarda yuvalandığı varsayımı altında uzun dönem ortalama masraf eğrisi yukarı kayar. İşletmeler ekonomik kar elde edemezler ve üretim daha etkin işletmelere kayar. Dolayısıyla arz sola kayar, yani üretim düşer ve piyasa fiyatı yükselir.

Birim alan ödemelerinden ziyade, işletmelere yapılan toplam ödeme işletmelerin yapısal değişimini etkiler. Tarım politikaları vasıtasıyla işletmelerin gelirinde meydana gelen artışlar işletmelerin varlıklarında bir artışa ve dolayısıyla işletmelerin finansmana erişimlerini olumlu etkileyecektir. Sonuçta büyük işletmeler tarım politikalarından daha fazla yararlanacaklarından arazi kiralarda bir artış yaşanabilecektir ve küçük işletmeler tarımdan çıkabileceklerdir (Key ve Roberts, 2003).

Bulgular 39 yaş altı işletmeler ekili alanını artırdıkları yönündedir. 39-48 yaş grubundaki işletme yöneticileri de 67 yaş üzerindeki işletme yöneticilerine göre ortalama işletmelerini artırmışlardır. Tarımın birincil iş olduğu işletmeler işletme büyüklüklerini artırmışlardır. Genel anlamda arazi ve bina

sermayesi ve karlılık işletme büyüklüğü ile istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Destek ödemelerinin işletme büyüklüğü üzerine etkisi pozitif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Destek ödemeleri çıkışları azaltmaktadır. (Key ve Roberts, 2003). Şirket işletmelerinde büyüme eğilimi aile işletmelerine göre daha kuvvetlidir.

Politika değişikliklerinin etkileri de farklı farklı ortaya çıkıyor. Tarımı iç desteklerden daha çok sınır önlemleri etkiliyor. İç destekler ise üretici gelirini etkiliyor. Liberalizasyondan dolayı sınır önlemleri daralacağından üretici gelirini hedef alan desteklere yer verilmesi daha rasyonel bir politika olacaktır.

Destekler ABD de küçük bir grup varlıklı aile yarattı. Eşitlik ve adalet ilkeleri çok ilgi çekmedi. Avrupa Birliğindeki tarımsal üretimin yüzde sekseni işletmelerin yüzde yirmisi tarafından sağlanmaktadır. Üretime göre verilen her türlü destek de buna göre dağılmaktadır.

Türk tarımında hala asgari geçim düzeyi belirleme sorunu var mıdır? Tarımın özellikleri bu sorunun cevabı olacaktır. Küçük işletmeler, teknolojiye yoksun, sermayesi olmayan ve geliri kent ortalama gelirinin çok altında olan bir sektör asgari geçim düzeyi belirlemeye ve bu yönlü politika uygulamaya gerek duyar. Ancak politikalara bakılırsa bu amaç da politikalarda tam olarak kapsanmış değildir. **Uygulamalar gerek doğrudan ödemeler gerek ürün bazlı olsun, tarım politikalarından yararlanma açısından büyük işletmeler daha avantajlıdır. Bu durum küçük ve geçimlikler için tarım politikalarından ayrı bir politika yapmayı ve uygulamayı gerektirmektedir. Uygulanabilmesi halinde bu durum, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının asıl hedefi olan tarımsal üretime odaklanmasını da kolaylaştırır ve güçlü bir tarım sektörü oluşturulabilir.**

Gelişmiş ülkeler tarım sektörlerini geliştirmekte olan ülkelere karşı her zaman orantısız korumuşlardır. Bu yüksek korumanın gerekçesi, Batı ülkelerinin, özellikle Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerinin tarım politikalarının amaçlarını da dile getirmektedir. Bu amaç tarım sektöründe zaten azalmış nüfuslarını tutabilmek (kırsaldan kente göçü frenlemek) aynı nedenle tarımda çalışanlara diğer sektörlerdeki düzeyde gelir sağlayabilmektir.

Doğrudan gelir desteğinin bütün işletmelere aynı oranda verilmesi aslında çelişkili. Gelir desteği, adı üzerinde, gelire ihtiyacı olanları desteklemek içindir. Bunlar da küçük işletmeler olabilir. Öte yandan ticari ve büyük işletmelerin sorunlarının doğrudan gelir desteği ile karşılanacağı düşünülmesi tutarsızlıktır. Doğrudan gelir desteği, krizden çıkış ve işletmelerin kayıt altına alınması amacıyla en fazla birkaç yıl daha uygulanabilir (öyle de olmuştur. Siyasa uygulamaya son vermiştir). Neresinden bakılırsa bakılsın tek başına gelir desteği ile tarım politikasını yürütmek eksik kalacaktır. Öncelikli konulardan birinin, tarımın piyasadan kullanabileceği finansmanı, krediyi sağlanması olduğu biliniyor.

Tarım politikası amaçları belirsiz, kullanılan araçlar etkisiz, verilmiş desteklerin yükü ve getirilerinin dağılımı eşitsiz, tarım ürünlerinin uluslararası rekabet gücü azalıyor, uygulanmakta olan politikaların sürdürülmesi olanaksız, çevre sorunları görmezlikten geliniyor, bio-çeşitlilik kayboluyor, yeni tarım politikası oluşturma sürecinde tıkanıklık var.

Tarımda etkinliği ve verimliliği artırmanın kestirme yolu tarımsal üreticilere ve gıda sanayine kredi sağlamaktır. Çünkü kredi özel sektörün depolama yatırımlarını ve tarımsal ürünlerin ulaştırma ve pazarlama altyapısını oluşturmasını kolaylaştıracaktır (Ellis, 1992). Kredi üreticilerin yeni teknoloji istihdamı vasıtasıyla üretim potansiyelini geliştirmek ve ihtiyacı olduğu kritik dönemde nakit sağlamak açısından önemlidir. Dolayısıyla kredi politikaları gerekli yatırımlar, yeni teknoloji adaptasyonu ve girdi temini için gerekli işletme sermayesi gibi tarımsal üretimin önündeki kısıtları veya gereklilikleri karşılamayı amaçlamalıdır.

8.4. Ticaret

Ticaretin serbestleşmesi, tarımı ülkelerin kaynak yapılarına bağlı olarak ürün özel uzmanlaşmaya doğru götürüyor. Bazı sektörler bu durum karşısında avantaj yakalayabileceklerdir. Bazıları da dezavantajlı durumda olacaklardır. Serbest ticaret anlaşmaları ticareti üç şekilde etkiler: ticaret yaratarak, ticareti farklılaştırarak ve gelirleri etkileyerek (**Mattson ve Koo, 2006**). Gümrük vergileri ve diğer ticaret engelleri kaldırılarak ticaret hacmi artırılabilir. İki ülke arasında üretim deseninde değişikliğe bağlı olarak ticaret artırılabilir. İthalatın yerini aldığı ürün üreticileri bu durumdan zarar göreceklerdir. Ticaretten dolayı kaynaklar daha etkin olan alanda kullanılacağı için yatırımların getirileri daha yüksek olacaktır ve ülke ekonomilerinin gelişiminde etkili olacaktır. Bir ülke ile yapılan ticarete farklılaşma bir başka ülke ticaretinin yerini alacağından üçüncü ülke bu durumdan zarar görecektir. Ticarete serbestlik daima ülke gelirlerini pozitif etkileyecektir.

Birçok araştırma tarım ticaretinin yüksek değerli ürünler alanında geliştiğini göstermektedir. DTÖ dünya ticaret raporu işlenmiş ürün ticaretinin yarı işlenmiş ve ham tarım ürünlerinden daha hızlı geliştiğini göstermiştir. Bu gelişme 1980'lerin başında kendini göstermiş ve 1990'lı yıllarda hızlanmıştır. İthalatçı ülkeler artık neredeyse tüketime hazır gıda talebinde bulunmaktadır (Romano, 2006).

Schneider ve Kernohan (2006) IMF çalışmasına atıfta bulunarak, Hindistan, Vietnam ve Uganda'yı örnek göstererek, dışa açık ülkelerin kapalı ekonomilere göre daha hızlı büyüdüğünü rapor etmişlerdir. Bu ülkelerin 1980 li yıllarda tarifelerini düşürdükleri ve 1990 lı yıllarda daha hızlı büyüdükleri görülmüştür. Ticaretin serbestleşmesinden ortaya çıkan kazancın ülkeler arasında eşit dağılıma konu olmayacağı da vurgulanmıştır. Daha çok kazanan ülkelerin Brezilya ve Hindistan olacağını da dile getirmişlerdir. İhracatçı ülkelerin gelirlerinin önemli ölçüde artmasına karşın, gıda ithal eden ülkelerin bu durumdan zarar görecekleri ortadadır.

Gelişmekte olan ülkelerde önemli problemlerden biri etkinsizliktir ve bu durum genellikle altyapı ile ilişkilidir. Alt yapı tanımında ise yönetim becerisi, üreticinin bilgi-beceri eksikliği, işleme teknolojisi, pazardan, pazar bilgisinden yoksunluk, kötü altyapı, etkin olmayan hükümet politikaları ve koordinasyon olarak sayılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin ticaret yapısında görülen dökme mal ticareti işlenmiş ürün ticaretine göre daha yavaş geliyor. Küçük ülkelerin ihracatlarının birkaç ürüne yoğunlaşması bu ülkeleri fiyat şoklarına karşı hassas hale getirecektir.

Türkiye'nin de Arjantin ve Pakistan gibi ekonomilerindeki gelişmelere bağlı olarak, işlenmiş gıda ithalatındaki payının azaldığı rapor edilmektedir. Ekonomiler hızlı büyüyen bazı Asya ülkeleri ve Şili gibi ülkelerde ise yüksek değere sahip ürünlere kayış olduğu görülmektedir. Özetle son 20 yıl ticaretin rekabet üstünlüğüne dayanan ürünlerden tanınma temelli ürünlere kaydığı gözlemlenmiştir. Bu dönüşüm maliyet temelli rekabetten ziyade kalite temelli rekabete işaret etmektedir (Romano, 2006).

8.5. AR-GE ve Teknoloji

Akder vd, (1999) 1988-1998 yılları arasında tarımsal verimlilikte büyümenin unsurlarını indelemişlerdir. Büyümenin unsurlarını a) alan değişikliği, b) verimde gelişme, c) ürün deseninde değişim ve d) ürün deseni verim etkileşimi olarak ele almışlardır. Tarımsal katma değerde en büyük artışın ürün desenindeki değişiklikten ve verimdeki gelişmeden kaynaklandığını ortaya koymuşlardır. Üretim deseninde endüstri bitkilerine doğru olan kayma, özellikle GAP ta sulanan alanlara pamuk ekiminin yaygınlaşması, bu büyümeye etkindir.

Gelişmiş ülkeler tabiat temelli tarımdan bilim temelli tarıma yüz yıldan uzun bir süre önce geçmişlerdir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ise 20. yy'nın ikinci yarısında bilim temelli tarıma geçebilmişlerdir. Az gelişmiş ülkeler ise hala geçememiştir. Bilim temelli tarıma geçişin Türkiye açısından iki önemi vardır. Bunlardan birincisi, gelişmiş ülkeleri en az 50 yıl geriden takip ediyor

olmamız, dolayısıyla rekabet gücü açısından zayıf durumumuzdur. İkincisi ise az gelişmiş ülkelerin de söz konusu bilim temelli tarıma yakın gelecekte geçebilecekleridir ki bu da yeni rekabet edecek bir gücün ortaya çıkması anlamına gelmektedir (EC, 2007b).

Tarımda teknoloji transferi sanayi sektörü kadar kolay da değildir. Çünkü tarımda geliştirilen teknolojilerin büyük çoğunluğu bölgeye özgüdür. Dolayısıyla teknoloji transferiyle de mevcut teknoloji açığını kapatmak kolay olmaz. Bunun için bölgeye özgü araştırmalar gerekmektedir.

Bu bölge özel araştırma tezi üç şey gerektirir: 1) bölge özel araştırma kapasitesi, 2) yeni teknolojileri geliştirecek, üretecek ve yayacak endüstri ve 3) üreticilerin yeni teknolojiyi etkin kullanabilecek kapasiteye ulaşması için eğitim. Schultz'un bu tezi ekonomik şartların süreci nasıl etkileyeceği konusuna değinmemiştir. Ruttan, Hayami ve Ruttan ile Binswanger ve Ruttan'ın yeni teknolojinin ekonomik sistemde dışsal olduğu bir "induced teknik değişim" modelini rapor etmiştir. Modele göre teknik değişimin yönü kaynakların birbirine oranlarından ve faktör fiyatlarından güdülenmektedir. Model bol ve kıyasla ucuz kaynakların kıt, dolayısıyla pahalı kaynakların yerini almasına dayanır. Bu modelde makine işgücünün, biyolojideki gelişmeler ve kimyasallar da toprağın yerini alır. Söz konusu teknik gelişme ABD ve Japonya gibi gelişmiş ülke tarımlarında yaşanmıştır (EC, 2007b). Ülkemizde de bu sürece girilmiştir. İşgücüne ihtiyaç mevsimsellikten sınırlı kalmak üzeredir. Toprak artırımı mümkün olmadığına göre de toprak verimliliğini biyolojik gelişmeler ve kimyasal kullanımı ile sağlamak zorundadır. Söz konusu teknolojik değişim muhakkak ki sermaye birikimi yüksek sektörlerde ya da işletmelerde mümkün olabilir, ülkemizde olduğu gibi küçük ve geçimlik işletmelerde değil.

Toprak verimliliğini artıran biyo-teknoloji alanındaki gelişmeler şu unsurlardan bir veya birkaçını gerektirmektedir: bitki gelişimi için gerekli toprak ve su kaynağı; toprak besin maddesi içeriğini kuvvetlendirmek için organik ve inorganik kaynaklar ile bitkinin korunmasını sağlayacak biyolojik ve kimyasal unsurlar ve uygun bitki çeşidi. Endüstri devrimiyle birlikte işgücü verimliliğini artıran makineleşen tarım artık ileri seviyede sermaye yoğun bir endüstri haline gelmiştir. Küçükler yapamaz. Bu unsurların sermaye cılız işletmelerde bulunması çok düşük bir olasılıktır.

Teknik değişim modeli tarımsal araştırmalar için kaynak dağılımında önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Çin ve Hindistan'da olduğu gibi yeterli işgücüne sahip ama toprak kısıtı olan ülkelere kaynaklar verim artırıcı biyo-teknolojiye yönlendirilirken, Brezilya'da olduğu gibi şimdilik toprak kısıtı olmayan ülkelere de problemler toprakların ıslahına yönlendirilmiştir (EC, 2007b). Ülkemizde ıslaha muhtaç topraklar olmakla birlikte tarıma yeni açılacak toprak kalmamıştır. Verim artırıcı biyo-teknolojilerin de kaynak kıt işletmelere yönlendirilmesi üretim ve rekabet açısından anlam taşımayacaktır.

Dünyada tek bir piyasaya doğru gidildikçe tarımda rekabet daha da artacaktır. Ülkeler bu rekabette yer bulabilmek için verimliliklerini artırmak zorunda olacaklardır. Verimliliği, araştırma geliştirme faaliyetleri, yayım, eğitim, altyapı, ve devlet programları etkilemektedir. Teknolojik gelişimin verimlilik üzerindeki olumlu etkisi tartışma götürmez bir husustur.

Dünyada tarımsal araştırma harcamaları büyümeye devam ediyor. 1993 yılı doları ile 1976 yılında 11.8 milyar dolar olan araştırma harcamaları 1995 yılında 21.7 milyar dolara gelmiştir. Söz konusu kamu harcamaları gelişmekte olan ülkelere daha hızlı olmuştur. Bunların arasında ilk sırada Çin ve Hindistan gelmektedir. Her iki ülkenin bugünkü durumlarının neden kaynaklandığını anlamak güç olmasa gerek (Mattson ve Koo, 2006).

Brezilya'da araştırma sonuçlarının etkisinin görülebileceği diğer bir ülkedir. Brezilya'da araştırmacılar tropikal toprakları tarımın hizmetine sunarak ve bu topraklarda yetişebilir soya çeşidi geliştirerek Brezilya'yı dünya piyasalarının tepesine doğru taşımışlardır. Brezilya'da 170 milyon hektar alanın daha tarıma kazandırılabilmesi düşünülür ise araştırmanın ülkeye neler kazandırdığı

daha iyi anlaşılır. Brezilya ve Arjantin aynı zamanda pazarlama, taşıma ve üretim masraflarını azaltma yönünde de önemli araştırma sonuçları ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla rekabetçi bir konuma gelmişlerdir (Mattson ve Koo, 2006).

Biyoteknolojinin verimliliğe önemli seviyelerde etki yapacağı muhakkaktır. Günümüzde genetiği değiştirilmiş ürünlerin üretimi gelişmiş ülkelerde daha yüksektir. ABD de üretilen soyanın %87'i mısırın ise %61'i genetiği değiştirilmiş tohumlardan elde edilmektedir (Mattson ve Koo, 2006).

Tarımsal alanın çok artmamasına rağmen, dünyada toplam tarımsal üretim teknolojik gelişmelere dayalı olarak son 30-40 yıldır önemli seviyelerde artıyor. Üretim gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkelerde yüzde olarak daha fazla artıyor. Türkiye'de de artış hızı %1.5 seviyelerindedir. Türkiye bu potansiyele sahip ülkelerden biridir.

Araştırmalar kamunun finansman sağladığı araştırmaların verimliliğe etkisinin özel araştırma harcamalarına göre daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmalar sadece verimliliği artırma için değil aynı zamanda verimliliği sürdürülebilir seviyede tutmak için de gereklidir.

Bilişim çağında üretimin belirleyicisi toprak ve sermayeye nazaran bilgidir. Bilgi üretilen, satılan, satın alınan bütün mal ve hizmetlerin asıl bileşeni haline almıştır. Bilgiyi bulup geliştirmek, saklamak, yönetmek birey ve işletmelerin ve ulusların ve kuruluşların en önemli ekonomik görevi haline gelmiştir (Yurtseven, 2004)

Teknolojik değişim teknik etkinliği artırır ve başa baş noktasını aşağı kaydırır. Yani üretim maliyetlerini azaltır. Ancak, teknolojik değişim sermaye yoğunluğu gerektirir ve işletme büyüklüğüyle ilişkilidir. **Teknolojiyi adapte eden işletmeler dolayısıyla maliyet etkinliğini yakalamak için daha fazla alanda üretim yapmak zorundadırlar. Aksi durumda teknoloji işletmeye sadece maliyet yükler. Bu durum işletme büyüklüğünü işaret etmektedir.**

Teknolojik gelişme ile ilgili üç husus bulunmaktadır: bilgi oluşturmak, oluşturulan bilginin yayımı ve bilginin uygulamaya aktarılması. Teknoloji tüketici ihtiyaçları, çevre problemleri ve kaynak kullanımına ilişkin olarak sürekli yeni fırsatlar sunmaktadır (EC, 2007a). **21 yy'da da tarımda büyümeyi sürdürebilmek için aktif bir tarımsal araştırma sistemine ihtiyaç olacaktır.**

8.6. Enerji Tarımı

Biyoyakıt talebinin artmasının sebepleri artan petrol fiyatları, sürekli artmakta olan enerji talebi ve petrol rezervlerinin %75'i Orta Doğu ülkelerinde bulunmasından kaynaklı enerji güvenliği, artan sera gazı emisyonlarının azaltılması, küresel ısınma, "Kyoto Protokolü" hedeflerine ulaşma gibi çevre bilinci ve tarımsal gelişmenin ve gelirlerinin artırılması ve istihdam yaratma çabaları olarak sayılabilir.

FAPRI (2008) Tarımda Görünüm raporuna göre; artan talep, AB ülkelerinin kendi biyoyakıt hedeflerine ulaşma çabaları ve yüksek ham petrol fiyatları dünya biyodizel fiyatlarının yükselmesine sebep olmaktadır. AB'nin artan talebi üzerine 2017'ye kadar galon başına 6.00\$ a kadar yükselmesi beklenmektedir. Dünya net ticaretinin, önümüzdeki on yıl içerisinde 607 milyon galona ulaşması tahmin edilmektedir. Biyoyakıt tahminleri ile ilgili veriler FAPRI'nin tahminleridir.

Günümüzde, **AB dünyanın en gelişmiş biyodizel endüstrisine sahiptir.** Üretimin, 2017'ye kadar 2.5 milyar galona, tüketimin ise 3.0 milyar galona ulaşması beklenmektedir. Gelecek on yılın sonunda, net ithalatların 429 milyon galona varması beklenmektedir. Arjantin'in biyodizel üretimi 2017 yılında 468 milyon galona, tükrtim 217 milyon galona kadar çıkacaktır. İhracatın, 2017'ye kadar yıllık 251 milyon galona yükseleceği beklenmektedir. Brezilya'nın 2017'nin sonuna kadar tüketiminin 634 milyon galona yükseleceği tahmin edilmektedir. Brezilya'nın ihracatı 2017'ye kadar 84 milyon galona

ulaşacaktır. Endonezya’da önemli biyodizel üreten ülkeler arasında yerini alacaktır. İhracatı önümüzdeki 10 yıl içerisinde de 340 milyon galona ulaşacaktır.

Brezilya’nın etanol üretiminin 2017’de 10.3 milyar galona ulaşması tahmin edilmektedir. AB’deki etanol üretiminin ise aynı yılda 2.1 milyar galona ulaşması tahmin edilmektedir. Tüketim, 2.4 milyar galona ulaşmaktadır. Çin’in yakıt etanol üretiminin, 2017 yılına kadar 576.4 milyon galona, tüketiminin 553 milyon galona ulaşması beklenmektedir. Hindistan’da etanol üretiminin 2017 yılına kadar 748 milyon galon tüketimi 950 milyon galon olacağı beklenmektedir. Dünya etanol talebinin artmasıyla birlikte net ticaretin 2017’ye kadar 3.6 milyar galona ulaşması beklenmektedir.

Türkiye için biyoyakıt tahmini, AB’de 8 Mayıs 2003 tarih 2003/30/EC sayılı “Ulaştırma Sektöründe Biyoyakıtlar ve Diğer Yenilenebilir Yakıtların Kullanımının Teşviki” Direktifinin de dikkate alınarak yapılmaktadır. “Piyasaya akaryakıt olarak arz edilen benzin türlerinin, yerli tarım ürünlerinden üretilmiş etanol içeriğinin; 1/1/2013 tarihi itibarıyla en az %2, 1/1/2014 tarihi itibarıyla en az %3 olması zorunludur” (RG, 2011a). “Piyasaya akaryakıt olarak arz edilen motorin türlerinin, yerli tarım ürünlerinden üretilmiş yağ asidi metil esteri (YAME) içeriğinin: 1/1/2014 tarihi itibarıyla en az %1, 1/1/2015 tarihi itibarıyla en az %2, 1/1/2016 tarihi itibarıyla en az %3 olması zorunludur” (RG, 2011b).

Biyodizel aspir, kolza, ayçiçeği, pamuk, soya, hayvansal yağlar gibi yağ oranı yüksek olan ürünlerden elde edilir. Biyoetanol mısır, şekerpancarı, buğday, patates, çeltik, arpa, sorgum, yulaf gibi nişasta ve şeker oranı yüksek ürünlerden elde edilir.

Bakanlık tahminlerine göre (BUGEM, 2011); gerekli olan biyodizel miktarı %1’lik karışıma göre 160 bin m³’tür. Bu miktar biyodizel için 118 bin ha kolza, 205 bin ha aspir alanına ihtiyaç vardır. Yüzde ikilik karışıma göre gerekli olan biyoetanol miktarı 42 bin m³’tür. Bunu için gerekli mısır alanı 17 bin ha, şeker pancarı alanı ise 12 bin ha’dır. Karışım oranları arttırıldıkça kuşkusuz gerekli biyoetanol miktarı ve tarım alanı da artacaktır.

Türkiye’de işletme lisanslı firma sayısı 37, kurulu biyodizel kapasitesi 812.200 ton/yıl’dır. Kurulu biyoetanol kapasitesi 179 milyon litre/yıl, hedeflenen ise 300 milyon litre/yıl’dır. Biyodizel üretiminden yaratılacak değer %1’lik karışıma göre 288 milyon TL’dir. Biyoetanoldan elde edilecek değer ise %2’lik karışıma göre 58 milyon TL’dir. Yaratılacak değerler de gerekli miktarlar arttırıldıkça paralel olarak artacaktır.

Bakanlık, biyoyakıt üretiminin ekonomiye sağlayacağı katkıları; motorin ithalatında azalma, sera gazı emisyonunda azalma, kurak alanlarda hububata alternatif ürün geliştirilmiş olanağı ve kurulu kapasitenin kullanılması ile istihdam ve katma değer oluşturulması olarak sıralamıştır.

Artan biyoyakıt talebi beraberinde geniş tarım alanlarının gıda üretimi yerine, biyoyakıtta yönelik ekim alanlarının dönüştürülmesi gelecekte gıda fiyatlarının artmasına ve bundan en fazla az gelişmiş ülkelerin zarar göreceğini söylemek yanlış bir öngörü olmayacaktır. Özellikle de geniş tarım alanlarının mısır, kanola ve ayçiçeği gibi biyoyakıt üreten bitkilere ayrılması mono tarım kültürünü etkin duruma getireceği ve bunun toprak sağlığı ve sürülebilirliği üzerinde olumsuz etki yaratacağı beklenilmektedir. Son yıllarda Güney Amerika, Çin ve Hindistan’ın biyo-enerji üretimi talebi belirli ürünlerin ekim alanlarını sınırlamıştır. Doğal olarak petrol fiyatının tırmanışı ve de petrolü ikame edebilen biyoyakıt üretimine ayrılan alanların artması tarım ürünlerinin pahalıya üretilmesine neden olacaktır.

Uzmanlara göre, karşılaştırmalı üstünlüğü söz konusu olduğunda; biyoyakıt üretimi, artan petrol fiyatları ile karşılaştırıldığında, biyoyakıtlar daha avantajlı görünmektedir. Bu durum belli tahılların biyoyakıt hammaddesi olarak kullanımını teşvik etmektedir. Bu durumda, önümüzdeki yıllarda biyoyakıtların tahıl piyasası üzerinde etkisinin daha da artması beklenebilir.

Biyoyakıt gelecek midir? Petrolü olmayanlar ve kıyasla tarımsal üretim kapasitesi güçlü ülkeler için olabilir. Ancak, teknik olarak kullanımı sınırlı kalır ise tarımsal ürün piyasalarına etkisi zaman içinde azalabilir. Biyoyakıt kavramının gıda güvencesi açısından da iyi irdelenmesi gerekmektedir. Biyoyakıt, fosil kaynaklı yakıtların yerini almak üzere enerji üretimi için daha çok tarımsal ürün üretmek amacıyla daha fazla fosil yakıt tüketmek anlamındadır ki bu bir ikilemdir.

8.7. İklim Değişikliği

İklim değişikliklerinin gelecekte su kaynakları genelinde bir azalmaya neden olacağı varsayılmaktadır. Yüzeysel su kaynakları, kar depolaması ve yer altı suyu potansiyelinde %30'a varan azalmalar tahmin edilmektedir. Bitkilerin doğal ve tarımsal su gereksinimlerinde olacak artışa karşılık, su rezervlerindeki bu azalma, gelecekte su kaynaklarının daha etkin yönetiminin zorunlu olacağını göstermektedir.

2050 yılında buğday ve arpa veriminde %7,5'lük, mısır veriminde %10'luk, ayçiçeği veriminde %6,5'lük, pamuk veriminde de %2'lik bir azalışın olacağı tahmin edilmektedir. Buğday ve ayçiçeği ekim alanlarının daralacağı, üretiminde düşeceği, arpa ve mısır ekim alanlarının genişleyeceği, ancak üretimin arpada %2 mısırdaki %9 oranında azalacağı tahmin edilmektedir. Pamuk ekim alanlarının ise aynı kalacağı, üretimin %4 düşmesi beklenmektedir. Bölgeler itibariyle üretim deseninde de değişiklikler olacağı tahmin edilmektedir. Buğday üretiminin Marmara bölgesinde azalması, Doğu Anadolu bölgesinde artması, ayçiçeği üretiminin Marmara, Karadeniz ve Ege'den İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerine doğru kayması beklenmektedir. Üretimdeki bu azalmanın ürün fiyatlarını buğdayda %6, arpada %7, mısırdaki %12, ayçiçeğinde %0,1 oranında artıracığı beklenmektedir. Buna bağlı olarak tüketici refahının azalacağı, üretici refahının bir miktar artacağı (%0,1) ancak sosyal refahta azalma olacağı tahmin edilmiştir (Dellal vd. 2004; Dellal vd. 2007).

Kayam vd, (2002) Ege bölgesinde iklim değişikliğinin buğday verimine etkisini araştırdıkları çalışmada yağışı 500-600 mm olan bölgelerde yağışın azalmasının tek başına verimde çok etkili olmayacağını, sıcaklığın 1-2 derece artmasının verimi %7.4 düşüreceğini, ancak yağışın %10 azalması ve sıcaklığın 2 derece artması durumunda buğday veriminde önemli bir düşüş olacağını ifade etmişlerdir.

Türkiye iklim değişikliğinin olumsuz etkileyeceği riskli ülkeler arasında görülmektedir. Türkiye'nin karasal iç ve doğu bölgelerinin önemli bir bölümünü ve Güneydoğu Anadolu Bölgesini çöleşmeye eğilimli kurak araziler olarak değerlendirilmektedir (Türkeş, 2007).

8.8. Dünyada Tahıllar

Tarım piyasaları değişimden geçmektedir. Henüz kesinleşmemesine rağmen yapısal değişimi etkileyen faktörlerin başında biyoyakıt talebi gelmektedir. **Tarım piyasaları hem üretim hem de talep açısından enerji piyasaları ile hiç olmadığı kadar ilişkili hale gelmiştir.** Bir taraftan yükselen petrol fiyatları ve buna bağlı olarak artan maliyetler tarım ürünleri fiyatlarını artırırken aynı zamanda biyoyakıt talebi bu fiyat artışlarını daha da körüklemektedir.

Gıda krizi olarak adlandırılan fiyat artışlarında birbirleriyle ilişkili altı faktör etkilidir. Bunlar: 1) talep tarafının yapısal dönüşümü ki bu her yıl 75 milyon artan dünya nüfusu kaynaklıdır, 2) yetersiz tarımsal yatırımlar, 3) tarımsal üretimin birincil derece belirleyicisi durumunda olan iklim değişikliği, 4) petrol fiyatlarındaki artış, 5) biyoyakıt talebine olan artış ve 6) 2002 yılından bu yana yatırımcıların tahıla dönük yatırımlarının yarattığı spekülasyon (De Schutter, 2008). Sharif (2008) küresel boyutlu gıda krizinin sebepleri olarak yukarıda sayılanlara iki faktör daha eklemiştir. Bunlar: 1) Tarım girdilerinin maliyetlerinde son on yılda meydana gelen artışlar ve 2) değeri düşen ABD dolarıdır. DTÖ sekreteryası da gıda krizinin Doha müzakereleri ile ilişkisini tartışmış, bazı ülkelerin krizi Doha

müzakereleri ile ilişkilendirdiği, bazı ülkelerin ise Doha müzakerelerinin sebepten çok çözüm olacağını ileri sürmüşlerdir (Kwa, 2008).

Talep tarafı dönüşümü artan nüfus yanında gelişen ekonomilerde yüksek büyüme hızı, şehirleşme, gelir artışı ve beslenme alışkanlıklarındaki değişimleri de içermektedir. Et talebindeki bir kalorilik artışın dokuz kalorilik bir bitki gerektirdiği varsayıldığında tahıl talebinin gelişim yönü daha iyi anlaşılacaktır. Arz tarafının tahmini genellikle daha zordur. Fiyat dışında arzı etkileyen faktörler sübvansiyonlar ve pazarlama kuruluşlarıdır. Sübvansiyonların etkin olmadığı ve piyasayı bozduğu gerekçesiyle DTÖ tarım anlaşması çerçevesinde kontrol altına alınma çabaları vardır. Aynı zamanda ekonomileri tarıma dayalı ülkelere tarımsal yatırımlar GSYİH'larının ortalama %4'ü kadardır ki çok düşük bir seviyedir. Dünyada toprakların %16'sı verimliliğini kaybetmiştir. Bu yatırımlarla tarımın gelişmeyeceğini söylemek çok yanıltıcı olmaz. Gerek yatırım gerekse iklim değişikliğine birlikte bakıldığında tarımsal üretimin özellikle tahılların kuzey kutbunda yoğunlaşacağını söylemek mümkündür.

Petrol fiyatlarında kestirilemeyen artışlar da tarımda maliyetleri yükseltmeye devam edecektir. Spekülatif yatırımlar petrol ve kıymetli madenlerden sonra şimdi de tahıllara kaymaktadır. Tarım malları fiyatlarını yukarıya çeken bu yatırımların tutarı uluslararası mal borsalarında 50 milyar dolara dayanmıştır.

Dünya tahıl fiyatları 2008 yılında ulaştığı yüksek seviyelerini korumaya devam etmektedir. Fiyatların bu seviyesini zayıf dolar kuru desteklemektedir. Zayıf dolar kuru ABD'den ithalat talebini artırmıştır. Çin ve Rusya'nın ihracat kısıtlamaları ve Arjantin'in ihracatı kapatması da yüksek fiyat seviyesini desteklemiştir. Ancak, OECD (2009)'nin tahminlerine göre dünya buğday fiyatları, 2006-2008 yılı ortalaması olan 269 dolar/ton seviyesinden 2018 yılında 220 dolar/ton seviyelerine gerileyecektir. FAPRI-ISU (2011) dünya tarım tahminlerini 2025 yılına kadar güncelledi. Bu tahminlere göre ise ABD fob Körfez buğday fiyatları 2017/2018 piyasa yılında 272 ABD doları, 2024-2025 piyasa yılında 260 ABD doları seviyelerinde tahmin edilmektedir. Görüldüğü üzere, iki tahmin arasında ciddi sayılabilecek bir farklılık vardır. **Yani, buğday fiyatları geniş bir aralıkta gerçekleşebilir.**

Dünyada son 40 yıldır buğday ekim alanları 220 milyon hektar seviyelerindedir. Toplam buğday üretimindeki artış büyük oranda verim artışından kaynaklanmaktadır. **Buğday üretimi son 10-15 yıldır 600 milyon ton seviyelerinde bir platoya ulaşmıştır.** Dünya buğday üretiminin verimde kaydedilmesi beklenen artışla 2017/2018 dönemine kadar 687,7 milyon tona ulaşması beklenmektedir. Yıllık ortalama %1,1 oranında artan tüketimin ise 2017/2018 döneminde 686,6 milyon tona ulaşması tahmin edilmektedir. Dünya buğday üretiminin yaklaşık %20'si ticarete konu olmaktadır. Kişi başına tüketimin düşüş eğiliminin devam etmesi beklenmekle birlikte, Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde nüfus artışının tüketimde artışa yol açacağı tahmin edilmektedir (FAPRI, 2008). **FAPRI-ISU (2011) güncellediği tahminlerde dünya buğday üretimini 2017/2018 piyasa yılı için 708 milyon ton, 2024/2025 piyasa yılı için ise 741 milyon ton olarak vermiştir. OECD (2009)'nin 2018 yılında dünya buğday üretim tahmini ise 722 milyon ton seviyelerindedir. Söz konusu tahminler birbirine yakındır.**

8.9. Geleceğe Yönelik Tahminler

Tarihsel süreç içinde tarım çok sayıda değişime uğramıştır. Birçok faktör gelecekte dünya tarımını etkilemeye devam edeceğinden tarımda da değişim devam edecektir. Ticaretin serbestleşmesi ve tarım politikaları tarımsal üretim ve ticareti önemli seviyelerde etkilemeye devam edecektir. Giderek artan ticarete serbestlik rekabetin artmasına sebep olacaktır. Dünya piyasalarında rekabetçi olabilmek için de ülkeler AR-GE ye daha fazla yatırım yapmak zorundadırlar. Dünyada tarımsal araştırmalar üretim artışında çok önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bugün de gelecekte de teknolojik gelişmeler ortaya çıkacak ve üretime katkısı devam edecektir (Mattson ve Koo 2006).

Gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek olmakla birlikte, tüm dünyada ekonomik büyüme beklenmektedir. Büyüme özellikle hayvansan ürün tüketimini tetikleyecektir. Gelişmiş ülkelerde tüketimden çok gıda güvenliği, kalitesi, çevre ve hayvan refahı öne çıkacak. Brezilya gibi üretim maliyetleri düşük ülkelerde tarımsal üretim ve ihracat artmaya devam edecek.

Avrupa Birliği ülkelerinde verimlilik artmaya devam edecek, alana talep ise verimlilikten dolayı azalacaktır. Yağlı tohumlu bitkilerin üretimi biyoyakıt kullanımı amaçlı olarak yoğunlaşacaktır. Hayvancılık süt inekçiliğine, beyaz et ve domuz üretimine yoğunlaşacaktır. Süt verimindeki artıştan dolayı hayvan sayısında bir azalma beklenmektedir. Yem bitkileri talebi de azalacaktır (EC, 2007a).

Küreselleşmenin gerektirdiği altyapı, kurumsal, insan kaynağı ile ilgili yatırımlar yetersiz kaldığında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler küreselleşmenin artlarından yararlanamayacaklardır.

Liberalizasyonun en belirgin etkisi işletme sayılarının azalması şeklinde ortaya çıkacaktır. 2020 yılında AB’de işletme sayılarının %25’e varan oranlarda azalacağı tahmin edilmektedir. Sadece hayvancılık işletmelerinde bir artış öngörülmektedir. En fazla azalma ise hem bitkisel hem de hayvancılık yapan işletmelerde tahmin edilmektedir (EC, 2007a). Bazı ürünlerin üretimlerinde de önemli seviyelerde düşüşler olacaktır. Sermaye yoğun işletmeler varlıklarını sürdürebileceklerdir. Sermaye birikimi de ancak pazar entegrasyonunu sağlamış işletmelerde mümkün olabilir.

Pazarlarımız olan gelişmiş ülkelerde, özellikle de AB ülkelerinde nüfus artış hızı negatif seviyelerde beklenmektedir. Ülkemiz açısından bu durum talep daralması anlamına gelecektir. Talebi daralan bir pazarda rekabet açısından daha güçlü ülkelerle yarışmak zorunda da olacağız.

Küresel ısınmanın işletme ölçekleri üzerine etkileri net olmamakla birlikte, küçük işletmelerin ya da daha kır denebilecek eğimi yüksek bölgelerdeki işletmelerin tarımdan çekilmelerini gerektirebilecektir. Bu gibi yörelerin mera alanı olarak bırakılması gibi. İklim değişikliğinin tarıma etkisi üç şekilde ortaya çıkar: CO2 yoğunlaşmasından ve sıcaklığın artışıyla kaynaklanan verim artışı ve sulama suyu yetersizliğinden dolayı verim kaybı. Zaten birçok tarım bölgesi sıcaklığın olumsuz etkisinde olan ülkemizde ilk iki faktör verimde önemli bir artışa sebep olmayacaktır. Ülkemizde en önemli verim sınırlayıcı faktör sulama suyu olacaktır. Kaynak yönlendirmeleri ancak bu alana olur ise tarımda başarı sağlanabilir.

Teknoloji tarım alanında da sürekli yeni fırsatlar sunmaktadır. Verimlilik sürekli gelişen teknolojik ilerlemeden kaynaklanmaktadır. Tarımda robot kullanımı devri başladığında ise rekabet gücümüz neredeyse tükenmiş olabilir.

Biyoyakıt talebinden dolayı, bu amaçla kullanılan ürünlerin fiyatlarının %20-50 oranında artması tahmin edilmektedir. Et ve ürünlerinin fiyatlarının da %12-14 seviyelerinde artacağı tahmin edilmektedir. Biyoyakıt talebi yanı sıra kuraklıktan dolayı üretimdeki düşüşler fiyatların daha fazla artmasına da sebep olabilecektir. Çin gibi, tahıl tüketimi üretiminden daha hızlı artan ülkeler ise net ihracatçı konumlarını kaybederek net ithalatçı konumuna gelebilirler. Bu olgu da fiyatların daha da tırmanmasını sağlayabilecektir (EC, 2007b).

Süt ürünleri sektörü gelecek on yılda da ılımlı bir şekilde büyümeye devam edecektir. Büyüme Asya’daki talep genişlemesinden kaynaklanacaktır. Fiyatlar da geçmiş on yıllık fiyatlarda daha yüksek olacaktır. AB’nin ihracatı üretim kotasından ve iç talep genişlemesinden dolayı daralacaktır (EC, 2007b).

Beyaz et sektörü büyümeye devam edecek, fiyatlar ise 2000 yılları seviyesinde seyredecek. Kırmızı et ticaretinde bir daralma beklenmektedir. Fiyatlar ise son on yılın üzerinde seyredecektir (EC, 2007b).

AB’de bazı ürünlerin 2020 tahminleri şöyledir. Tahıl ekiliş alanları azalacak ancak verimlilikten dolayı üretim artacaktır. Tüketici tercihlerinden dolayı kırmızı et üretimi azalacak, süt, tavuk ve domuz eti üretimi artacaktır. Biyoyakıt talebinden dolayı, sanayi, yağlı tohumlu bitki talebini artıracaktır. Politikalara bağlı olmaksızın AB’de tarımın HSYİH içindeki payı, işletme sayısı ve tarım çalışanları azalacak, işletme genişliği ve tarımsal gelir artacak ve daha çok yarı zamanlı işletmeler ortaya çıkacak. Sınır korumalarının düşürülmesi üretimi, iç destekler ise üretici gelirini etkiler. Liberalizasyon üretim hacminden ziyade üretici gelirlerini etkiler. Aynı zamanda işletme sayılarında da önemli azalmalar beklenmektedir. Tarım arazi değeri de liberalizasyonla birlikte düşecektir. Bu da işletmeleri varlıklarında azalma anlamına gelecektir.

Gelir artışı, gıda talebini nüfus artışından daha çok etkileyecektir. Üretim artışı yavaşlayacak, üretim artışı verimlilik kaynaklı olacak, tüketim artacak, hayvansal ürünlere talep artacak, gelişmiş ülkelerde gıda talebinde büyüme sınırlı olacak, ancak gıda güvenliği, kalite, çevre ve hayvan refahı öne çıkacak, üretim maliyeti düşük ülkelerde üretim ve ihracat artacak, yüksek sınır korumaları devam edecek, biyo yakıt amaçlı kullanılan ürünler dışında reel anlamda dünya fiyatları düşecektir (EC, 2007a).

Türkiye AB’ye üye olduğunda birlikte üye olan 10 ülke kadar bir ülke katılmış olacak birliğe. Üyelikle birlikte tahıl ve et fiyatları düşecek. Türkiye daha az üretecek ve daha çok tüketicek. Türkiye’nin ihracatı azalacak, ithalatı artacak. Türkiye mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu sebze ve meyve sektöründe bu durumunu koruyacaktır ve kuzey AB’ye ihracatı artacaktır. Yapısal dönüşüm hızlanacak ve kendine yeter işletmeler sosyal açıdan önemli bir görev üslenecelerdir.

OECD (2004) şu tahminlerde bulunmuştur:

1. Yüksek ekonomik büyüme gözlenecek,
2. Çin üretim merkezi olacak,
3. Nüfus artışı yavaşlayacak,
4. Dökme ürün talebi düşecek,
5. Tüm tarım ürünleri talebi artacak,
6. Gelişmiş ülkelerde et ve tereyağı tüketimi daralacak,
7. Stoklar düşük seyredecek ve özellikle tahıl ve yağlı tohumlu bitkilerin fiyatları artacak,
8. Çin en önemli tahıl ithalatçısı olacak,
9. Brezilya en önemli yağlı tohumlu bitkiler ihracatçısı olacak,
10. Güney Amerika et satacak,
11. Dünya fiyatları ve iç fiyatlar arasındaki açıklık daralmayacak.

Bruinsma (2003), ise “World Agriculture: toward 2015/2030, An FAO Perspective” raporunda 2005-2015 yılları arasında dünya ekonomisinin hızlı büyüyeceğini, kişi başı gıda tüketiminin artacağını ve artan talebi arz artışının karşılayacağını ancak bölgesel farklılıkların olabileceğini tahminlemiştir.

Tüketici tercihleri ve yaşam biçiminde de değişiklikler olacak. İnsanların zamanları azaldı, esnek yemek yeme alışkanlığı ve atıştırma, kuvvetli sosyal çevre etkileşimi dolayısıyla dışarıda yemek talebi, yeni yemek türü deneme arzusu, donmuş gıda talebi artacaktır. Bu değişikliklere süpermarket, paket servis, elektronik alış-veriş gibi modern alış-veriş tarzı da eklenmektedir. Bu uzun dönem yöneliş büyüyerek devam edecektir. Gıda tüketimini etkileyen faktörler **Tablo 5’da** verilmiştir.

Tablo 5. Gıda Tüketimini Etkileyen Faktörler.

Faktörler	
Demografik	Gelir, haneden iki maaşlı sayısı, aile büyüklüğü, çalışan kadın sayısı
Yaşam tarzı	Zaman, sosyal çevre, moda, değerler-kişiselleşme, yemek zamanı ve atıştırma kültürü
Kalite	Sağlık endişeleri, gıda kısıtı
Etik değerler	Hayvan refahı, çevre bilinci

Kaynak: EC, 2007b.

Sağlık ve gıda güvenliği ilişkileri inanılmaz derecede gelişmiştir Buller ve Hoggart (2001). Kırmızı et talebi düştü. PDO ürün orijin unvanları, PGI coğrafi işaretlemeler öne çıktı. Organik ürün talebi, diyet ürün talebi, pişirmeye hazır gıda talebi, taze ve hazır gıda talebi, çevre dostu yöntem ürünleri talebi arttı. Bu uzun dönem yönelişi de artarak devam edecek.

Avrupa Komisyonu, Scenar 2020 raporunda tarım ve kırsal kalkınmanın dışsal ve politika çekicilerini arz, talep ve çıktıları açısından son 15 yılda ve gelecek tahminleri ışığı altında küresel ve Avrupa başlıkları şeklinde **Ek Tablo 13’de verilmiştir.**

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) 2009-2018 Tarım Tahmin Raporuna göre 2018 yılı öngörülleri aşağıda verilmiştir (OECD, 2009).

1. Ürünler arasında farklılıklar olmasına rağmen gelecek on yılda reel fiyatlar geçmiş on yılın reel fiyatları seviyesinde ya da daha yüksek seyredecektir. Ortalama ürün fiyatlarının reel olarak 1997-2006 dönemine göre %10-20 daha yüksek olması öngörülmüyor. Bitkisel yağların reel fiyatlarının ise %30’dan fazla artması tahmin edilmektedir.
2. Et fiyatlarının reel olarak son on yılın ortalamasını aşması beklenmektedir. Artan enerji ve bitkisel yağ fiyatlarının etkisiyle, ortalama süt ve süt ürünleri fiyatlarının öngörü döneminde biraz daha yüksek olması beklenmektedir.
3. Tarımın sanayileşmesi, işleme sanayinin ve taşımacılığın gelişmesi ve biyo-yakıt sanayinin ortaya çıkışı ile birlikte (özellikle mısır, yağlı tohumlu bitkiler ve şeker pancarı için) enerji ve tarım fiyatları daha da bağımlı hale gelmiştir. Biyo-yakıtın kullanılma zorunluluğundan dolayı üretiminde öngörülen hızlı büyüme, buğday, mısır, yağlık tohumlar ve şeker gibi ürünlerin fiyatlarını arttırmaya devam edeceği öngörülmektedir.
4. Orta vade için temel alınan ham petrol fiyatı, reel olarak 1997-2006 dönemi ortalamasının yaklaşık %60 üzerinde olacaktır ve ürün maliyetleri olumsuz etkilenecektir.
5. Ekonomik canlanma ile birlikte tarımsal üretim ve tüketiminde artış büyük çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerden gelmeye devam edecek. Bu süreç özellikle gelir ve nüfus artışı ile birlikte hayvansal protein talebinde görülecek.
6. İklim değişikliğinin sel baskınlarını ve su sıkıntısı risklerini arttıracığı ve üretim bölgelerinin sınırlarını değiştirebileceği tahmin ediliyor.

Özetle, raporda, ürün fiyatların geçen on yıla göre yüksek seyredeceği, ürün ve enerji fiyat ilişkisinin birbirine daha sıkı bağımlı olacağı, üretim artışının zorunlu olduğu, verim potansiyelinin hala var olduğu ve iklim değişikliğinin tarımı etkileyeceği öngörülmektedir. **Türkiye yüksek fiyat beklentisinden yararlanabilecek bir pozisyonadadır. Ancak, daha yüksek maliyetlerle karşı karşıya geleceğini söylemek mümkündür.**

Tarım ürünlerinde orta dönem öngörülleri etkileyecek **belirsizlikler** dört başlık altında toplanabilir (OECD, 2007).

1. İklim, büyüme oranları, petrol fiyatları: iklim koşulları tarımın özellikle de tahıl üretimini birinci derece etkileyen faktördür. Büyüme oranları ise talep tarafını etkiler. Petrol fiyatlarının yönü de artık kestirilememektedir.
2. Tarım dış ticareti ve iç politikalar: Bir taraftan serbestleştirilmesi için kuvvetli bir arzu oluşmuş ancak askıda olan uluslararası ticaret politikaları, aynı anda serbestleşmesinin önüne geçmek ve neredeyse tüm ülkeler tarafından kabul gören önleyici politika arayışları birbirini takip etmektedir. DTÖ müzakerelerinin hangi sonuçları doğuracağı ve ne zaman sonuçlanacağı bilinmemektedir. ABD ve AB gibi büyük oyuncuların tarım yasaları vasıtasıyla gerçekleştirdikleri transferlerde ciddi azalmalar da olmamaktadır. Zira doğrudan ödeme, kırsal kalkınma yönelişi bazı değişikliklerle aynı miktar transferleri yapabilmektedirler. Biyoyakıt politikalarının da yine tarım ürünlerine talep açısından nasıl bir sonuç ortaya koyacağı belirsizliğini korumaktadır.
3. Hayvan hastalıkları: Piyasaları hem ticaret hem de bitkisel ürün talebi açısından etkileyen salgınlar bundan böyle de aynı etkileri ortaya koyabilecektir.
4. Gelişen ekonomilerde büyüme hızı: Gelecek tahminleri Çin, Hindistan, Brezilya ve Arjantin’in büyüme eğilimini yakın gelecekte de devam edeceğini varsaymaktadır. Beklenen bu gelişmenin

sonuçlarını tahmin etmek zor ancak hem dış ticaretin hem de toplam tahıl talebin artacağını bekleme yanılıcı olmaz.

Bu tahminlerin buluştukları ortak noktalar ve gelecek beklentileri şöyle özetlenebilir.

1. İhracat pazarlarında yer tutabilmek için üretim maliyetlerini düşürmek ve güvenli, kaliteli, çevre ve hayvan refahını dikkate alan üretim yapmak zorunluluğu,
2. Teknolojiden kaynaklı verimliliğin azda olsa artmaya devam edeceği,
3. Tarımın bir sektör olduğu, hane halklarının işletme yapısına kavuşturulması gerektiği,
4. Liberalizasyonla birlikte işletme sayılarında azalma, büyüklüklerinde artma olacağı,
5. Küresel ısınma ya da iklim kaymalarının tarımsal verimlilikte belirleyiciliğinin artacağı,
6. Teknolojinin tarımda yeni fırsatlar sunacağı,
7. Tarım ürünlerine tarım dış sektörlerin taleplerinin artacağı,
8. Dünya nüfusunun artmaya devam edeceği, üretimin nüfus artış hızı kadar artmayacağı, dolayısıyla fiyatların yüksek seyredeceği,
9. Hazır gıda ve süpermarket olgusunun daha da güçleneceği,
10. AR-GE faaliyetlerinin önemini sürekli koruyacağı,
11. Tarım ve kırsal terimlerinin birbirinden farklı olduğu,
12. Serbestleşen ticaretin rekabeti artıracacağı,
13. Küreselleşmenin yatırım yapamayan ülkeleri üzeceği,
14. Gelişen ekonomilerin tarımda belirleyici olacağı,
15. Tüketici tercihlerinin öne çıkacağı,
16. Büyük ve küçük işletme, zengin ve fakir üretici grupları için farklı politikaların zorunluluğu, küçük işletmeler için tarımsal desteklerden farklı bir program uygulanmasının gereği.

9. SONUÇ VE ÇIKARIMLAR

“Toprak mülkiyet yapısı ve toprak paylaşımına ilişkin hukuksal çerçeve değişmediği sürece” (Oyan,1999) işletmelerin sermaye yoğun orta ve büyük ölçekli işletmelere dönüştürülmesi mümkün olmayacaktır. **Tarımın ana problemi, bir sonuç olmasına rağmen ve bir “klişe ve eksik” (Akder, 2008) olduğunu ifade eden uzmanlar olsa da, işletmelerin bir ekonomik işletme sayılamayacak kadar küçük, parçalı ve çok sayıda oluşudur ki bu problem sayılan ve sayılabilecek bütün problemlerin asıl sebebini oluşturmaktadır. Bu yapı, tarım politikalarının uygulanmasında etkinsizlik ve zorluğun, gelir dağılımındaki eşitsizliğin, sanayi ile bütünleşememesinin, çok uluslu anlaşmalara uyumsuzluğun, örgütsüzlüğün, toprak kullanımının, verimsizliğin, kaynakların etkin kullanılmamasının ve daha birçok problemin esas kaynağıdır.** Türkiye’de ekonomik açıdan işletme sayılabilecek tarım işletmesi sayısı % 20’e varmamaktadır. Dolayısıyla tarımda ileri bir ülke olabilmek için öncelikle bu yapının üzerinde durulması kaçınılmazdır.

Diğer yandan, Türkiye, kırsal alandaki nüfusunu azaltmak ve aynı zamanda kente olan sağlıksız göçü de önlemek arasındaki tezatta sıkışmış bir durumdadır. Hem şehirlere göçü önlemek istiyoruz, hem de köylü nüfusunu azaltmak istiyoruz. Nüfusunun %10’dan fazlasının kırsal alanda bulunduğu kalkınmış bir ülke örneği hemen hemen yok gibidir. Tarım sektöründeki bu yoğun nüfusu, diğer sektörlere aktarmadan, tarımda, uygun işletme büyüklüğüne erişebilmek de mümkün değildir (Ataman, 2001).

Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ne boyuta olur ise olsun, tarım hem siyasi hem de insani boyutu itibariyle gündemden ayrılmayacaktır ve hem destek boyutu hem de nüfus ve gelir boyutu açısından politikaların odak noktası olacaktır ve her zaman siyasetin müdahalesine maruz kalacaktır. Bu gerçekten hareketle, Türkiye yeni politika yöntemleri ve araçları arayışı içinde olmak zorundadır. Bu noktadan başlamak üzere bu yönde çalışmalar ve tartışmalar başlamalıdır.

Bütün tartışmalar karar alıcıları ve aslında ülkemizin varması gereken noktayı, uygulamalar ve geleneklerin bir sonucu olan ve bir sorun olarak algılanagelmiş parçalılık ve küçüklük meselesine getirmektedir. Uygulamaların şekli ve transferin miktarı ne olursa olsun, toprak mülkiyetinde eşitsizlik gelir dağılımında nasıl bir iyileştirme sağlar ki?

Tarımsal katma değerinin bileşenlerinin incelenmesi hangi sektörün öncelikli olmasının daha yararlı olacağına işaret etmektedir. Balıkçılık alt sektörü katma değeri, toplam tarımsal katma değer içinde çok küçük bir orandadır. Bu sektörün büyütülmesiyle tarımsal katma değerinde gelişme sağlanamaz. Bu sektörün toplumun gıda ihtiyacını karşılamasına destek olmak yeterlidir. Hayvancılık sektörü de yine ne rekabet edebilecek durumdadır ne de orta vadede tarımsal katma değerinde artış sağlayacak güce sahiptir. Bu iki sektörü uzun dönemli bir programla ele almak gereklidir. **Tarımsal karma değerinin % 40’ından fazlasını oluşturan yaş meyve sebze alt sektörü dikkatle ele alınması ve üzerinde yoğunlaşılması gereken sektördür. Dış ticarete sürekli açık verilen yağlı tohumlar ve geleneksek ihraç ürünlerimiz olan fındık, kayısı, meyve ve sebze alt sektörleri öne çıkarılmalıdır.**

Bir milyondan fazla işletmenin ortalama işletme büyüklüğü 2 hektarın altındadır. Toplam alan ise yaklaşık 2 milyon hektardır. Tamamında buğday ekilse bile toplam 4 milyon ton buğday üretebilecek bu alanın, sebze meyve alanları hariç tarımsal desteklerden yararlanan işletmelerin dışında kalması bir kayıp olmayacaktır.

İklim koşulları tarımsal katma değerinin uzun dönem büyüme trendinden sapmalara neden olmaktadır. İklim koşullarının etkisinin azaltılabilmesi yatırım ve AR-GE çalışmalarına bağlıdır. Bu bağlamda GAP, KOP, DOKAP gibi uluslar arası ölçekte projeler öne alınmalıdır.

Sektör girdilerinin de benzer şekilde irdelenmesi gerekmektedir. Girdi değerleri tarımsal katma değerden daha hızlı büyür ise genelde tarımsal katma değer düşecektir. Tarımın önemli girdileri olan kimyasallar, mekanizasyon ve AR-GE’nin gelişme eğilimleri de bize ipuçları verecektir.

Gelişmekte olan ülkelerin yapacakları iki husus bulunmaktadır: 1) markalaşma, sertifikalandırma, orijin geliştirme yöntemleriyle ürün farklılaştırma ve 2) pazarlama ve reklam aracılığıyla ürüne sadakat oluşturmaktır.

Tarımın yeni bir endüstriye dönüştürülmesi en akılcı yol olsa gerek. Bunu da biyoteknoloji ve ileri tarım teknikleriyle yapmak mümkün olabilecektir. Bu olmayorsa kalite farklılaştırmaya ve niş pazarlar oluşturmaya zaman ve kaynak ayırmak gerekmektedir.

Sanayici kulübü de tarımda yeniden yapılanmanın temel motifinin geleneksel üretim yapısının yerini modern üretim yapısına bırakması; üretimin piyasa odaklı hale getirilmesini önermektedir. Bu yapılmadığı takdirde ne büyümeden, ne istikrardan ne de sosyal refahtan söz edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Tarımın bir endüstriye dönüştürülmesi için sanayicinin önerisinin dikkate alınması gerekmektedir. Aksi takdirde sanayici büyük yatırımlarla tarıma gelmeyecek anlamı çıkar (http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display_prn.asp).

Dünya Bankası (2000) tarımsal desteklerin iki alana yönelik olması gerektiği vurgulanmıştır: 1) tarımın modernizasyonu ve gelişmesi için destekler- tarım ve gıda sanayinde verimlilik kapasitesini artırıcı yatırımlar, 2) ticareti bozucu özellik arz etmeyen tarımla ilgili araştırma-geliştirme kurumlarına destek- araştırma, tarımsal fiyatların dalgalanmalarına karşı risk yönetimi ve çeşitlendirme.

Tarımda risklere de bakmak gerekir. Tarımda riskler nelerdir? İklim ve fiyat. Bunlara dönük politikalar geliştirmek gerek. İklim riskini azaltmanın yolu AR-GE olmalı. Bunun yanı sıra sigorta, futures, options, forward contract uygulamaları da riskin etkilerini azaltıcı tedbirlerdir.

Tarım transferleri olduğu şekliyle sonsuza sürmeyeceğinden, üreticiler sırtlarını kendi kayaklarına yaslamalıdır. OECD ülkelerinin çabalarını tarımlarına doğrudan ödemeleri devam ettiği sürece ekonomileri sağlıklı büyüyen ülke pazarlarına yönelmeleri önerilmektedir (Demaran, vd., 2003). Türkiye için söz konusu pazarların potansiyeli ortaya çıkmıştır. Yaş meyve sebze sektörü bu alanda önemli gelişmeler kaydetmiştir ve üreticiler sırtlarını bu alana dayayabilirler.

Ya tarım sübvansiyonları giderek artan bir biçimde devletin belini bükecek ve tarım da gerilemeye başlayacak ya da bilimsel yöntemleri tarım sektörüne adapte ederek kabuk değiştireceğiz ve tarımda beklenen atılımı gerçekleştireceğiz (Gökçe, 2007).

Yoksulluğu azaltma iddiasındaki her ciddi çaba, değişik politika araçlarının bölüşüm etkileriyle birlikte çiftçilerin gelirleri üzerindeki transfer etkinliklerini dikkate almalıdır (Çakmak, 2007).

Sebepler-sonuç ilişkisi iyi girdi ve teknoloji, daha yüksek performans, daha fazla ihracat ve sonuçta daha az ithalat yönlüdür. Birinci basamak olan toprak, girdi ve teknoloji, bunu sağlayacak **kredi, tarımsal yayım ve eğitim zincirinin incelenmesi zaruridir.**

Ekonomik etkinlik arazi, işgücü ve sermaye faktörlerinden kaynaklanır. Gelişmekte olan ülkeler bol işgücüne sahip olmasına rağmen tarıma genellikle az yatırım yapıyorlar. Dolayısıyla reformlardan daha az yararlanabiliyorlar. Yetersiz yatırım genellikle bilgi eksikliğinden, üretici becerisinden, know-how olmamasından, az gelişmiş işleme teknolojilerinden, etkin olmayan pazar ve fiyatlamadan, zayıf altyapı ve etkin olmayan hükümet politikalarından kaynaklanmaktadır.

GSYİH'nın artışına paralel olarak tarımın GSYİH'daki payı azalmakta, gıda sanayinin payı artmaktadır (WB, 2007). Dolayısıyla politika amacımız sağlıklı, uygulanabilir, sürdürülebilir ve ekonomik olarak kar edebilir bir gıda endüstrisi oluşturmak olmalıdır. Bunun için de yine sağlıklı, uygulanabilir, sürdürülebilir ve ekonomik olarak kar edebilir bir tarım sektörüne ihtiyaç vardır.

Tedbirler bu tür bir sektör yaratma amaçlı olmalıdır. Sonra, ürünlere dış talebi artırıcı tedbirler geliştirilmelidir.

Ödemelere üst sınır getirilmesinin sebebi olarak, sadece büyük işletmelerin daha fazla gelir elde etmesini engellemek ya da desteğin büyük bir kısmının büyükler tarafından emilmesinin engellenmesi olduğu dışında daha başka bir sebep ortaya konmamıştır. Oysa adil bölüşüm adına yapılan bu uygulama tarım adına yapılmaması gereken bir uygulamadır.

Tarım politikalarının üretim artışından başka amaçları da vardır. Mevcut yapımızla üretim artışı sağlamanın zor olacağından hareketle başka amaçlar üretmekte yarar vardır. Mesela, kırsal alanda yaşayan nüfusumuzu ya da köylümüzü belirli bir seviyede yaşam standardına ulaştırmak gibi. Bu ancak tarım politikaları yanısıra başka politikaların da uygulanmasıyla mümkündür. Bu politikaların tarımla ilişkilendirilmesi zorunluluğu olmamalıdır.

Türkiye'nin de içinde olduğu, daha yapısal sorunlarını aşamamış ülkeler, uluslar arası ve ikili ilişkilerde defansif bir tutum almaktadırlar. Dış dünyaya karşı alınan bu pozisyon içeriye yansımakta, geçmişe duyulan özlemi kabartmaktadır. **Kısa döneme odaklanmış önlem ve politikalar var olan yapının bozularak sürdürülmesiyle sonuçlanmaktadır.** Bugün de piyasa ile ilişkisi çok zayıf olan geleneksel işletmeler iki farklı yoldan birini seçeceklerdir. Bir kısmı tarım sektörünü terk edecektir. Bir grup da tarımda ikili bir yapı yaratarak kendine yeterli etkinliklerini yeni ortamda da sürdürmeye çalışacaklardır (**Çakmak ve Akder, 2007**).

Uzun dönemde tüm ülkeler her alanda rekabet içinde olacaklardır. Bu kavram akıllardan hiç çıkarılmamalı ve politikalar bu amaca dönük olmalıdır. Verimlilik artışı, zaman zaman yükselse de düşük dünya fiyatları ve tüketici talepleri gelecek on yıllarda da rekabet çitasının çok yükseklerde olduğu anlamına gelmektedir. Türkiye, dünya piyasalarında yıllık satış hasılası 250 000 ABD doları ve üzerinde olan ve küçük olarak tanımlanmasına rağmen Türkiye işletme ortalamasının iki katından daha büyük arazisi olan işletmelerle rekabet etmektedir. Bunu mümkün kılacak bir yapı, bu çitayı aşacak bir sektör oluşturulmadığı sürece ülke tarımı ve tarımcısı zorluklar içinde olacak ve rekabet şansımız sınırlı kalacaktır.

ABD'de üreticiler 1970 li yıllara kadar iç talebe göre plan yaptılar. Sonraki yıllarda ise dünya talebine göre tarımsal üretimde bulundular. Gelişmiş ülkelerde tarımın olgunlaşması ve endüstrileşmesi sayesinde ki tarım rekabet gücü kazanmış ve üreticilerin gelir seviyesi ülke ortalamasına çıkmıştır. Aranan endüstrileşen bir tarımdır.

Tarımın tüm alt sektörlerinin serbest piyasaya bırakılması yakın gelecekte mümkün değildir. Serbest piyasaya bırakılan alt sektörler piyasa bağı kıyasla daha kuvvetli olan alt sektörlerdir.

Yöresel işletmeler pazardan bağımsız bir yapı sergilemektedirler. Pazar akışı zayıf olan sektörlerin pazara girişin bir yararı da olmamaktadır.

Kişi başına geliri 10 000 doları aşan ülkelerde artık birincil tarım ürününe, yani işlenmemiş tarım ürününe talep daralmaktadır. Kendimize seçtiğimiz pazarlar ise bu tür pazarlardır. Gıda sanayine ve tarladan çatala kontrol altında olan bir tarım sektörüne ihtiyaç vardır. Bunun adı organik tarım ve iyi tarım uygulamalarıdır.

Yüksek gelir ürün fiyatlarına müdahale ile sağlanmaya çalışılmıştır. Tarımsal ürünlerin yüksek fiyatla desteklenmesi daima dış ticaret boyutludur. Gümrükler yükseltilmeden bu amaca ulaşmak mümkün olamaz. DTÖ Tarım Anlaşması ve müzakerelerde gelinen noktada pazara giriş engelinin sınırlandırılması ya da ortadan kaldırılması durumunda tarım iç desteklerle de korunamaz ve yüksel gelir sağlayamaz durumda olabilir. Esasen, gelişmekte olan ülkeler için dış ticarete tarifelerin yüksekliğinden ziyade gelişmiş ülkelerin teknik engelleri sorun olacaktır.

Türkiye'nin tarımsal sorunu kullandığı üretim faktörleri ile ilgilidir. Bunlardan birincisi bol ama kalitesi ve eğitimi çok düşük işgücüdür. İkincisi, yok denecek kadar yetersin sermayedir. Üçüncüsü ise bol ama doğa verimliliği düşük topraktır. Küçük işletmelerde bunların hiçbiri kalite ve / ve ya miktar olarak yok denecek durumdadır. Ortalama arazi 2 hektar, su en kıt faktör ve eğitim seviyesi oldukça düşüktür. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arası bilgi birikimi, bilgiye erişimde de uçurumlar olduğu gibi küçük ve büyük işletmeler arasında da bu uçurum mevcuttur. Bu faktörlerden bir yaşam ortaya çıkarmayı "tarım" olarak tanımlamak mümkün olmasa gerek.

Türkiye'de bu güne kadar yürütülmüş olan "reform" çalışmaları ya da girişimleri tarımı, dönüştürmek, birikmiş sorunları ve bunların çözümü açısından ele almıyor.

Biyoyakıt gibi, tarım ürünlerine gıda dışı sektörlerin ilgisi de tarımın önemini öne çıkarmıştır. Birçok sanayi ürünü tarımsal ürünlerden elde edilir olmuştur. Gıda dışı kullanım arttıkça tarımda verimlilik artışı ihtiyacı da güçlenecektir.

Tarım ve kırsal alandaki heterojen yapı politika oluşturmada da farklılıklar ortaya koymaktadır. Politikalar farklı gruplar için farklılaştırılmalıdır. Hane halklarının şartlarında etkin ve ihtiyaçlara cevap verebilecek politikalar geliştirilmelidir. Bizim gibi ülkelerde tarımda stratejik olmayan ve kamu harcamalarının önemli bir bölümünü oluşturan sübvansiyonların amaca dönük olarak tekrar ele alınması elzemdir (WB, 2007).

Üretim ve pazarlamada işletmeler ölçek ekonomisi yakalayamamış iseler işgücü yoğun ticari tarım daha iyi ve etkin bir üretim yöntemi olabilir. Bunun için de yoksulluğu azaltmak amacıyla iyi işleyen bir işgücü piyasası gerekmektedir. Ancak Türkiye'de tarımsal işgücü piyasası iyi işlemekte ve küçük işletmeler teknoloji yoğun üretim yapmaktadırlar. Kaldı ki Türkiye'de bir milyondan fazla traktör ve tarımın gerektirdiği tarım aletleri mevcut. Bu yapıda işgücü yoğun tarıma dönüş olması da mümkün değildir.

DGD, uluslararası anlaşmalara uygun bir politika olduğundan ve dünyada artan oranlarda bir politika aracı olarak kullanıldığından dolayı Türkiye'nin de kaçınılmaz olarak bu politika aracını farklı amaçlarla ve farklı biçimlerde diğer politika araçlarına ilave olarak kullanması yararlı olacaktır. Bu amaçlar ve kullanma biçimi ne olabilir?. Burada temel kriter, amacın Türkiye tarımının problemlerinin çözümüne katkıda bulunucu olması ve uygulama şeklinin amacı gerçekleştirecek şekilde olmasıdır.

Kırsalda yaşayanların kentte asgari ücretten çalışandan farkı yoktur. Kırsalda geçimini tarımdan, kentte geçimini hizmetler sektöründen elde etmektedirler. Kentte işsizlik sigortası uygulanırken kırdaki tarımsal desteklere dayandırılmaktadır. Bu iki grup aynı kategoride değerlendirilebilir ve kırdaki nüfus tarımsal desteklerden bağımsız bir yardım mekanizmasına sokulabilir.

Kırsal kalkınma projeleri bireysel temelli iyileştirmelere sebep olur. Bu tür projeler tarımda top yekün bir varlık birikimi ya da refah artışı sağlamıyor.

Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de sosyal riski azaltma, işsizlik sigortası, genel sağlık sigortası gibi fakirlik azaltıcı uygulamalar mevcuttur. Bu uygulamalardan kırsal nüfus da yararlanmaktadır. Bu grup üreticiye sadece kırsalda yaşadığı ve tarımla ilgilendiği için tarımsal destek sağlanmak zorunda olunmamalıdır. Tümü bir sosyal programa dahil edilebilirler. Kaldı ki geçimliklerin desteklenmesi tarımı geliştirmiyor.

Biyo teknoloji toprak verimliliğini artırırken mekanik teknoloji işgücü verimliliğini artıran kaynaklardır. Türkiye'de toprak verimliliğinin artırılması esas hedef olmalıdır. Türk tarımı makineleşmiştir ama ileri teknoloji kullanımı hala sınırlıdır. Kırsalda çalışan teknoloji kullanamazlar çünkü üretim faktörleri buna müsait değildir. Kabullenmeleri de zordur. Pazar bilgileri zayıftır. Dolayısıyla ekonomik fırsatlara gidış var, düşük kalite hizmet sektörüne ve özellikle inşaat sektörüne

gidiş var. Gelişmekte olan ülkelerde hızlı büyümenin sermaye birikimine ve yatırımda sermaye kullanımının etkinliğine bağlı olduğu evre henüz aşılanmamıştır. 21. yüzyılda da sanayi üretim ekonomik büyümenin motoru olarak yine kilit önem taşıyacağı da anlaşılmaktadır. Sanayi üretim temeli sağlam olmayan bir ülkenin gelişmiş konumunu sürdürmesi de beklenmemelidir. Tarım dolayısıyla gelişmenin çekici gücü olmaktan uzaktır.

Tarımsal destek politikalarının kırsal nüfusun gelirleri üzerinde ancak kısmi bir etki yarattığının artık kabul edilmesi ve kırsal nüfusun refahının artırılması hedefine ulaşmak için daha farklı sosyal politika arayışlarına girilmesi gerekmektedir. Destekle üreticinin statsünü, yoksulluk durumunun devamını, sağlamaktan öteye geçmiyor. Sürdürüle gelen uygulamalar yoksulluk paylaşımının devamı gibi. Sektörün devlet kaynaklarına göz dikmesini özendiriyor. Sektör kıpırdamıyor. Kalkınma çabası gütmüyor. Statüko devam ediyor. Sektörün tercihlerine dönük üretim politikaları ile tüketim düzeyi bir türlü tutturulamıyor. Krizin şok emicisi olan sektör bizzat krizin sebebi olarak algılanmaya başladı. Türkiye’de durum incelendiğinde farklı bir yaklaşım zorunlu olmaktadır. Dile getirilen hususlar ve yaklaşımlar ölçüle ilişkilidir. Küçükler bu unsurlar üzerinde yoğunlaşmamaktadırlar. Burada belirtilenlere küçük işletmelerle ulaşamaz. **Küçük işletmelere lig atlatmak gerekmektedir, ya da ligden düşürmek yani tarım dışı bir programa almak.** Tarım politikaları çok sayıda küçük işletmeye bir sığınak oluşturmaktadır. Oysa politikaların amaçları bir sığınak olmaktan farklı olmalıdır. Bu gidişle Türk tarımı bu sığınaktan hiç çıkamayabilir. Tarım politikalarını bu grup işletmelere barınak, sığınak, şemsiye yapmaktan vazgeçmeliyiz.

Bir politika ile ilişkili olsun ya da olmasın, tarımda yapısal değişim var olan bir süreçtir. Söz konusu yapısal değişim tarımın GSYİH içindeki payını, tarımda istihdam ve işletme sayısında azalmayı, işletmelerin büyümesini, tarımdan göçü, hane halkındaki çeşitliliği (yarı zamanlı tarımcılar gibi), tarım-sanayi bütünleşmesini, bölgesel yoğunlaşmaları (uzmanlaşma) içermektedir. Dünya rekabetinde yer almak için bu sürecin politikalarla hızlandırılması veya rekabet gücü olan işletmelerin var edilmesi gerekmektedir. Bu durum, bu güce erişebilecek işletmelerin var edilmesi için radikal politika kararları gerektirmektedir. Bütün işletmeler de bu güce erişemeyecekleri veya eriştirilemeyecekleri için bir kısım işletme bu süreç dışında tutulmalıdır. Söz konusu bir işletme yapısını sağlayacak politika geliştirilmesi zorunludur.

Destekleme politikalarıyla tarım sektörünün gelişmesi hedeflenirken, tarımdaki gelişmenin ekonominin büyümesiyle önemli ölçüde alakalı olduğu unutulmamalı ve hedefler ölçülü koyulmalı, tarımsal gelişmenin ekonomik büyüme paralelinde olacağı, hiçbir zaman unutulmamalıdır.

Biz artık düşüncelerimizi güncellemek zorundayız, politika yapış şeklimizi ve onun gerekçelerini güncellemek zorundayız. Kendimizi ve/veya dışı bakışımızı dikkate alarak politika yapmak yetmiyor. Tüm dünyada olduğu gibi bizde de tarım için kritik bir zaman dilimindeyiz.

Tarımsal desteklerden amaç, ilanihaye devamlı olması değil, verildiği alanda sürdürülebilir ve rekabet edebilir bir tarımsal yapıyı oluşturmasıdır. Bu nedenle, tarımsal destekler, çiftçinin mevcut gelirini iyileştirme yanında tarımsal yapıyı iyileştirici hedefleri de olmalıdır.

Asıl müdahale edilmesi gereken husus kırsal işgücünü daha yüksek gelir sağlayan sektörlerle transfer etmektir. Yoksullara sosyal yardım hem etkinliği hem de refahı artırır. Bir kırsal emeklilik fonu oluşturup yaşlanan üreticilere bir güvenlik sağlanabilir, genç üreticilere arazi transferi çabuklaşabilir, arazi toplulaşması kolaylaşabilir. Küçükleri tarımsal destekten çıkarıp onun yerine onların sigorta primlerinin ya da primlerinin bir kısmının ödenmesi sistemi daha etkin hale getirebilir. **DGD bu girişim için bir şans ya da dayanak olabilecek bir araçtır. Bu grup işletmeler tarım politikaları şemsiyesinden çıkarılmalıdır. Tüm önceliklere aynı mesafede olmak hiç birisini çözememek anlamına geleceğinden, önceliklerin de sıralandırılması sorunludur.**

10. SENTEZ

Tarımın bu gününü şöyle özetleyebiliriz.

1. Gelişmenin odağı olan tarımsal yapı çok yavaş değişmektedir.
2. Veriler, 20 milyon hektardan daha az arazi varlığını işaret etmektedir.
3. Türkiye’de üretimin önemli bir kısmı büyük işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir.
4. Bitkisel üretimin belirli seviyelerde istikrara kavuştuğu görülmektedir.
5. Yeni teknolojilerin gelişme alanları ve uygulamalara bağlı olarak ürün gruplarının ekili - dikili alanları arasında kaymalar olabilir.
6. Teknoloji ve politikalarda bir sıçrama yapılamaz ise verim ve üretim belirli bir süre daha belirli bir seviyede kalacaktır. AR-GE öncelenmelidir.
7. Fiyat beklentileri de değişim ve gelişimde tetikleyici olmayacaktır.
8. Girdi piyasalarındaki oligopolistik yapı maliyetleri yüksek tutmaya devam edecektir.
9. Teşviklerin etkin ve doğru kullanımı fark yaratabilecektir.
10. Milli gelirdeki artışa paralel olarak, tüketici tercih ve beklentileri ile uyumlu gelişen ve dinamik bir tarımsal sanayi tarımın çekici gücü olacak ve tarım sektörünün şekillenmesine ön ayak olacaktır.
11. İktisadi gelişmeye bağlı olarak tarımsal istihdam azalarak gelişmenin önünü açacaktır.
12. Türkiye nispeten temiz bir çevreye sahiptir.
13. Asrın başına kadar yüksek enflasyon ve yüksek faiz kısıcında olan Türkiye ekonomisinde kamusal yatırımlara yeterli kaynak ayrılamamıştır. Ancak, hayvancılık sektörüne olan büyük sermayenin ilgisi olumludur.
14. Traktör sahipliği tarımda teknoloji kullanılıyor anlamına gelmez. Tarımda teknoloji kullanım seviyesi özellikle son on yılda ilerleme kaydetmesine rağmen henüz istenen seviyeye gelememiş.
15. Fındık, kayısı, yaş sebze-meyve gibi geleneksel ihraç ürünlerimizin rekabet edebildiğimiz ürünler olarak öne çıkmaktadır.
16. Bugüne kadar uygulanan tarım politikası kapsamında belirtilen amaçlara ulaşmak için saymakla bitmeyen bir dizi farklı araç kullanılmıştır.
17. Kalkınma planlarında tarım nüfusunun %10’un altına çekilmesi hedeflenirken, tarımda istihdamın azalıyor olmasının sürekli eleştiri alanı olması bir çelişkidir.
18. İstikrar programları genellikle bir kriz sonucu akla gelen ve uygulanan programlardır. Tedbirler arasında tarıma müdahale ilk akla gelendir. Alınacak tedbirin sonucu kestirilmeden ve detay incelemelere yer verilmeden karar alınır ve genellikle sonuç yanlış tezahür eder.
19. Dış kanyaklı projeler geçici bir iyileşme ve heyecan yaratır, bir ivme kazandırmaktadır. Sürdürülebilir bir sistem oluşturamamaktadır. NAD ve ikinci ürün gibi kendi ürettiğimiz projeler başarılı olmuştur ama sürdürülememiştir.
20. Kırsal kalkınma projeleri bir kereye mahsus bir enjeksiyon gibidir. Kalıcı yatırımlar hariç, ne maksat hasıl olmuştur ne de kalıcı bir tedavi ortaya konmuştur.
21. Kırsal alanda geliri artırmak için kuvvetli bir tarım sektörü yeterli bir şart değildir.
22. Tarım ve gelişme arasında kuvvetli bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.
23. Kırsal artık tarımla aynı anlama gelmemektedir. Bu kavramlar birbirlerinden farklıdır. Kır ve tarım politikalarının farklı olması gerekmektedir.
24. Geçiş ekonomilerinde gelir farklılıklarını azaltmanın yollarından biri tarımsal istihdamın tarım dışına çıkışı için gerekli alt yapıyı hazırlamaktır.
25. Gelişmekte olan ülkelerde önemli problemlerden biri etkinsizliktir ve bu durum genellikle altyapı ile ilişkilidir.
26. Liberalizasyonun en belirgin etkisi işletme sayılarının azalması şeklinde ortaya çıkacaktır.
27. Küresel ısınmanın işletme ölçekleri üzerine etkileri net olmamakla birlikte, küçük işletmelerin ya da daha kır denebilecek eğimi yüksek bölgelerdeki işletmelerin tarımdan çekilmelerini gerektirebilecektir.
28. Türkiye iklim değişikliğinin olumsuz etkileyeceği riskli ülkeler arasında görülmektedir.

29. Tarım piyasaları hem üretim hem de talep açısından enerji piyasaları ile hiç olmadığı kadar ilişkili hale gelmiştir.
30. Kısa döneme odaklanmış önlem ve politikalar var olan yapının bozularak sürdürülmesiyle sonuçlanmaktadır.
31. Tarım kanunu bir ilktir ve uygulanacak tarım politikalarını sıralamıştır. Ancak kısa bir uygulama dönemi sonrasında ondan da sapmalar ortaya çıkmıştır, DGD gibi.
32. Desteklemeler üreticide kalıcı davranış değişikliği yaratamıyor. Yapılan mevcut durumun devamıdır, ya da sosyal riski azaltmaktır. Tarımsal desteklerden amaç, ilanihaye devamlı olması değil, verildiği alanda sürdürülebilir ve rekabet edebilir bir tarımsal yapıyı oluşturmaktır. Bu nedenle, tarımsal desteklerin, çiftçinin mevcut gelirini iyileştirme yanında tarımsal yapıyı iyileştirici hedefleri de olmalıdır.
33. Uygulamalar gerek doğrudan ödemeler gerek ürün bazlı olsun, tarım politikalarından yararlanma açısından büyük işletmeler daha avantajlıdır. Bu durum küçük ve geçimlikler için tarım politikalarından ayrı bir politika yapmayı ve uygulamayı gerektirmektedir.
34. ARIP tarım reformu değil, tarım politikalarında reform haline gelmiştir. Tarım, kendini reforme etme sürecine bırakılmıştır. Tarım politikaları da yine 2000 öncesi uygulananlara benzemektedir.
35. Dünya tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi yolunda en önemli etkenin gümrük vergileri olduğu anlaşılmaktadır. DTÖ açısından pazara giriş, Türkiye için en riskli ve sorunlu alan olarak görülmektedir.
36. Dış ticarete başarı DTÖ kuralı baskısı altında olacak ve rekabet gücü işlenmiş ürünlere bağlı olacaktır.
37. Gelişmekte olan ülkelerin yapacakları iki husus bulunmaktadır: 1) markalaşma, sertifikalandırma, orijin geliştirme yöntemleriyle ürün farklılaştırma ve 2) pazarlama ve reklam aracılığıyla ürüne sadakat oluşturmaktır.
38. Birçok araştırma tarım ticaretinin yüksek değerli ürünler alanında geliştiğini göstermektedir.
39. En önemli dönüşüm noktası sayılan işletme yapısındaki değişimi ve işletmelerin ticarileşmesini sağlayacak politikaların geliştirilmesi ve ödünsüz uygulanması zorunlu olacaktır.
- 40. Küçük işletmelere lig atlatmak, ya da ayrı bir lige almak gerekmektedir.**
- 41. Toprak muhafazasını da gözeterek, toplulaştırma, politikaların ana odağı olmalıdır.**

11. ÖNERİLER

Destekler ve programlar iyileşme adına kalıcı ve sürdürülebilir bir etki bırakmayan bir mevcut yapı üzerinde uygulanmaktadır. Dolayısıyla gelişim ve değişim çok yavaş olmaktadır. Mevcut durumu geliştirme ve değiştirme yönlü uygulamalar getirilmelidir.

Kaynakları bir yöne kanalize etmek ve veriye dayalı bir strateji geliştirmek kaçınılmaz hedef olmalıdır. Bu **hedef; ekonomiyi dünya rekabetine açık tutarak, yüksek katma değere sahip, görece ucuz, kaliteli ve ileri teknoloji ürünü ortaya koymak ve bu yolda tüm gerekleri kesintisiz yerine getirmek olmalıdır.**

Öneri 1.

Belki de beş yıllık süre için hedef belirlemek yerine daha uzun erimli ve temeli olan somut hedefler belirlemek daha doğru bir yoldur. Hedeflere ulaşmak için ise olağan dışılıklar hariç hiçbir yönetimin hedeflerden sapmaması ve kaynak tahsisini buna göre yapması gerekmektedir.

Öneri 2.

Tahsis edilen ülke kaynakları ve uygulama biçimiyle tarımsal yapıda dönüşüm mümkün görünmemektedir. Bü günkü fiyatlarda yedi milyar TL önemli bir büyüklüktür. Bu miktarın 4-5'i geçmeyen önceliklendirilmiş alanlara tahsis edilmesi zorunludur. Bu alanlar, tarımsal arazilerin daha fazla parçalanmasının engellenmesi, arazi toplulaştırma, sulama yatırımları ve dolayısıyla uzmanlaşmanın sağlanması gibi alanlar olabilir. Ülke kaynakları ve tarımın gelişmesi açısından önemli alanlar bir uzmanlar grubu tarafından belirlenmelidir. **Toplulaştırma, politikaların ana odağı olmalıdır.**

Öneri 3.

Tarım için ayrılabilen kaynak çok sayıda işletmeye çok sayıda amaç için transfer edilmektedir. Bu tür bir transferin etkin olması beklenmemelidir. Tarım ikili bir yapıya sahiptir. Uygulanan politikalar da sosyal ve ekonomik amaçlar itibarıyla ikiye ayrılmalı ve belirli bir ekonomik büyüklük altında olan işletmeler sosyal politikalarla desteklenmelidir. Parçalanmayı önlemek adına, bir defaya mahsus olmak üzere, belli büyüklüğün altındaki işletmeler emekli sayılmalıdır.

Öneri 4.

Temel unsurları mülkiyet hakkı, tarımsal finans, tarımsal araştırma ve yayım, bilgi sistemi olan kurumsal alt yapının oluşturulması kaçınılmazdır.

Öneri 5.

Etkin bir kırsal kalkınma politikası oluşturulmalıdır. Kalkınma ve gelişme adına, bireysel ihtiyaçlardan ziyade, kırsal kesim ihtiyaç tespitine dayalı tedbirler paketi geliştirilmelidir.

Öner 6.

Transfer uygulamaları büyüme, modernizasyon ve ihtisaslaşma sağlayacak araçlara dönük olmalıdır.

12. KAYNAKLAR

ABARE, 1998. Farm Income Support: Implications for gains from trade of changes in methods of support overseas. No:98-4. Current Issues.

Akder, A.H., Kasnakoğlu, H. ve Çakmak, E.H. 1999. Turkey: Sources of Growth in Turkish Agriculture.

Akder, H. 2007. Tarım Envanteri ve Alternatif Ürünler Geliştirilmesi. İstanbul Ticaret Odası yayını: 2007-58.

Akder, A. H. 2008. Pahalı Tarım. Asomedy. Ankara.

Anonim, 2004. II. Tarım Şurası, 2004. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.

Anonim, (2007) "The Food Economy: Global Issues and Challenges. Final Report". 18-19 October 2007, Organized by Netherlands Ministry of Agriculture, Agricultural Economics Research Institute (LEI) and OECD. Landbouw, Nature and Voedselkwaliteit.

Ataman, A. 2001. Bölgesel Kalkınma Projesi: Sürdürülebilir Bitkisel, Hayvansal ve Agroendüstriyel Projelendirme. Yayınlanmamış. Ankara.

Aygoşu, O. 1999. Buğdayda Alternatif Destekleme Politikalarının Refah ve Dağılım Etkileri: Destekleme Alım, Fark Ödeme ve Gelire Doğrudan Destek Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi. İşletme ve Finans. Nisan.

Baffes, J. and Meerman, J. 1998. From Prices to Income: Agricultural Subsidization without Protection? The World bank Research Observer, Vol. 13, No. 2 (August), 191-211.

Bayaner, A. 2005. Bitkisel Üretimde Değişim Doğultusu. AB Hazırlık ve Müzakere Dönemleri ile Üyelik Koşullarında Türkiye Tarımı Sempozyumu, 4-5 Mayıs 2005-Ankara.

BCBS, (2007) Basel Committee on Banking Supervision (BCBS)
<http://www.bis.org/bcbs/aboutbcbs.htm>.

Bruinsma, J. 2003. World Agriculture: toward 2015/2030. An FAO Perspective. Earthscan Publication. London.

Buller, H.J., Hoggart K (2001). Agricultural Transformation, Food and Environment Basingstoke, Ashgate.
BUGEM, 2011. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, BUGEM sunu dosyası.

BUGEM, 2012. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, BUGEM Faaliyetleri Aralık 2011.
<http://www.bugem.gov.tr>. 08.02.2012 tarihinde ziyaret edildi.

Çağatay, S. ve Güzel A. 2003. Review of Agriculture and Trade Policies in Turkey, BSEC Trade Facilitation Project, FAO TCP/REP/2901.

Çakmak, E. H. ve H. Kasnakoğlu (2002), Tarım Sektöründe Türkiye ve Avrupa Birliği Etkileşimi: Türkiye'nin AB'ye Üyelikinin Analizi, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Yayın No: 68, Ankara.

Çakmak, E.H. ve Akder, H. 2005. DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı. Haziran, Yayın No: TÜSIAD-T/2005-06/397.

Çakmak, E. 2007. Türkiye Tarımına Farklı Bir Bakış. ARIP Değerlendirme

Çakmak, E. ve Akder. H. 2007. DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyıl Türkiye Tarımı. Türktarım, Mayıs-Haziran, Sayı: 175.

ÇOB, 2008. Çevre ve Orman Bakanlığı, .. Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporları. Ankara.

DB, 2000. Economic Reform Loan (ERL)

<http://www.worldbank.org.tr/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/TURKEYEXTN/0,contentMDK:20188140~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:361712,00.html>

DB, 2005. Republic of Turkey – Agricultural Reform Implementation Project (Loan 4631 – TU) Proposed Amendment of the Loan Agreement, http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2005/02/25/000012009_20050225093742/Rendered/PDF/31666.pdf

DB, 1995. Türkiye Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesi (İkraz 2405-TU), Proje Tamamlama Raporu. Tarım ve Çevre Operasyonları Bölümü Ülkeler Dairesi, Avrupa ve Orta Asya Bölge Temsilciliği, 14 Ekim.

Dellal, I., Butt, T., B.A. McCarl, P. Dyke, 2004. “Economic Impacts of Climate Change on Turkish Agriculture” Ankara Climate Change Conference, Ankara.

Dellal, İ., McCarl, B., ve Butt, T. 2007. İklim Değişikliği ve Tarım: Türkiye için Öngörüler, Uluslararası Küresel İklim Değişikliği ve Çevresel Etkileri Konferansı, Konya.

Demaran, B., Hertel, T. ve Keeney, R. 2003. OECD Domestic Support and the Developing Country. Paper prepared for presentation at the American Agricultural Economics Association Annual Meeting. Montreal, Canada, July 27-30.

De Schutter, O. 2008. Analysis of the World Food Crisis by the U.N. Special Rapporteur on the Right to Food. EMBARGOED- 2 May 2008. New York and Geneva.

Dinler, Z. 2000. İktisada Giriş. Ekin Kitabevi. Bursa.

DPT, 2004. Tarım Strateji Belgesi 2006-2010. 30.11.2004 Tarih ve 2004/92 Sayılı YPK Kararı.

DPT, 2006a. Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara.

DPT, 2006b. Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara.

DPT, (2007) “Yıllık Program Destek Çalışmaları”
<http://ekutup.dpt.gov.tr/program/program.asp>

DTM, 2005. www.dtm.gov.tr. Dış Ticaret Müsteşarlığı.

DTÖ, 2008. Revised Draft Modalities for Agriculture. TN/AG/W/4/Rev.4, 6 December.

EC, 2005. Council Regulation (EC) No 1698/2005 of 20 September 2005 on Support for Rural Development by European Fund for Rural Development (EAFRD).

EC, 2007a. The 2007 Outlook for World Agricultural Commodity Markets, Monitoring Agri-trade Policy, <http://ec.europa.eu/agriculture/publi/map/index.en.htm>.

EC, 2007b. Scenar 2020. Scenario Study on Agriculture and the Rural World.

Koç, A. 2005a. Türkiye'nin AB Üyeliğinin Bitkisel Üretim Sektöründe Etkileri. AB Hazırlık ve Müzakere Dönemleri ile Üyelik Koşullarında Türkiye Tarımı Sempozyumu, 4-5 Mayıs 2005-Ankara.

Ellis, F. 1992. Agricultural Policies in Developing Countries. Cambridge University Pres.

Erdem, E. ve Bayaner, A. 2005. Tarım ve AB'ye Entegrasyon Sürecinde Öncelikler. Türktarım. Eylül-Ekim, Sayı: 165.

Eruygur, H.O. ve Çakmak, E.H. 2007. AB Üyeliğinin Türk Tarımına Etkileri. İktisat İşletme ve Finans. Sayı 259. ekim.

FAO, 2008. Crop Prospects and Food Situation. No.1, February.

FAPRI, 2007. Agricultural Outlook. Web sayfası.

FAPRI-ISU, 2011. World Agricultural Outlook. <http://www.fapri.iastate.edu/outlook/2011/> 17.02.2012 tarihinde ziyaret edildi.

Gardner, B. 2003. Causes of Rural Economic Development. Working Paper 03-09. Department of Agricultural and Resource Economics. The University of Maryland, College Park.

Gökçe, D. 2007. Tarımda Değişememe Şampiyonuyuz. İnofarm, Sayı: 4, Ağustos.

Grethe, H. 2004. Turkey's Accession to the EU: What Will the Common Agricultural Policy Cost. Working Paper Humboldt University, Berlin.

Gürbüz, M. 2007. Tarımda Seksen Sonrası Süreç ve Yakın Gelecek için Tartışılabilir bir Yöngörü. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayınları Dizisi No: 7.

HM. 2004. Tarımsal Destekler Raporu, Hazine Müsteşarlığı. Ankara.

HM, 2008. 2007 Kamu İşletmeleri Raporu. Hazine Müsteşarlığı, KİT Genel Müdürlüğü. Temmuz, 2008.

http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display_prn.asp

http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display_prn.asp

[http://www.hazine.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Hazine%20Web/%c4%b0statistikler/Kamu%20c4%b0ktisadi%20Te%c5%9febb%c3%bcsleri%20c4%b0statistikleri/Tablo%209.1%20K%c4%b0T'lerin%20G%c3%b6rev%20Zarar%c4%b1%20Bilgileri%20\(Cari%20Fiyatlarla\).xls](http://www.hazine.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Hazine%20Web/%c4%b0statistikler/Kamu%20c4%b0ktisadi%20Te%c5%9febb%c3%bcsleri%20c4%b0statistikleri/Tablo%209.1%20K%c4%b0T'lerin%20G%c3%b6rev%20Zarar%c4%b1%20Bilgileri%20(Cari%20Fiyatlarla).xls)

http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=45&ust_id=13

<http://www.oib.gov.tr>

Kafalı, M.A. Dündar O. S., Eşiyok, B.A. ve Karaca, M.E., (2006) "İmalat Sanayi Ürünlerinin Dış Ticarettteki Rekabet Gücüne Göre Değerlendirilmesi", Türkiye Kalkınma Bankası, ESAM, Ankara.

Kayam, Y., Özsoy, U., Lomas, J., Oden, O., Mandel, M., Gurbuz, M., (2002) The Impact of Climate Change on Wheat Production of Aegean Region in Turkey: The Effect of a Reduction of Rainfall and the Increase of Temperature on Wheat Yields. http://www.fao.org/sd/climagrmed/pdf/ws01_26.pdf sayfasından alınmıştır. Erişim tarihi: 22 Mayıs 2008.

Kasnakoğlu, H. 1999. Tarımsal Destekleme: Bugünkü Politikalar" Doğrudan Gelir Desteği" Sistemiyle Yer Değiştirebilir mi veya Değitirmeli mi? Panel. Mülkiye Cilt 23. No: 217.

Key, N. Ve Roberts, M.J. 2007. Nonpecuniary Benefits to Farming and Decoupled Payments. Paper prepared for presentation at the Annual Meeting of the AAEA, Portland, Oregon, July 29-August 1.

Kilkenny, M. 1993. Rural/Urban Effects of Terminating Farm Subsidies. American Journal of Agricultural Economics. 75 (November): 968-980.

Kıymaz, T. (2008) "Dünya Tarım Piyasalarında Serbestleşmenin Türk Tarımına Fiyat ve Gelir Yönünden Yansıması", DPT, Ankara.

KKDK, 2011. Katılım Öncesi Yardım Programı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı. <http://www.kkdk.gov.tr>.

Koç, A. ve Bayaner, A. 2001. Doğrudan Gelir Desteği. A. Bayaner, A. Koç, H.Tanrıvermiş, E.Gündoğmuş, N. Ören ve B. Özkan (editörler) Doğrudan Gelir Desteği Pilot Uygulamasının İzleme ve Değerlendirilmesi. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, No: 57. Mart, Ankara.

Koç, A. 2005b. Türkiye’de Tarımsal Ürün ve Girdi Piyasaları. Türkiye’de Tarım. Yayında.

Koç, A. A., Işık, S., and Erdem, Ş. 2008. Determining the Impact of EU Membership of Turkish Agriculture (in Turkish). The Scientific and Technical Research Council of Turkey, Project Number: 105K007. July, Ankara.

Küçükiremitçi, O. (2006) “Dış Ticaretteki Rekabet Gücüne Göre Sanayi Sektörünün Değerlendirilmesi”, Türkiye Kalkınma Bankası ESAM, Ankara.

Kwa, A. 2008. DEVELOPMENT: Food Crisis Linked to Doha Deal.
<http://ipsnews.net/news.asp?idnews=42291>

Mary E. Burfiher ve Jeffrey Hopkins 2003. Decoupled Payments: Household Income Transfers in Contemporary U.S. Agriculture. Market and Trade Economic Division, Economic Research Service, USDA. Agricultural Economic Report No:822.

Mattson, W.J. ve Koo, W. W. 2006. Forces Reshaping World Agriculture. Agribusiness and Applied Economics Report No:582. Center for Agricultural Policy and Trade Studies. Department of Agribusiness and Applied Economics. North Dakota State university, Fargo, North Dakota 58105-5636.

Mercan, G. 2007. Common Agricultural Policy: Turkey’s Harmonisation. A Master’s Thesis. Department of International Relations. Bilkent University, September, Ankara.

Miller, J.C., Coble, K.H., ve Vergara, O. 2003. Farm Program Payments and Economies of Scale. Paper presented at the American Agricultural Economics Association Annual Meeting. Montreal, Canada, July 27-30.

Miran, B. 2006. Tarımsal Yapı ve Üretim. Türkiye’de Tarım. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.

OECD, 1994. Agricultural Policy Reform: New Approaches. The Role of Direct Income Payments.

OECD, 2004. OECD Agricultural Outlook 2004-2013.

OECD, 2005. New Approaches to Rural Policy: Lessons for around the World.

OECD, 2007. The OECD/FAO Agricultural Outlook, 2008-2017. 20-22 May.

OECD, 2009. OECD-FAO Agricultural Outlook: 2009-2018. www.oecd.org/bookshop.

OECD, 2011. Evaluation of Agricultural Policy Reforms in Turkey, TAD/CA/APM/WP (2011)1.

Oyan, O. 1999. Tarımsal Destekleme: Bugünkü Politikalar “Doğrudan Gelir Desteği” Sistemiyle Yer Değiştirebilir mi veya Değitirmeli mi? Panel. Mülkiye Cilt 23. No: 217.

Özkaya, T., Oyan, O., Işın, F. ve Uzmay, A. 2001. Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları:Dünü-Bugünü-Geleceği. Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Tüses. No:208. Ankara

RG, 2006. Tarım Kanunu. T.C. Başbakanlık, 18.04.2006 tarih ve 26149 sayılı Resmi Gazete.

RG, 2008. Tarımsal Üretim Yönelik Düşük Faizli Yatırım ve İşletme Kredisi Kullanılmasına İlişkin Uygulama Esasları Tebliği, No: 2008/10. Resmi Gazete, 19 Şubat 2008, Sayı: 26792.

RG, 2011a. Benzin türlerine ilişkin teknik düzenleme tebliğinde Değişiklik yapılmasına dair tebliğ (akaryakıt seri no: 23), 27 Eylül 2011 Salı. Sayı: 28067

RG, 2011b. Motorin türlerine ilişkin teknik düzenleme tebliğinde Değişiklik yapılmasına dair tebliğ (akaryakıt seri no: 22), 27 Eylül 2011 Salı. Sayı: 28067

Romano, D. 2006. Agriculture in the Age of Globalization. Contributed paper presented at the International Association of Agricultural Economists Conference, Gold Coast, Australia, August 12-18.

Sadoulet, E., de Janvry, A., and Davis, B. 1999. Cash Transfer Programs with Income Multipliers: PROCOMPO in Mexico.

Schneider, A. Ve Kernohan, D. 2006. The Effect of Trade Liberalization on Agriculture in Smaller Developing Countries: Implications for the Doha Round. CEPS Working Document No: 244/June. Center for European Studies.

Sharif, M. (2008). Implications of food security crisis at national and global level. Business and Finance Review. <http://jang.com.pk/thenews/apr2008-weekly/busrev-07-04-2008/p5.htm> 27.05.2008

SYDGM, 2008. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nce Ekonomik Gelişme ve İstihdamın Artırılmasına Yönelik Desteklenen Projeler. Değerlendirme Raporu. T.C. Başbakanlık, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.

Şahinöz, A. 2000. Tarım Reformu. "Made in IMF" İktisat, İşletme ve Finans. Sayı: 172, Temmuz.

Şengül, H. 2005. Tarıma Dayalı Sanayi. Türkiye'de Tarım. Yayında.

TAPDK, 2012. Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu. Bilgi edinme başvurusu.

TCZB, 2008. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası. Muhtelif yıllar.

TEAE, 2008. Türkiye'nin AB'ye Uyum Sürecinde Olası Gelişmelerin Önemli Tarım Ürünleri Üzerine Ekonomik Etkilerinin Analizi. Yayınlanmamış.

TKB, 2004. II. Tarım Şurası Sonuç Raporu. Kırsak Kalkınma Politikaları, 8. Komisyon Raporu. 29 Kasım – 01 Aralık. Ankara.

TKB, 2008a. Türkiye Biyoyakıt Durum Raporu. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.

TKK, 2008. Türkiye Tarım Kredi Kooperatifler. Muhtelif yıllar.

TMO, 2005. Toprak Mahsulleri Ofisi, 2004 Yılı Hububat Raporu.

TOKB, 1987. Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesi Değerlendirme Raporu. Ankara.

Tozanlı, S., Donduran, M. ve Atay, A. (2007) "Uluslararası Rekabet Stratejileri: Türkiye Gıda sanayii, TÜSİAD Yayın no: T-2007-09-442, İstanbul.

TRGM, 2008. Tarım Reformu Genel Müdürlüğü raporları. Ankara.

TRGM, 2012. Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Faaliyetleri. <http://www.tgmg.gov.tr>

TÜİK, 1991. Tarım Sayımı.

TÜİK, 2007. Veri Dosyaları, Türkiye İstatistik Kurumu.

TÜİK, 2008. Veri Dosyaları, Türkiye İstatistik Kurumu.

TÜİK, 2009. İstatistik Göstergeler: 1923-2008, Türkiye İstatistik Kurumu.

TÜİK, 2012. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=45&ust_id=13. 02/02/2012'de ziyaret edildi.

Türkeş, M. 2007. İklim Değişikliği, Kuraklık, Çölleşme Süreçleri ve Tarıma Etkileri. Kuraklık ve Türkiye Tarımı Çalıştayı, TEMA Vakfı Yayın No:52, İstanbul.

Yavuz, F., 2001. Tarım Politikası II: Genel Politikalar ve Uluslararası Ders Notları, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Yayınları No: 186, Erzurum.

Yavuz, F. 2004. Türkiye Tarım Politikalarının Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Uyumu: EAGGF Benzeri Bir Yapılanma, TKB, Ankara.

Yavuz, F. E. Güneş, H. Yılmaz, 2004. Tarımsal Destekler ve Girdiler Komisyon Raporu, II. Tarım Şurası, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.

Yavuz, F., Bayaner, A. ve Yücer, A. 2006. DTÖ ve AB'nin Türkiye'deki Tarımsal Destekleme Politikalarına Etkileri. Türkiye VII. Tarım Ekonomisi Kongresi, 13-15 Eylül 2006, Antalya.

Yeni, R. ve Dölekoğlu C. Ö., 2002. Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Yayın No: 98, Ankara.

Yurtseven, R. 2000. Entelektüel sermaye yeteneleri tekstil ve konfeksiyon- gıda-ilaç ve kimya-otomotive sektörlerinde karşılaştırmalı bir araştırma Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt XVI, Sayı: 1.

WB, 2007. World Development Report 2008: Agriculture for Development. The World Bank.

Wijnands, J.H.M. van der Meulen, B.M.J. ve Poppe, K.J. (eds), (2006) "Competitiveness of the European Food Industry: An Economic and Legal Assessment 2007". European Commission, Enterprise and Industry, November, LEI, The Hague.

13. EKLER

Ek Tablo 1. İşletme Sayıları İtibariyle Kümülatif Alan ve Hayvan Varlığı (%).

	İşletme sayısı	Alan	Küçük baş hayvan	Büyük baş hayvan
Topraksızlar	1,8	0,0	6,6	2,7
-5	7,6	0,3	8,8	5,1
5- 9	17,0	1,3	12,9	9,4
10-19	34,5	5,3	26,4	20,6
20-49	65,4	21,3	49,8	48,7
50-99	83,7	42,0	69,5	73,3
100-199	94,3	65,8	85,5	89,9
200-499	99,3	88,7	97,3	98,4
500-999	99,9	94,7	98,8	99,4
1000-2499	100,0	97,7	99,6	99,8
2500-4999	100,0	98,1	99,6	99,9
5000+	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: TÜİK 2001. Genel Tarım Sayım Tarımsal İşletmeler Araştırmasından yazarın hesaplaması.

Ek Tablo 2. İşletme Grupları İtibariyle Ürünleri Yetiştiren İşletme Başına Ortalama Alan (da).

	Buğday	Mısır	Mercimek	Ayçiçeği	Domates	Elma	Portakal
Ortalama	36,3	7,4	38,0	35,1	2,8	5,1	11,9
< 5	2,3	1,2	1,7	1,2	1,0	1,4	2,2
5-9	4,4	1,7	1,3	3,9	1,3	2,1	3,3
10-19	7,9	3,1	3,7	6,5	1,5	3,2	5,8
20-49	15,6	5,5	7,8	13,1	2,7	4,9	9,6
50-99	32,0	9,6	15,2	23,1	3,7	7,5	17,0
100-199	62,2	19,8	30,1	42,4	6,8	8,1	40,0
200-499	122,0	68,8	88,7	82,8	7,5	6,9	58,5
500-999	279,4	163,8	133,7	187,2	16,9	7,6	92,3
1000-2499	516,3	498,6	222,6	318,9	82,8	3,2	322,5
2500-4999	1336,5	220,3	347,0	1077,0	88,7	35,0	1313,0
5000+	30197,1	2113,0	21064,0	3198,5	0,0	30,2	3329,0

Kaynak: TÜİK 2001. Genel Tarım Sayım Tarımsal İşletmeler Araştırmasından yazarın hesaplaması.

Ek Tablo 3. İşletme Grupları İtibariyle Ortalama Üretim (kg).

	Buğday	Mısır	Mercimek	Ayçiçeği	Domates	Elma	Portakal
Ortalama	7992,8	5210,2	4562,9	6315,2	34182,1	7969,9	35560,2
< 5	506,2	872,4	200,1	224,0	11578,3	2239,6	6684,2
5-9	962,6	1190,7	154,8	708,8	15294,5	3352,3	9840,5
10-19	1731,4	2139,5	438,2	1177,9	17950,1	5051,5	17452,7
20-49	3433,0	3821,1	939,0	2362,9	31830,5	7709,2	28848,2
50-99	7038,2	6711,2	1826,5	4150,2	44212,4	11762,6	50882,9
100-199	13688,5	13885,0	3617,8	7637,8	81962,8	12585,8	120021,3
200-499	26848,4	48182,6	10648,2	14912,4	89947,7	10695,3	175361,5
500-999	61458,2	114627,9	16045,2	33703,7	202636,1	11924,6	276828,7
1000-2499	113581,0	349038,6	26706,8	57408,5	993022,2	4997,8	967500,0
2500-4999	294037,9	154175,0	41642,6	193860,0	1064571,4	54600,0	3939000,0
5000+	6643366,7	1479100,0	2527680,0	575738,2	---	47112,0	9987000,0

Kaynak: 2001 Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler Araştırması derlenen ortalama alan verilerine dayanarak yazarın hesaplamasıdır.

Ek Tablo 4. İşletme Büyüklüğü İtibariyle % İşletme Sayısı ve Üretim.

	İşletme büyüklüğü (da)	% İşletme sayısı	% Üretim
Buğday	< 50	53	18
	50 - 500	46	71
	+ 500	1	11
Mısır	< 50	76,7	34
	50 - 500	23	56
	+ 500	0,03	10
Ayçiçeği	< 50	27,8	9
	50 - 500	72	80,5
	+ 500	0,2	10,5
Domates	< 50	40	18
	20 - 200	57	70
	+ 500	3	12
Mercimek	< 50	31	5
	50 - 500	64	70
	+ 500	5	25
Portakal	< 50	53	21
	20 - 500	46	67
	+ 500	3	12

Kaynak: TÜİK 2001. Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler Araştırmasından yazarın hesaplaması.

Ek Tablo 5. Bazı Ürünlerin Verimlerinde Yıllık Büyüme Oranları (%) (1988-2010)

Buğday	0,5	Elma	1,74
Arpa	1,4	Portakal	7,50
Mısır	2,7	Üzüm	2,10
Çeltik	2,4	İncir	2,41
		Şeftali	4,17
Nohut	0,6		
Fasulye	2,5	Kayısı	5,33
Yeşil mercimek	1,3	Fındık	3,13
Kırmızı mercimek	2,6	Çay	3,04
Tütün	-1,6	Soğan	2,21
Şeker pancarı	1,8	Patates	1,70
Pamuk (lif)	1,3		
Ayçiçeği	1,4		

Kaynak: TÜİK verilerinden yazar hesaplaması.

http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=45&ust_id=13

Not: meyve verimler büyüme oranları 1987-2006 yıllarını kapsamaktadır.

Ek Tablo 6. Kalkınma Planları Hedefleri ve Gerçekleşmeler (%).

Plan Dönemi	Hedef	Gerçekleşme
I	4,4	4,3
II	4,4	3,9
III	4,0	3,7
1978 Programı	4,1	2,8
IV	5,0	1,6
V	3,0	4,2
VI	3,7	1,8
VII	2,9-3,7	1,7
VIII	2,1	-

Kaynak: DPT. Kalkınma Planları.

Ek Tablo 7a. İthalat (Milyon Dolar).

	Tarım	Gıda	Ham madde	Madencilik	Sanayii	Diğer	Toplam
1989	1.969	1.255	714	4.514	9.300	8	15.791
1990	2.807	1.856	952	5.838	13.626	27	22.298
1991	2.082	1.273	809	4.924	13.921	118	21.044
1992	2.445	1.357	1.088	4.837	15.507	78	22.867
1993	3.094	1.650	1.444	5.355	20.835	141	29.426
1994	2.362	1.143	1.219	5.206	15.602	97	23.266
1995	4.486	2.490	1.995	6.708	24.416	96	35.705
1996	4.866	2.831	2.035	8.079	30.526	155	43.627
1997	4.926	2.649	2.278	8.417	34.996	218	48.559
1998	4.321	2.311	2.010	6.588	34.739	273	45.921
1999	3.398	2.038	1.360	7.134	29.917	222	40.671
2000	4.156	2.133	2.023	11.682	38.483	182	54.503
2001	3.079	1.487	1.592	9.859	27.153	1.308	41.399
2002	3.995	1.912	2.083	11.656	34.024	1.880	51.554
2003	5.265	2.791	2.473	15.247	45.831	2.997	69.340
2004	6.059	3.090	2.969	20.176	67.417	3.888	97.540
2005	6.480	3.284	3.196	28.100	78.046	4.148	116.774
2006	7.286	3.486	3.800	38.600	89.255	4.435	139.576
2007	9.813	5.167	4.645	46.932	107.394	5.923	170.063
2008	13.038	8.503	4.535	65.011	118.229	5.685	201.964
2009	9.631	6.108	3.523	39.335	89.667	2.296	140.928
2010	12.880	7.413	5.467	53.335	116.226	3.052	185.493
2011	17.575	10.653	6.922	73.892	142.519	6.856	240.841
2012	16.370	10.420	5.950	78.979	132.582	8.615	236.545
2013*	12.731	8.137	4.595	54.177	108.223	12.492	187.623

Kaynak: TÜİK.

Tarım: Gıda + Ham madde

*Ocak-Eylül

Ek Tablo 7b. İhracat (Milyon Dolar).

	Tarım	Gıda	Ham madde	Madencilik	Sanayii	Diğer	Toplam
1989	3.053	2.666	388	946	7.620	5	11.625
1990	3.300	2.905	395	876	8.778	5	12.959
1991	3.904	3.530	374	749	8.935	6	13.594
1992	3.554	3.347	207	661	10.496	8	14.719
1993	3.750	3.463	286	575	11.016	7	15.348
1994	4.250	3.972	278	719	13.126	10	18.105
1995	4.555	4.239	316	1.003	16.064	15	21.636
1996	4.949	4.556	392	991	17.256	28	23.224
1997	5.470	5.133	337	992	19.769	30	26.261
1998	5.053	4.688	365	1.034	20.866	22	26.974
1999	4.442	4.084	358	1.078	21.023	45	26.587
2000	3.855	3.543	313	1.157	22.699	63	27.775
2001	4.349	3.997	352	1.236	25.661	89	31.334
2002	4.052	3.668	384	1.497	30.288	222	36.059
2003	5.257	4.735	522	2.011	39.594	391	47.253
2004	6.501	5.892	610	2.894	53.487	285	63.167
2005	8.309	7.714	595	4.563	60.117	488	73.476
2006	8.633	7.932	702	6.511	69.326	1.065	85.535
2007	9.769	9.007	762	9.005	87.007	1.491	107.272
2008	11.474	10.705	768	12.089	104.256	4.209	132.027
2009	11.190	10.582	608	7.153	78.563	5.237	102.143
2010	12.677	11.881	796	9.601	89.129	2.522	113.930
2011	15.279	14.207	1.072	12.415	105.150	2.063	112.493
2012	15.994	15.027	968	13.721	108.755	13.992	152.462
2013*	12.522	11.788	735	10.047	86.210	3.714	112.493

Kaynak: TÜİK.

Tarım: Gıda + Ham madde

*Ocak-Eylül

Ek Tablo 8. Tarıma Sabit Sermaye Yatırımları (Milyon Dolar).

	Kamu	Özel	Toplam
1995	0.733	0.627	1.360
1996	0.982	1.725	2.706
1997	1.246	1.688	2.935
1998	0.956	1.833	2.789
1999	0.856	1.739	2.595
2000	0.638	0.560	1.198
2001	0.916	0.381	1.297
2002	0.985	0.507	1.493
2003	0.967	1.068	2.035
2004	1.111	2.579	3.690
2005	1.449	2.698	4.147
2006	1.255	3.248	4.503
2007	2.196	2.984	5.181
2008	2.726	2.239	4.965
2009	3.272	0.791	4.063
2010	2.973	2.416	5.389
2011	3.329	4.242	7.571
2012	4.429	8.360	14.789
2013	7.113	8.444	15.557

Kaynak: DPT.

Ek 9. Destekleme Politikaları Kronolojisi

2000 yılı öncesi tarımsal destekleme politikaları kronolojisi

A. Destekleme alanları

Destekleme alımları,
Girdi sübvansiyonları,
Doğrudan ödemeler,
İhracat teşvikleri,
Genel Hizmetler,

B. Destekleme araçları

Destekleme alımları

1932, T.C. Ziraat Bankasının buğday alımı,
1938, bu görevin TMO'ya devri,
1960, 6 ürün,
1980, 24 ürün,
1990, 10 ürün,
1991, 24 ürün,
1992, 26 ürün,
1994, 9 ürün (5 Nisan Kararları),
2001, destekleme alımlarına son verildi.

Girdi sübvansiyonları

1. Kimyevi Gübre

1961, desteklemenin başlangıcı,
1963 -1974, fiyatların sabit tutulması,
1974 -1986, TZDK kanalıyla destekleme,
1986, üretici firmaları desteklenmesi,
1994, çiftçilere ödeme (fatura bedelinin %30-50 si),
1994, gübre fabrikalarına, ithalatçılara ve dağıtıcılara,
2001, gübre desteklerine son verilmesi.

2. Tohum ve fidan

1985, üretici kuruluşlara destek,
2001, bu desteğe son verildi,

3. Tarımsal ilaç

1987, çiftçilere fatura bedelinin %20'si oranında ödeme,
1999, ödeme miktarının farklılaştırılması (%0-30),
2001, bu desteğe son verilmesi,

4. Karma yem sübvansiyonlar

1985, fatura bedelinin %20'sinin çiftçiye ödenmesi,
1988, bayi ve fabrika çıkış fiyatının düşürülmesi,
1989, uygulamaya son verilmesi,

5. Kredi sübvansiyonları

T.C. Ziraat Bankası, Tarım Kredi Kooperatifleri ve Tarım Satış Kooperatifleri üzerinden uygulanan kredi sübvansiyonları, Haziran 2000'de sona ermiştir.

6. Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu

1986, hayvancılık yatırım tutarının %25-30'unun karşılanması
1995, fonun kaldırılması

7. İthal damızlık süt ineği teşviki

1987, ithal edilen inek başına teşvik ödenmesi
1999, uygulamaya son verilmesi

Doğrudan ödemeler

1993-devam ediyor, Çayda budama ve tütünde kota tazminatı.
Suni tohumlama.

Prim ödemeleri

1.Süt teşvik primi

1987, modern işletmelere süt veren üreticilere prim,
2002, hayvancılık kararname kapsamına alınması,

2. Et teşvik primi

1990 – 1994, EBK ve modern kombinalara kestirilen hayvanla için üreticilere prim ödemesi,

3. Bitkisel Ürün primleri

1993, Kütlü pamuğa prim ödemesi (1 yıllık),
1998, Kütlü pamuk, zeytinyağı, yaş ipek kozası,
1999, soya, ayçiçeği ve kolza ilavesiyle halen sürdürülmektedir.

Doğal afet 3demeleri

5254 Sayılı Yasanın 2001 ve 2090 Sayılı yasanın fon ile ilgili h3k3mlerinin de 2002 yılında y3r3rl3kten kaldırılarak uygulama afet b3lgeleriyle sınırlandırılmıştır.

İhracat s3bvansiyonları

DT3 Tarım Anlaşması T3rkiye Programı 3er3evesinde bazı 3r3nlerin (44 3r3n veya 3r3n grubu) ihracatına sınırlı miktarda verilen teşvikler.

Kaynak: 1. Bakanlık dok3manları.
2. V. Bostancı, 2005. yayınlanmamış rapor.

2000 yılı sonrası tarımsal destekleme politikaları kronolojisi

Destekleme araçları	
1. Alan bazlı destekler	
Doğrudan gelir desteği	2000
Mazot desteği	2003
Kimyevi gübre desteği	2004
2. Prim ödemeleri	
Pamuk	2000'den önce başladı
Yağlık ayçiçeği	2000'den önce başladı
Soya	2000'den önce başladı
Zeytinyağı	2000'den önce başladı
Kanola	2000
Çay	2003
Mısır	2005
Hububat	2005
Çeltik	2005
Aspir	2006
Baklagil	2008
3. Telafi Edici Ödemeler	
Şeker Pancarı	2004 (bir yıl)
Mısır	2004
Ayçiçeği	2004
Soya	2004
Yem Bitkisi	2004
Patates siğili (Has.Patates Al.Alternatif Ür.)	2005
4. Hayvancılık destekleri*	
Belgeli damızlık desteği	2000
Suni tohumlama teşvikleri	
Suni tohumlamadan doğan buzağı teşvikleri	
Suni tohumlama ekipman teşviği	
Besi desteği	
İpekböceği koza desteği	
Tiftik desteği	
Çıkma tavuk desteği	
Tavuk vebası itlaf tazminatı	
Arıcılık ve bal desteği	
Et teşvik primi	
Süt teşvik primi	
Hastalıklardan ari işletmeler teşviki	
Yem bitkileri	
Sertifikalı yem bitkileri tohumluk ödemesi	

Sağım hijyeni ve süt kalite
Hayvan gen kaynakları
Hayvan kimlik sistemi
Hastalıklarla mücadele
Gıda güvenliği
Küçükbaş yetiştirici birlikleri desteği
Su ürünleri yetiştiriciliği
Taret (et desteği)
Aşı
Bombus arısı
Islah amaçlı küçük baş hayvan yetiştirme
Büyük baş anaç hayvan
Sütte fiyat düzenleme

5. Diğer Destekler	
ARİP**	2001
Sigorta	2006
AR-GE	2006
Kırsal Kalkınma	2007
Organik	2005
İyi tarım uygulamaları	2008
Sertifikalı tohum üretim ve kullanımı	2005-2008
Sertifikalı fidan kullanımı	2005
Toprak analizi	2005

*Hayvancılık destekleri 2000 yılında başlamıştır. Sonraki yıllarda farklı alanlarda da hayvancılık destekleri eklenmiştir.

**ARİP: çevre amaçlı tarımsal alanların korunması, (ÇATAK) alternatif ürün desteği (tütün ve fındık), kurumsal kapasite geliştirme desteği (İRFO), köy bazlı katılımcı yatırım programını kapar.

Ek Tablo 10. Tarıma Sağlanan Destekler 1980-2002 (Milyon Dolar).

	a	b
1980	845	758
1981	901	748
1982	733	645
1983	816	683
1984	871	646
1985	869	633
1986	840	750
1987	1.212	1.079
1988	1.311	1.068
1989	1.718	1.232
1990	1.671	1.477
1991	2.971	1.766
1992	2.577	2.399
1993	2.179	1.596
1994	1.876	1.791
1995	6.868	5.220
1996	4.165	2.831
1997	5.140	3.632
1998	6.207	3.459
1999	6.348	3.223
2000	3.645	1.586
2001	2.216	1.004
2002	1.671	1.527

Kaynak. R. Yeni ve C. Ö. Dölekoğlu, 2002.

- a. Fiyat desteği, girdi desteği, teşvik primleri, tazminatlar, kredi desteği, fark ödemesi (prim), hayvancılık teşvikleri, KKDF, doğrudan gelir desteği, genel hizmetler, görev zararı, ihracat sübvansiyonları kapsar.
- b. Genel hizmetler, görev zararı, ihracat sübvansiyonları hariç.

*Sübvansiyon veya destekleme hesaplamalarında T.C. Merkez Bankası 15 Haziran tarihli Dolar Efektif Alış kuru esas alınmıştır.

Ek Tablo 11. Tarım Strateji Belgesi 2006-2010 Stratejik Amaç ve Alt Sektörler İlişkisi.

Stratejik amaçlar	Alt sektör öncelikleri	Gerekseller	Uygulama araçları (*)
1. Sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde kaliteye dayalı üretim artışı ile gıda güvenliği ve gıda güvencesinin sağlanması	<p>Gıda üretim maliyetlerinin düşürülerek toplumun temel besin kaynaklarına erişiminin kolaylaştırılması ve temel gıda maddeleri üretiminin garanti altına alınması</p> <p><u>Bitkisel üretim:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Arz açığı olan ürünlerin üretiminin artırılması 2. Kaliteli ve rasyonel girdi kullanımı 3. İyi tarım uygulamaları 4. Organik tarım uygulamaları 5. Bitki hastalık ve zararlıları ile mücadele 6. Sulama ve tarla içi geliştirme hizmetleri uygulamaları 7. Arazi toplulaştırması <p><u>Hayvancılık:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Islah 2. Yem bitkileri üretimi 3. Meraların geliştirilmesi 4. İşletme ölçeklerinin geliştirilmesi 5. Hayvan hastalıkları ile mücadele ve kontrol <p><u>İşleme Sanayi:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ürün, üretim ve satış yerlerinin norm ve standartlarının iyileştirilmesi 2. Gıda kodekslerinin uygulamaya konulması 3. Gıda imalat tesislerinin denetiminin etkinleştirilmesi 	<p>Tarımsal üretimde verimlilik düzeyi, belli ürünler ve bölgelerde hala potansiyelin altındadır. Ayrıca, tüketicilerin ve sanayicilerin talep ettiği kalite tüm ürünlerde yakalanamamıştır. Bu arada yanlış tarım teknikleri çevreye olumsuz etkilerde bulunmaktadır.</p> <p>Toplumun beslenmesi açısından hububat, et ve süt ürünleri ile yağlı tohumlu bitkiler üretimi ve hayvancılık için gerekli yem bitkileri üretiminin ürün deseninde yapılacak düzenlemelerle yeterli üretiminin sağlanması gerekmektedir. Gıda fiyatlarının indirilmesi için verimlilik artırışı yoluyla maliyetlerin düşürülmesi yeterli gıda tüketimini sağlayacaktır.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Fark Ödeme Sistemi 2. Hayvancılık Destekleri 3. Kırsal Kalkınma Destekleri 4. DGD 5. Telafi Edici Ödemeler 6. Diğer Destekler
2. Tarımsal işletmelerin rekabet gücünün artırılması	<ol style="list-style-type: none"> 1. Arazi toplulaştırılması 2. İşletme ölçekleri ve alt yapılarının iyileştirilmesi 3. Ürün çeşitlendirilmesi ve AR-GE faaliyetlerinin desteklenmesi 4. Dış piyasalarda rekabet üstünlüğü olan ve olabilecek ürünlerin desteklenmesi 5. Finansman araçlarının geliştirilmesi (leasing, lisanslı depoculuk gibi) 6. Organize tarım bölgelerinin kurulması 7. Arazi pazarının geliştirilmesi ile ilgili tedbirler 8. Risk yönetimi 	<p>Tarımsal üretimde rekabet gücünün artırılması için verimliliğin ve ürün kalitesinin geliştirilmesi, işletme ölçeklerinin ve alt yapı imkanlarının güçlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Rekabet gücünün artırılması çerçevesinde köy bazlı yatırımlar için finansman mekanizmalarının geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kırsal Kalkınma Destekleri 2. Diğer Destekler 3. Ürün Sigortası Ödemeleri 4. DGD

(*) Sektörel önceliklerin gerçekleştirilmesinde tarımsal altyapı yatırımlarından ve cari tarımsal harcamalardan da faydalanılacaktır.

Stratejik amaçlar	Alt sektör öncelikleri	Gerekçeler	Uygulama araçları (*)
3. Tarımsal pazarlama altyapısının güçlendirilmesi ve tarım-sanayi entegrasyonunun sağlanması	<ol style="list-style-type: none"> 1. Pazar Bilgi Sisteminin kurulması 2. Ürün borsalarının geliştirilmesi 3. Lisanslı depoculuk ve varant sisteminin düzenlenmesi 4. Üretici Birliklerinin kurulması ve geliştirilmesi 5. Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin özerkleştirilmesi 6. Sözleşmeli üretim sisteminin yaygınlaştırılması 7. Üreticilerin bireysel ve birlikte oluşturacakları dikey entegrasyon projelerine teknik ve finansal destek sağlanması 	<p>Üreticiler Pazar talebine göre üretim kararlarını alamamaktadırlar. Bunun sonucunda kaynakların kullanımında dengesizlikler oluşmaktadır. Ayrıca, tarım ürünleri pazarlanmasında 2000 yılı öncesinde tarımsal KİT'lerin ağırlığı nedeni ile serbest pazar mekanizmaları gelişmemiştir. Bu nedenle üreticiler ürünlerini pazarlamada güçlüklerle karşılaşmaktadır.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kırsal Kalkınma Destekleri 2. Diğer Destekler 3. * Telafi Edici Ödemeler
4. Kırsal gelirlerin artırılması ve kırsal toplumun yaşam şartlarının iyileştirilmesi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Katılımcı bir yaklaşımla tarım dışı gelir getirici faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve desteklenmesi 2. Çevresel etkilere maruz kalan tarım alanlarının korunması 3. Kırsal alanlarda kadın ve gençlerin ekonomik yaşamdaki etkinliklerinin artırılması 4. Çiftçi eğitiminde özel yayım uygulamalarının geliştirilmesi 5. Tarım ve kırsal kalkınma amaçlı sivil toplum kuruluşlarının teknik kapasitelerinin güçlendirilmesi 	<p>Kırsal toplumun eğitim düzeyi düşük ve bu alanlarda kamu hizmetlerinin kalitesi yeterli değildir. Ayrıca, kırsal toplum gelirleri içerisinde tarım %40-70 oranında paya sahiptir. Bu nedenle, toplumun temel ve mesleki eğitim düzeyinin yükseltilmesi, beslenme şartlarının iyileştirilmesi ve yoksulluğun önlenmesi gerekmektedir.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kırsal Kalkınma Destekleri 2. DGD 3. Hayvancılık Destekleri 4. * ÇATAK Ödemeleri
5. Üretici örgütlenmesinin geliştirilmesi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Üreticilerin bir araya gelerek pazara entegrasyonunu sağlayacak destekler 2. Üreticilerin birlikte yapacakları hayvansal üretim faaliyetlerinin desteklenmesi 3. Sulama birlikleri ve kooperatiflerinin desteklenmesi 4. Üretici örgütlerinin özerkleştirilmesi ve yönetim yapılarının güçlendirilmesi ve ilgili yasal düzenlemelerin sonuçlandırılması 5. Üretici örgütlerinin geliştirilmesi için mali ve teknik destek sağlanması 	<p>Tarım işletmelerinin küçük ölçekli olması nedeni ile üreticilerin teknoloji kullanımı, pazar ve sanayi ile entegrasyonu açısından problemler oluşmaktadır. Bu nedenle üretici örgütlenmesinin teşvik edilmesi gerekmektedir.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kırsal Kalkınma Destekleri 2. Diğer Destekler 3. * Telafi Edici Ödemeler

(*) Sektörel önceliklerin gerçekleştirilmesinde tarımsal altyapı yatırımlarından ve cari tarımsal harcamalardan da faydalanılacaktır.

Ek Tablo 12. Tarıma Sağlanan Destekler 2002-2011 (TL).

	Alan bazlı ödemeler	Fark ödemeleri	Hayvancılık	ARİP	Sigorta	Telafi edici destekler	Diğer destekler	Toplam	ABD Doları
2002	1.558.000	186.149	83.200			41.507		1.868.856	1.153.615
2003	2.253.214	268.300	106.089	2.686		39.195		2.669.484	1.893.278
2004	2.443.596	350.087	249.755	1.496		4.442		3.049.376	2.052.765
2005	2.352.748	928.508	352.224	570		47.411	516	3.681.977	2.716.925
2006	2.661.316	1.290.119	678.983	1.572	1.989	72.905	36.824	4.743.708	2.998.172
2007	2.461.938	1.782.202	722.675	24.340	31.512	84.592	434.736	5.541.995	4.210.602
2008	1.953.132	1.646.501	1.330.322	33.715	55.064	80.491	751.282	5.850.507	4.726.154
2009	1.078.558	2.002.144	895.826	9.289	59.932	76.751	408.442	4.530.942	3.337.219
2010	1.858.665	2.071.451	1.192.617		80.896	76.731	600.709	5.881.069	3.772.576
2011	1.996.346	2.503.427	1.727.528		239.006	90.324	528.094	7.084.725	4.410.312
2012	2.166.841	2.378.701	2.216.210		263.274	98.806	511.253	7.635.085	4.243.600
2013*	2.184.275	2.369.121	2.312.307		239.439	108.844	254.704	7.468.692	3.882.866

Kaynak: Bakanlık dokümanları.

* 2013 yılı ödemeleri 15 Kasım 2013 tarihine kadar yapılan ödemeleri kapsamaktadır.

Ek Tablo 13. Dışsal Faktörler ve Politikalar

Gösterge /ölçüm	Eğilim 90–05: Ne oldu	Nedenler	Gerçekleşmesi muhtemel hususlarla ilgili belirsizlikler
TALEP YÖNÜ			
Nüfus Büyümesi			
Küresel	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dünya çapında artış yıllık %1.25 2. Gelişmekte olan ülkelerde en yüksek büyüme oranları 3. Az gelişmiş ülkelerdeki (LDC) büyüme oranları 	Gelir artışından kaynaklanan düşmekte olan doğurganlık oranları	Büyüme oranlarındaki yıllık %1'e kadar yavaşlama
Avrupa	<ol style="list-style-type: none"> 1. EU- 15'teki sabit nüfus 2. EU- 12'deki düşüş 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yaşlanan nüfus 2. Doğurganlık oranlarındaki düşüş 3. EU-12'de geçiş döneminden kaynaklanan sosyo-ekonomik kriz 	Avrupa'da nüfus gerilemesi
Makro ekonomik büyüme			
Küresel	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yıllık %2.6 sabit büyüme 2. Genel eğilimin yakalanması 3. Düşük gelirli ülkelerde: yıllık %4.5 4. İstisna: Az gelişmiş ülke (%3.7) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Verimlilik büyümesi 2. Reel ücret oranındaki artışların sebep olduğu işgücü tasarrufu sağlayan teknoloji değişikliği 3. Sermaye/işgücü oranındaki büyüme 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sabit verimlilik büyüme oranları 2. ICT ve az gelişmiş ülkelere yönelik "Doğrudan Yabancı Yatırımlarındaki" (FDI) artıştan kaynaklanan verimlilik büyüme oranlarındaki artış
Avrupa	<ol style="list-style-type: none"> 1. EU–27 yıllık %2 büyüme 2. 1998–2003: EU–12 (yıllık %3.2) 3. EU–12'nin yakalanması (catching up) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ertelenen yapısal reformlar (sosyal güvenlik sistemi, faktör piyasaları) 2. EU–12: bilgi taşınması, Doğrudan yabancı yatırımlar 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Lizbon Stratejisinin uygulanması(AR-GE yatırımlarında artış, daha liberal işgücü piyasaları) 2. Özellikle bayanlarda katılım oranlarının yükselmesi
Tüketici tercihleri			
Küresel	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dünyada ortalama gıda tüketimindeki artış (kalori alımı) 2. Özellikle tavukçuluk olmak üzere et tüketimindeki artış 3. Tahıl tüketimindeki artış 4. Süt ürünleri tüketimindeki artış 5. Dünyada tüketim alışkanlıklarının daha da fazla yakınlaşması 6. Yetersiz beslenme bazı gelişmekte olan ülkelerde devam etmekte 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Gıdaya ulaşılabilirlik ve fiyatlar 2. Gelir artışı/ yoksulluk 3. Kentleşme 4. Küreselleşme 5. Kuzey Amerika ve Avrupa'nın diyetler üzerindeki etkisi 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Özellikle Çin gibi ülkelerdeki et tüketiminin evrimi 2. Gıda güvenliğiyle ilgili tüketici endişeleri, mevzuatı etkileyen etik ilkeleri, kaliteli ürünlerin üretimi (organik üretim dâhil) 3. Yoksullukla mücadele

Avrupa	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yemek seçeneklerinde artış 2. Etiket ve organik ürünleri kapsayacak şekilde kaliteye yönelik taleplerdeki artış 3. Genetiği değiştirilmiş organizmalara direnç 4. Diyet ürün piyasasındaki artış 5. Kanatlı eti ve domuz eti tüketimine yönelik tüketim değişiklikleri 6. Taze gıda tüketimindeki artış 7. Fonksiyonel gıdalarındaki gelişim 8. Etik gıdalara yönelik artan ilgi 9. Toplam kalori alımındaki artış 10. Avrupa içi homojenizasyon 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Demografik ve ekonomik faktörler: artan gelirler, aile büyüklüğündeki azalma, çift gelirlili hane halkları 2. Değişen yaşam tarzları: zaman kısıtlaması, bireyselleşme, ev harici tüketim, süpermarketlerin ve internet yoluyla alışverişin kullanımı 3. Gıda korkuları 4. Sağlık ve refahla ilgili endişeler 5. Hayvan sağlığı ve çevreyle ilgili etik endişeler 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Organik piyasanın evrimi: niş piyasa? 2. Et tüketimindeki azalma/değişiklikler 3. Etik ürünlerdeki gelişme 4. Avrupa ile homojenizasyonun derecesi 5. Yeni Üye Ülkelerdeki durum 6. Tüketim alışkanlıkları değişiminde tüketici kampanyalarının etkisi (obeziteyle ilgili endişeler) 7. Genetiği değiştirilmiş organizmalara yönelik tutum
ARZ YÖNÜ: Tarımsal Teknoloji			
Küresel	Verim artışındaki yavaşlama (tahıllar)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Arazinin sınırlı kullanımı: yoğunlaştırma 2. Üretim üst sınırına varılmak üzere 3. Sınırlı teknolojik imkânlardan üretim fonksiyonu kaymıyor 4. Su kısıtı 	Genetiği değiştirilmiş organizmalar yoluyla “yeni” yeşil devrim verim artışı sağlayabilir.
Avrupa	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yüksek verim düzeyi 2. Tahıllarda verim artışındaki yavaşlama 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Arazi: kıt üretim faktörüdür 2. Çevresel kısıtlamalar ve azalan fiyat desteğinden ötürü düşük yoğunlukta tarım 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Çevre mevzuatındaki ileriye dönük değişiklikler 2. Tarımsal desteklemelerdeki gelecekteki değişiklikler 3. Genetiği değiştirilmiş organizmaları gibi yeni teknolojilerin kabulü

Ek Tablo 13. Dışsal Faktörler ve Politikalar (Devamı)

Çevresel koşullar			
Küresel	<ol style="list-style-type: none"> 1. Olağandışı olayların (kasırga, sel vs.) şiddeti ve meydana gelme sıklığının artması 2. Afrika'nın bazı kısımlarında devam eden kuraklık 	İklim değişikliği - doğal yollardan veya insan kaynaklı değişimler	İklim değişiklikleri büyük çapta da gerçekleşebilir. Sıcaklık dağılımı rejiminde ve düşen kar ve yağmur miktarında görülen değişimler, tarım açısından beklenmeyen sonuçlar doğurabilir.
Avrupa	Anormal iklim olayları, sel baskınları, arazilerin terk edilmesi, doğu Avrupa'nın bir kısmında ormanların yok edilmesi, daha az su kirliliği (?)	İklim değişikliği, kırsal kesimde nüfus azalması, marjinal arazilerde tarımsal faaliyetlerin devam ettirilememesi, doğu Avrupa'da ormanın yok olmasına neden olan arazi özelleştirmesi, gübre ve pestisit uygulamalarının azaltılması	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kuzey kutup bölgesi hızla ısındığı için iklim değişiklikleri devam edebilir. Belirsizlik yüksek 2. Kırsal kesimdeki nüfus değişimlerine bağlı olarak arazilerin terk edilme oranı önemli ölçüde artış gösterebilir.

AB Tarım Politikaları ve Genişleme

<ol style="list-style-type: none"> 1. Piyasa fiyatı desteğinden gelir desteğine geçiş, 2. Gelir desteği, üretimden bağımsız (decoupled) ve kamu mallarında (çevre, sağlık vs.) bağımlı (coupled) hale gelmektedir, 3. Eski "OTP'nin (Ortak Tarım Politikası)" şeker, süt ürünleri gibi bazı unsurları halen geçerlidir, 4. 2004'te 10 yeni üye ülkenin katılımı (Bulgaristan ve Romanya 2007'de katılmıştır), 5. OTP'nin yeni üye ülkelerde uygulanması, doğrudan ödemelerle aşama aşama geçilmesi, 6. EU-12 (gelir, çiftlik yapısı) kapsamında tarım sektöründe ayırım/ikili bir yapı, 7. AB ile sınırlı işgücü mevzuatı, 8. AB-12'de yoğun bir şekilde kırsal kesimden uzaklaşma görülmesi. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. İç politika ve bütçe esaslı sebepler 2. Uluslar arası baskılar (örn. DTÖ) 3. Daha az bozucu özelliğe sahip 4. Uygunluk 5. Sosyo-ekonomik geçiş 6. Geçiş sürecinde politik ve ekonomik istikrarın sağlanması, 7. Uluslar arası rekabet, 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Gelecekteki ve şimdiki DTÖ müzakerelerinin sonucu 2. Tarımsal gıda sektöründe verimlilikteki artışın yakalanması 3. AB'nin yerel işgücü piyasasının serbestleştirilmesi, 4. AB-12'den AB-15'e AB 27'ye kalıcı veya geçici işgücü göçü 5. Tarımda faydalanılamayan geniş arz potansiyeli 6. Kırsal alanlara ilişkin uzun vadeli ulusal amaçlar 7. AB-12'nin bazı kesimlerinde kurumsal düzeyde zayıf koşullar 8. Geçimlik ve yarım zamanlı tarımın önemi
---	---	---

Dünya Ticaret Örgütü ve Diğer Uluslararası Anlaşmalar		
<ol style="list-style-type: none"> 1. Tarım politikaları, URAA (Uruguay Tarım Anlaşması) ile piyasa erişimi, ihracat rekabeti ve iç destek konularında GATT /DTÖ usullerine tabii olmuştur. 2. DTÖ'nün Doha Round görüşmeleri (2001); tarımda ve diğer sektörlerde serbestleşme sürecinin devam etmesi 3. Standartlar vasıtasıyla oluşturulan ticari düzenlemeler [SPS (DTÖ Sağlık ve Bitki Sağlığı) Anlaşması, Kodeks, IPPC (Entegre Kirlilik Önleme ve Kontrol Direktifi) ve OIE (Dünya Hayvan Sağlığı Örgütü)] 4. İkili tercihli ticaret anlaşmalarının artırılması 	<ol style="list-style-type: none"> 1. DTÖ ile tarımın entegre edilmesi 2. Tarımda ticareti bozan politikaların azaltılması 3. Ticari politikalarındaki çelişkilerin halli 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Gelecekteki ve şimdiki DTÖ müzakerelerinin sonucu 2. Ürün standartlarına ilişkin uluslar arası düzenlemeler 3. İleri düzeyde ticari serbestleşmenin bir sonucu olarak tercihli ticaret anlaşmalarının aşınmaya maruz kalması

Çevre Politikası		
<ol style="list-style-type: none"> 1. Yönetmelikler (2080/92) ve Direktifler (Kuşlar, Doğal yaşam alanları, Nitratlar vs.) 2. Tarımsal çevre önlemleri 3. Natura 2000 alanları 	<ol style="list-style-type: none"> 1. OTP'nin dışsal zararlarının anlaşılması (hava, su, toprak) 2. Çevrenin ve biyo-çeşitliliğin korunması için gönüllülük 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Lizbon gündemi çerçevesinde yeni çevre mevzuatı oluşturulması 2. Doğanın korunmasına ilişkin tüm girişimlerde ciddi bir finansman yapılmasına ihtiyaç olup bu girişimlerin uygulamaya konma başarısı, çiftçilerin alabileceği telafi/tazminat (compensation) miktarına bağlı olacaktır.

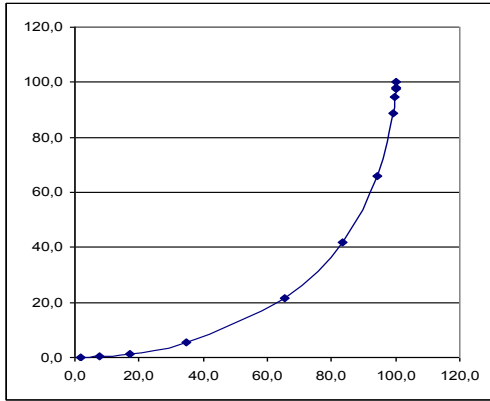
Kaynak: EC, 2007b. Scenar 2020 – Scenario Study on Agriculture and the Rural World. January.

Ek Şekil 1. İşletme Grupları İtibariyle Kümülatif Dağılımlar (%).

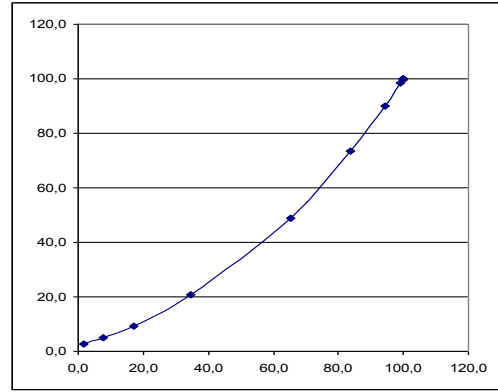
Şekiller için izahat

İşletme grupları itibariyle kümülatif dağılımlar (Lorenz eğrisi) başlıklı şekillerde yatay eksen işletme sayılarının oranlarını göstermektedir. Yatay eksen ise yüzde olarak ölçülen değerleri ifade eder. Mesela, tarım alanları şeklinde işletmelerin %60'ı toplam arazinin %20'sine sahiptir. Diğer şekillerde aynı şekilde olunur.

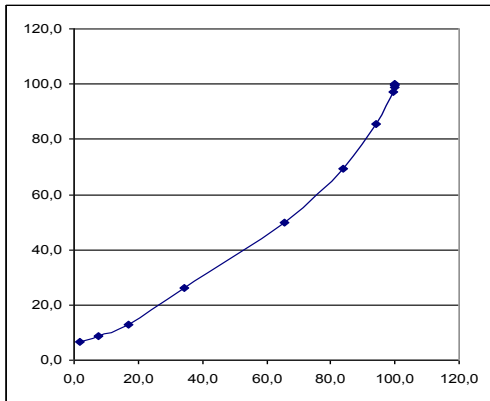
Tarım alanları

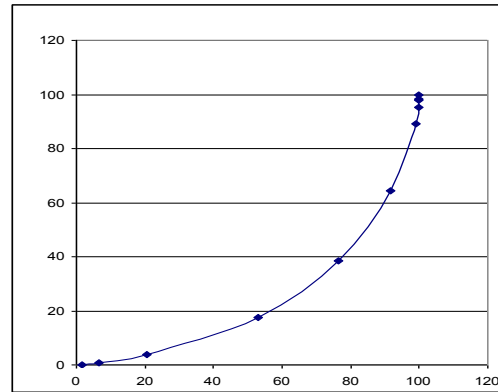
Büyükbaş hayvan varlığı

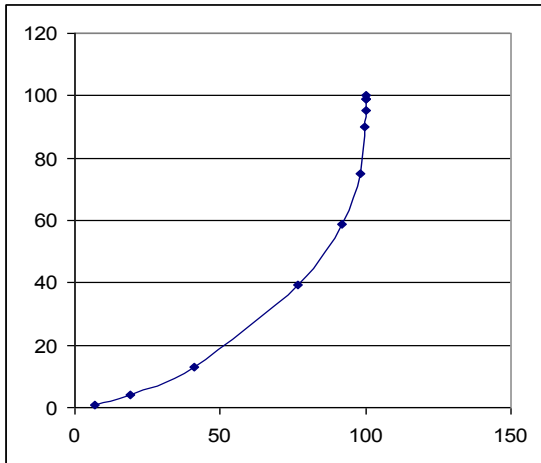
Küçükbaş hayvan varlığı

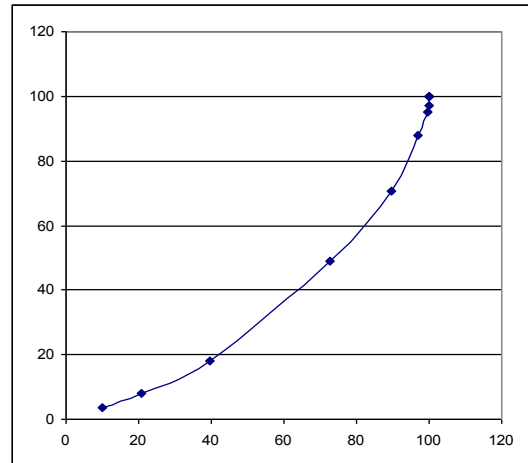
Buğday

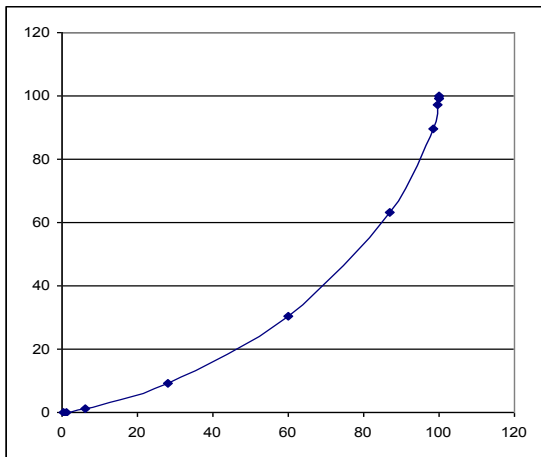
Mısır

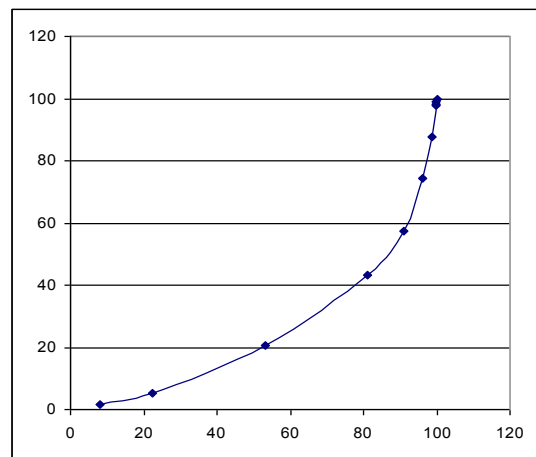
Domates

Ayçiçeği

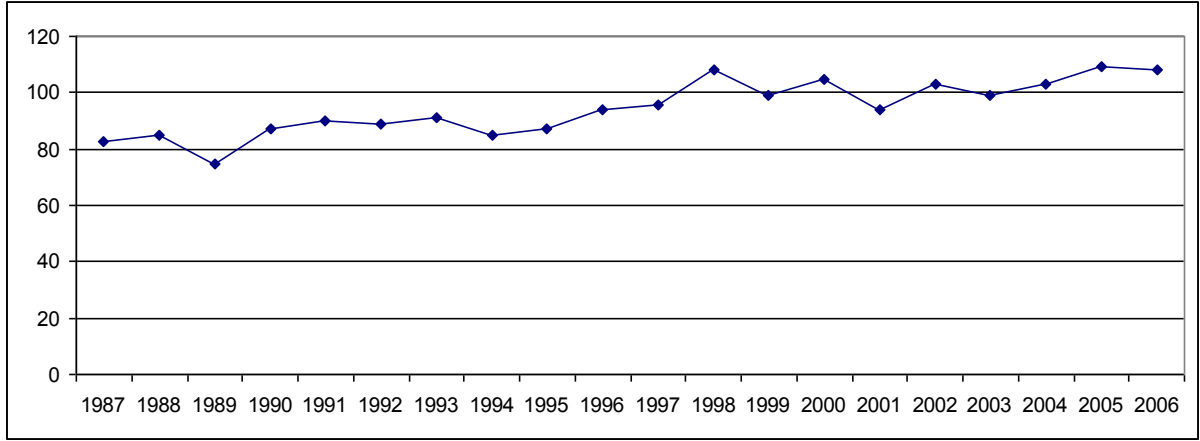

Portakal

Ek Şekil 2. Bitkisel Üretim (Milyon ton).

Toplam Bitkisel Üretim (Milyon ton)

TEPGE YAYIN LİSTESİ

- Taşdan, K., **Mısır Durum ve Tahmin:2013/2014**, Yayın No: 222, 2013, Ankara.
- Gül Yavuz G., **Fındık Durum ve Tahmin:2012/2013**, Yayın No: 221, 2013, Ankara.
- Uçum İ., Taşkaya Top, B., **Soya Fasulyesi Durum Tahmin:2012/2013** Yayın No: 220, 2013, Ankara.
- Keskin G., **Domates ve Domates Salçası Durum Tahmin:2012/2013** Yayın No: 219, 2013, Ankara.
- Kutlar İ., Turhanogulları Z., Kızılay H., **Kırsal Alanda Kadınların İşgücüne ve Kararlara Katılımını Etkileyen Sosyo Ekonomik Faktörlerin Belirlenmesi: Burdur Örneği**: Yayın No: 218, 2013, Ankara.
- Özudoğru T., **Pamuk Durum ve Tahmin:2013/2014** Yayın No: 217, 2013, Ankara.
- Polat K., **Buğday Durum ve Tahmin:2013/2014** Yayın No: 216, 2013-2014, Ankara.
- Çelik A., Şahin Demirbağ N., **Türkiye’ de Tarımsal Desteklemelerin Yem Bitkileri Ekiliş ve Üretim Üzerine Etkisi** : Yayın No: 215, 2013, Ankara.
- Olgun A., Kızılaslan H., **Tokat İli Kazova Yöresindeki Tarım İşletmelerinin Organik Tarıma Bakış Açılarının ve Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi**: Yayın No: 214, 2013, Ankara.
- Kızılaslan H., Yalçın A., **Tüketicilerin Gıda Güvenliği ile İlgili Tutum ve Davranışları (Samsun İli Örneği)** : Yayın No: 213, 2013, Ankara.
- Sönmez N. İ., Kızılaslan N., **Kırsal Alanda Kadın Girişimciliğinin Desteklenmesinde Kooperatifçiliğinin Rolü (Amasya-Çorum İlleri Örneği)**: Yayın No: 212, 2013, Ankara.
- Bozkurt Ç., Kızılaslan N., **Sanayilik Sebze Üretiminin Benimsenmesinde Gıda, Tarım Hayvancılık İl Müdürlüğü ve Tarıma Dayalı Sanayilerin Rolü (Tokat İli Merkez İlçe Örneği)** :Yayın No: 211, 2013, Ankara.
- Yücer A.A., Demirtaş M., Çelik A., Kalanlar Ş., Altun A., Kan M., **Tarım Arazilerinin Bölünmesinin Önlenmesine Yönelik Yasal Düzenleme Hakkında Düzenleyici Etki Analizi**: Yayın No: 210, 2013, Ankara.
- Polat K., **Buğday Durum ve Tahmin: 2012/2013**, Yayın No: 209, 2012, Ankara.
- Özudoğru, T., **Amasya Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliğinin Yöre Çiftçilerine Ekonomik Etkilerinin Analizi**, Yayın No:208, 2012, Ankara.
- Aydoğan M., **Samsun İlinde Organik ve Konvansiyonel Fındık Yetiştiricilerinin Gübre Kullanımı Konusundaki İletişim Kaynaklarının Sosyal Ağ Analizi İle Karşılaştırılması**, Yayın no:207,2012 Ankara
- Seçer A., Emeksiz, F., **Doğu Akdeniz Bölgesi’nde Zeytin ve Zeytinyağı Üretimi, Pazarlaması ve Bölgede Zeytinciliği Geliştirme Olanakları** Yayın no:206, 2012, Ankara
- İlkdoğan U., **Türkiye’de Aspir Üretimi İçin Gerekli Koşullar ve Oluşturulacak Politikalar** Yayın no:205, 2012, Ankara.
- Çağatay S., Kıymaz, T., Koç, A., Bölük, G., Bilgin, D., **Dünya ve Türkiye Biyo-enerji Piyasalarındaki Gelişmelerin ve Potansiyel Değişliklerin Türk Tarım ve Hayvancılık Sektörleri Üzerindeki Etkilerinin Modellenmesi ve Türkiye için Biyo-enerji Politika Alternatiflerinin Oluşturulması** Yayın no:204, 2012, Ankara.
- Sayılı M., Civelek O., **Tokat İli Merkez İlçede Yaş Sebze ve Meyve Toptancı Halinin Yapısı, Sorunları Ve Çözüm Önerileri 2011/2012**, Yayın no:203, 2012, Ankara
- Sayılı M., Ekinci K., **Samsun İli Bafra Ovası Arazi Toplulaştırması Projesinde Çiftçi Davranışlarının Belirlenmesi ve Projenin Sosyo-Ekonomik Yararları 2011/2012**, Yayın no:202, Ocak 2012, Ankara
- Keskin G., **Domates ve Salçası Durum ve Tahmin 2011/2012**, Yayın no:201, Ocak 2012, Ankara
- Yürekli Yüksel N., **Pirinç Durum ve Tahmin 2011/2012**, Yayın no:200, Aralık 2011, Ankara
- Taşkaya Top B., Uçum İ., **Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin: 2011/2012**, Yayın No: 199, Aralık 2011, Ankara.
- Gül Yavuz G., Polat K., **Fındık Durum ve Tahmin: 2011/2012**, Yayın No: 198, Aralık 2011, Ankara.
- Özudoğru, T., **Pamuk Durum ve Tahmin: 2011/2012**, Yayın No: 197, Aralık 2011, Ankara.
- Koç B., **Ekmek Tüketiminde Tüketici Tercihleri: Van İli Örneği**, Yayın No: 196, Aralık 2011, Ankara.
- Saner G., Yücel B., Yercan M., Karaturhan B., Engindeniz S., Çukur F., Kösoğlu M., **Organik ve Konvansiyonel Bal Üretiminin Teknik ve Ekonomik Yönden Geliştirilmesi ve Alternatif Pazar Olanaklarının Saptanması Üzerine Bir Araştırma: İzmir İli Kemalpaşa İlçesi Örneği** Yayın No: 195, Aralık 2011, Ankara.
- Polat F., **Yemeklik Yağ Sektöründe Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi**, Yayın No: 194, Kasım 2011, Ankara.
- Taşdan K., Çetin F., Gürer B., **Mısır Durum ve Tahmin: 2011/2012** Yayın No: 193, Kasım 2011, Ankara.
- Ege H., **Arpa Durum ve Tahmin: 2011/2012** Yayın No: 192, Eylül 2011, Ankara.
- Yasan Ataseven Z., Gülaç Z. N., **Süt ve Süt Ürünleri Durum ve Tahmin: 2011/2012** Yayın No: 191, Eylül 2011, Ankara.
- Demir A., **Buğday Durum ve Tahmin: 2011/2012**, Yayın No: 190, Temmuz 2011, Ankara.

- Davran M., Tok N., **Adana İlinde Erkenci Patates Üreten Tarım İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Toplumsal Cinsiyet Yapılanması**, Yayın No: 189, Nisan 2011, Ankara.
- Gül Yavuz G., **Polatlı İlçesinde Üreticilerin Tarım Sigortası Yaptırmaya Karar Verme Sürecinde Etkili Olan Faktörlerin Analizi**, Yayın No: 188, Mart 2011, Ankara.
- Oğuz C., Kan A., **Konya İli Seydişehir İlçesi Yaylacık Köyünde Bahçe Tarımında Kadınların Rolü ve Etkinliğinin Ölçülmesi**, Yayın No: 187, Mart 2011, Ankara.
- Sivük H., **Konya Ereğli İvriz Sağ Sahil Sulama Birliği'ne Üye Üreticilerin Su Kullanım Davranışları Üzerine Bir Araştırma**, Yayın No: 186, Mart 2011, Ankara.
- Ataseven Y., **Tarımsal Faaliyetlerin İçme Suyu Havzalarındaki Etkilerinin Araştırılması: Ankara İli Örneği**, Yayın No: 185, Mart 2011, Ankara.
- Arısoy H., **Türkiye'nin Avrupa Birliği Buğday Ortak Piyasa Düzenine Uyumunun İç Anadolu Bölgesi Üreticilerine Olası Yansımaları**, Yayın No: 184, Mart 2011, Ankara.
- Zan Sancak A., Aygören E., **Turuncgiller Durum ve Tahmin: 2010/2011** Yayın No: 183, Aralık 2010, Ankara.
- TEAE Personeli, **TEAE Bakış 2010**, Yayın No: 182, Aralık 2010, Ankara
- Taşdan K., Aygören E., Gül Yavuz G., Gülaç Z.N., Yasan Ataseven Z., Yılmaz F., Zan Sancak A., **Ekonomik Göstergelerle Türkiye'de Tarım 2009**, Yayın No: 181, Ağustos 2010, Ankara
- Peker K., Kan A., **Konya'da Yetiştirilen Tarla Ürünlerinde Rekabet Üstünlüklerinin Tespiti**, Yayın No: 180, Temmuz 2010, Ankara
- Taşdan K., Çeliker S.A., Arısoy H., Ataseven Y., Dönmez D., Gül U., Demir A., **Akdeniz Bölgesinde Su Ürünleri Avcılığı Yapan İşletmelerin Sosyoekonomik Yapısı**, Yayın No: 179, Temmuz 2010, Ankara
- Ören M.N., Alemdar T., Parlakay O., Yılmaz H., Seçer A., Güngör C., Yaşar B., Gürer B., **Adana İlinde Arıcılık Faaliyetinin Ekonomik Analizi**, Yayın No: 178, Mayıs 2010, Ankara
- Albayrak M., **Yaş Meyve ve Sebze Pazarlama Merkezleri: Toptancı Haller-Pazarlar (Dünya, Avrupa Birliği ve Türkiye'den Örneklerle Yapısı ve İşleyişi)**, Yayın No: 177, Ekim 2009, Ankara
- TEAE., **Ekonomik Göstergelerle Türkiye'de Tarım 2008**, Yayın No: 176, Ağustos 2009, Ankara
- Metin Özcan K., Tatlıdil F., **Review Of Commodity Trading And Challenges To Viable Derivatives Contracts In Turkey**, Yayın No 175, Temmuz 2009, Ankara
- Sayın C., Mencet M.Nisa, Taşcıoğlu Y., **Süt Toplama Merkezlerinin, Gıda Güvenliğini Sağlama ve Sokak Sütçülüğünü Önlemedeki Rollerinin Belirlenmesi: Antalya İli Örneği**, Yayın No 174, Nisan 2009, Ankara
- Çelik Y., **Konya İlinde Havuç Üretimi Yapan Tarım İşletmelerinin Avrupa Birliği Tarımsal Muhasebe Veri Ağı Sistemine Göre Sınıflandırılması ve İşletme Başarı Ölçütlerinin Karşılaştırılması**, Yayın No 173, Nisan 2009, Ankara
- Dellal İ., Berkum S., **Sektörel Analizler: Süt, Domates, Hububat, Kanatlı**, Yayın No 172, Mart 2009, Ankara
- Dellal İ., Berkum S., **Sectoral Analysis: Dairy, Tomato, Cereal, Poultry**, Yayın No 171, Mart 2009, Ankara
- Dellal İ., Keskin G., **Küresel Mali Kriz: Tarım Sektöründe Riskler ve Fırsatlar**, Yayın No 170, Kasım 2008, Ankara
- Yılmaz S., **AB'ye Uyum Sürecinde Türkiye'de Yaş Sebze ve Meyve Toptancı Hallerinin İşleyişinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Antalya İli Toptancı Hali Örneği**, Yayın No 169, Şubat 2008, Ankara
- Çeliker S.A., Korkmaz Ş., Demir A., Gül U., Dönmez D., Özdemir İ., Kalanlar Ş., **Ege Bölgesi Su Ürünleri Avcılığı Yapan İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Analizi**, Yayın No: 168, Ocak 2008, Ankara.
- TEAE., **Ekonomik Göstergelerle Türkiye'de Tarım 2007**, Yayın No: 167, Şubat 2008, Ankara
- Can M., **Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye'nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: SAPARD ve IPARD Örneği**, Yayın No: 166, Aralık 2007, Ankara
- Çınar H., Demir A., Top B., Horne P., **Türkiye Kanatlı Eti Alt Sektör Analizi**, Yayın No: 165, Ağustos 2007, Ankara
- Ege H., Hasdemir M., Yılmaz N., Dönmez D., Belt J., **Türkiye Hububat Alt Sektör Analizi**, Yayın No: 164, Ağustos 2007, Ankara.
- Dellal İ., Özat H., Özudoğru T., **Tarımda Mazot Kullanımı ve Mazot Destekleri**, Yayın No: 163, Eylül 2007, Ankara.
- Keskin G., Nazlı C., Elçi S., Özudoğru T., Valk O., **Türkiye Domates Alt Sektör Analizi**, Yayın No: 162, Temmuz 2007, Ankara.
- Gül Yavuz G., **Fındık Durum ve Tahmin : 2007/2008**, Yayın No: 161, Ağustos 2007, Ankara.
- Taşdan K., **Mısır Durum ve Tahmin : 2007/2008**, Yayın No: 160, Ağustos 2007, Ankara.
- İçöz Y., Taşdan K., İriboy S., Berkum S., **Türkiye Süt Alt Sektör Analizi**, Yayın No: 159, Temmuz 2007, Ankara.
- Demir A., **Buğday Durum ve Tahmin: 2007/2008**, Yayın No: 158, Temmuz 2007, Ankara.
- Onurlubaş H. E., Kızılaslan H., **Türkiye' de Bitkisel Yağ Sanayindeki Gelişmeler ve Geleceğe Yönelik**

Beklentiler., Yayın No: 157, Mayıs 2007, Ankara

- Karakaş A.,Günler N., **Çay Durum ve Tahmin : 2006/2007**, Yayın No: 156, Mart 2007, Ankara
- Şahinöz A., Çağatay S., Teoman Ö., **Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikası Aracı Olarak Fark Ödeme Sistemi’nin Uygulanabilirliğinin Tartışılması ve Sistemin İktisadi Analizi**, Yayın No: 155, Nisan 2007, Ankara
- Koç B., Gül A., **Türkiye’de Bir Kırsal Kalkınma Modeli Olarak Köykentler ve Köykentlerde Tarımsal İşletmelerin Sosyal ve Ekonomik Analizi**, Yayın No: 154, Mart 2006, Ankara
- TEAE Uzmanları., **AB ve Türkiye’de Tarımda Sektörel Analizler**, Yayın No: 152, Aralık 2006, Ankara
- Dönmez, D., **Pirinç Durum ve Tahmin : 2006/2007**, Yayın No: 151, Kasım 2006, Ankara
- TEAE., **Ekonomik Göstergelerle Türkiye’de Tarım 2006**, Yayın No: 150, Kasım 2006, Ankara
- Çeliker, S.A., Korkmaz, Ş., Dönmez, D., Gül, U., Demir, A.,Genç, Y., Kalanlar, Ş.,Özdemir, İ., **Karadeniz Bölgesi Su Ürünleri Avcılığının Sosyo-Ekonomik Analizi, (İngilizce)**, Yayın No: 149, Mart 2006, Ankara.
- Özüdoğru, T., **Pamuk Durum ve Tahmin : 2006/2007**, Yayın No: 148, Kasım 2006, Ankara.
- Ege,H., Eken,H., Çakaryıldırım,N., **Arpa Durum ve Tahmin : 2006/2007**, Yayın No: 147, Temmuz 2006, Ankara.
- Hasdemir,M., Karahocagil,P., Hasdemir,M., **Kuru Kayısı Durum ve Tahmin : 2006/2007**, Yayın No: 146, Eylül 2006, Ankara.
- Anaç, H., Dönmez, D., Ege, H., **Buğday Durum ve Tahmin: 2005/2006**, Yayın No:145, Haziran 2006, Ankara.
- Şahin,Y., **TARİŞ Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Koopertiflerinde Devlet Yatırım Yardımları ve Kooperatif-Ortak İlişkileri**, Yayın No: 144, Ocak 2006, Ankara.
- Çeliker, S.A., Korkmaz, Ş., Dönmez, D., Gül, U., Demir, A.,Genç, Y., Kalanlar, Ş.,Özdemir, İ., **Karadeniz Bölgesi Su Ürünleri Avcılığının Sosyo-Ekonomik Analizi**, Yayın No: 143, Mart 2006, Ankara.
- Tunahioğlu, R., Karahocagil, P., **Zeytinyağı- Sofralık Zeytin – Prina Yağı Durum Tahmin : 2005/2006**, Yayın No: 142, Mart 2006, Ankara.
- Candemir,M., Deliktaş, E., **TİGEM İşletmerinde Teknik Etkinlik, Ölçek Etkinliği, Teknik İlerleme, Etkinlikteki Değişme ve Verimlik Analizi: 1999-2003**, Yayın No:141, Ocak 2006, Ankara.
- Kekin, G., Çakaryıldırım, N., Dölekoğlu, C.Ö., **Domates ve Domates Salçası Durum ve Tzhmin: 2005/2006**, Yayın No: 140, Kasım 2005, Ankara.
- Ataseven, Y., **AB ve Türkiye’de Tütüne Yönelik Politikalar- Karşılaştırmalı Bir Analiz**, Yayın No: 139, Ağustos 2005, Ankara.
- Tunahioğlu, R., Taşkaya, B., **Fındık-Antep Fıstığı Durum ve Tahmin Raporu: 2005/2006**, Yayın No:138, Eylül 2005, Ankara.
- Dölekoğlu, C.Ö., Keskin, G., Özdemir, İ., **Yemelik Kuru Baklagiller Durum ve Tahmin : 2005/2006**, Yayın No:137, Eylül 2005, Ankara.
- Taşkaya, B., Tunahioğlu, R., Odabaşı, S., **Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar:2005/2006**, Yayın No:136, Eylül 2005, Ankara.
- Anaç, H., Dönmez, D., Dellal, İ., **Buğday Durum ve Tahmin: 2005/2006**, Yayın No:135, Temmuz 2005, Ankara.
- Oktay, E., Tunahioğlu, R., **Türk Tarım Politikasının Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Uyumunu**, Yayın No:134, Haziran 2005, Ankara.
- Özüdoğru, T., Çakaryıldırım, N., **Pamuk Durum ve Tahmin: 2005/2006**, Yayın No:133, Haziran 2005, Ankara.
- İçöz, Y., Demir, A., Çeliker, A., Kalanlar, Ş., Gül,U., **Süt ve Süt Ürünleri Durum ve Tahmin 2004-2005**,Yayın No:132, Ağustos 2005, Ankara
- İçöz, Y., Demir, A., Çeliker, A., Kalanlar, Ş., Gül, U., **Et ve Et Ürünleri Durum ve Tahmin 2004-2005**,Yayın No:131, Nisan 2005, Ankara
- Arısoy, H., Oğuz, C., **Tarımsal Araştırma Enstitüleri Tarfindan Yeni Geliştirilen Buğday Çeşitlerinin Tarım İşletmelerinde Kullanım Düzeyi ve Geleneksel Çeşitler İle Karşılaştırmalı Ekonomik Analizi-Konya İli Örneği**, Yayın No:130, Mart 2005, Ankara.
- Kızılaslan, N., Kızılaslan, H., **Türkiye’de Kimyasal Gübre Kullanımı ve Tokat İli Artova İlçesinde Kimyasal Gübredeki Uygulamalar, Gübreleme-Çevre İlişkileri**, Yayın No:129, Mart 2005, Ankara.
- Tunahioğlu, R., Karahocagil, P., **“Zeytinyağı - Sofralık Zeytin ve Pirina Yağı Durum Tahmin:2004/2005”**, Yayın No: 128, Mart 2005, Ankara.
- Karahocagil, P. Tunahioğlu, R., Çakaryıldırım, N. **“Turunçgiller Durum ve Tahmin 2004-2005”**, Yayın No: 127, Şubat 2005, Ankara
- Saner, G., Engindeniz, S., Çukur, F., Yücel, B., **İzmir ve Muğla İllerinde Faaliyet Gösteren Arıcılık İşletmelerinin Teknik ve Ekonomik Yapısı İle Sorunları Üzerine Bir Araştırma**, Yayın No:126, Ocak 2005, Ankara.
- Dölekoğlu,Ö.C., Keskin, G. **Yemelik Kuru Baklagil Durum ve Tahmin 2004-2005**, Yayın No: 125, Aralık

2004, Ankara.

- Köse, N., **Ankara İli Kalecik İlçesi Tarım İşletmelerinde Melez Irk Süt Sığırcılığı ve Melez Irk Besi Sığırcılığı İçin Fizibilite Raporlarının Hazırlanması ve Kârlılıklarının Karşılaştırılması**, Yayın No: 124, Ekim 2004, Ankara
- Keskin, G., Dölekoğlu, Ö.C., **Domates ve Domates Salçası Durum ve Tahmin Raporu 2004-2005** Yayın No: 123, Eylül 2004, Ankara
- Koç, M., **Ege Bölgesinde Çekirdeksiz Kuru Üzüm Fiyatlarında Dalgalanmalar ve Etkileri Üzerine Bir Araştırma**, Yayın No: 122, Haziran 2004, Ankara.
- Güneş, E., **Tarım İşletmelerinde Kredi Taleplerinin Doğrusal Programlama Yöntemiyle Belirlenmesi "Kırşehir İli Merkez İlçesi Tarım İşletmeleri Araştırması"**, Yayın No: 121, Haziran 2004, Ankara.
- Özüdoğru, H., **"Köy-Koop Kırklareli Birliğinin Ekonomik Analizi ve Yöneticilerin Kooperatif İşletmelerinin Başarısına Etkilerinin Değerlendirilmesi"** Yayın No: 120, Mayıs 2004, Ankara
- Şengül, S., **"Türkiye'de Yoksulluk Profili ve Gelir Gruplarına Göre Gıda Talebi"**, Yayın No: 119, Mart 2004, Ankara.
- Tunalioglu, R., Karahocagil, P., **"Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Durum Tahmin:2003/2004"**, Yayın No: 118, Mart 2004, Ankara.
- TEAE Personeli, **"Teae Bakış 2003"**, Yayın No: 117, Ocak 2004, Ankara.
- İçöz, Y., **"Bursa İli Süt Sığırcılık İşletmelerinde Karlılık ve verimlilik Analizi"**, Yayın No: 116, Mart 2004, Ankara.
- Özüdoğru, T., **"Pamuk Durum ve Tahmin: 2003/2004"**, Yayın No: 115, Ocak 2004, Ankara.
- Atıcı, C., **"Türkiye'nin Dış Ticaretinde ve Transfer Politikalarında Değişimin Faktör Bazında Gelir Dağılımı Etkileri: Bir Sosyal Hesaplar Matrisi Denemesi"**, Yayın No: 114, Aralık 2003, Ankara.
- Yavuz, F., Birinci, A., Peker, K., Atsan, T. **"Türkiye Fındık Sektörü Ekonometrik Modelinin Oluşturulması ve Politik Analizlerde Kullanımı"**, Yayın No: 113, Aralık 2003, Ankara.
- Tunalioglu, R., Karahocagil, P., **"Türkiye I. Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Sempozyumu Bildirileri"**, Yayın No: 112, Aralık, 2003 Ankara.
- Karahocagil, P., Tunalioglu, R., Taşkaya, B., Anaç, H., **"Turunçgiller Durum ve Tahmin 2003-2004"**, Yayın No: 111, Kasım 2003, Ankara.
- Dölekoğlu, T., **Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin 2003-2004**, Yayın No: 110, Ağustos 2003, Ankara
- Dölekoğlu, C.Ö., Uysal, F., **Yemelik Kuru Baklagil Durum ve Tahmin 2003-2004**, Yayın No: 109, Ağustos, 2003 Ankara
- Keskin, G., Pezikoğlu, F., Gül, U., **Sebze Durum Raporu 2002-Domates**, Yayın No: 108, Temmuz, 2003, Ankara
- Dölekoğlu, T., **Türkiye I. Yağlı Tohumlar, Bitkisel Yağlar ve Teknolojileri Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No: 107, Ağustos, 2003
- Özüdoğru, T., Ertürk, Y.E., 2003, **Türkiye VI. Pamuk ve Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No: 106, Ağustos. 2003, Ankara
- Dölekoğlu, C.Ö., 2003, **Tüketicilerin İşlenmiş Gıda Ürünlerindeki Tercihleri, Sağlık Riskine Karşı Tutumları ve Besin Bileşimi Konusunda Bilgi Düzeyleri (Adana Örneği)**, Yayın No: 105, Temmuz, Ankara
- Akbay, A.Ö., 2003, **Türkiye'de Şeker Üretiminin Ekonomik ve Sosyal Karlılığının Değerlendirilmesi**, Yayın No: 104, Temmuz, Ankara
- Özkan, U., Erkuş, A., 2003, **Bayburt İlinde Sığır Yetiştiriciliğine Yer veren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi**, Yayın No: 103, Temmuz, Ankara
- Demirci, S., **Şeker Kanunundaki Değişiklikle Olası Etkilerin Ekonomik Analizi**, Yayın No: 102, Haziran, Ankara.
- Tan, S., Dellal, İ., 2003, **Avrupa Birliği'nde Ortak Tarım Politikasının İşleyişi ve Türk Tarımının Uyum Süreci**, Yayın No: 100, Mayıs Ankara.
- Dellal, İ., Gül, U., Anaç, H., 2003. **Buğday Durum ve Tahmin: 2003/2004, Durum ve Tahmin 2003-2**, Yayın No: 99, Ankara.
- Yeni, R., Dölekoğlu, C.Ö., 2003, **Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri**, Yayın No: 98, Nisan, Ankara.
- Karlı, B. 2003, **Gap Alanındaki Tarım Kooperatifleri ve Diğer Çiftçi Örgütlerinin Bölge Kalkınmasındaki Etkinliği**, Yayın No: 97, Mart, Ankara.
- Tunalioglu, R., Karahocagil, P., Tan, M., **Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Durum ve Tahmin:2003, Durum ve Tahmin:2003-1**, Yayın No:96, Mart, Ankara.
- Gül, A., Akbay, A.Ö., Dölekoğlu, C.Ö., Özel, R., Akbay, C., **Adana İli Kentsel Alanda Ailelerin Ev Dışı Gıda Tüketimlerinin Belirlenmesi**, Yayın No:95, Ocak, Ankara.
- Ertürk, Y.E., Tan, S., **Et ve Et Mamülleri Durum ve Tahmin: 2003, Durum ve Tahmin 2002-6**, Yayın No:

94, Aralık, Ankara.

- Tan, S., Ertürk, Y.E., **Süt ve Süt Mamülleri Durum ve Tahmin: 2003, Durum ve Tahmin 2002-5**, Yayın No: 93, Aralık, Ankara.
 - Ertürk, Y.E., Tan, S., **Kümes Hayvanları ve Yumurta Durum ve Tahmin: 2003, Durum ve Tahmin 2002-4**, Yayın No: 92, Aralık, Ankara.
 - Ege, H., Karahocagil P., 2002, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 2002/2003, Durum ve Tahmin 2002-3**, Yayın No: 91, Aralık, Ankara
 - Tunahioğlu, R., Gökçe, O., 2002, **Ege Bölgesinde Optimal Zeytin Yayılış Alanlarının Tespitine Yönelik Bir Araştırma**, Yayın No: 90, Aralık, Ankara.
 - Özudoğru, T., 2002, **Pamuk Durum ve Tahmin: 2002/2003, Durum ve Tahmin 2002-2**, Yayın No:89, Ekim, Ankara.
 - Karlı, B. 2002, **Gap Alanındaki Tarıma Dayalı Sanayi İşletmelerinin Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Yolları**, Yayın No: 88, Eylül, Ankara.
 - Özudoğru, T., Ertürk, E., 2002, **Türkiye V. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildiriler**, Yayın No: 87, Ekim, Ankara
 - Tan, S., Ertürk, Y.E., **Türkiye’de Süt Tozu Üretimi ve Dünyadaki Rekabet Şansı**, Yayın No: 86, Ekim, Ankara.
 - Tan, S., Dellal, İ., 2002, **Kırmızı Et Üretim ve Tüketim Açığını Kapatmak İçin Alternatif Bir Yaklaşım: Hindi Üretimi ve Sözleşmeli Yetiştiricilik Modeli, Proje Raporu 2002-3**. Yayın No: 85, Temmuz, Ankara.
 - Dellal, İ., Tunahioğlu, R., 2002, **Buğday Durum ve Tahmin: 2002/2003, Durum ve Tahmin 2002-1**, Yayın No: 84, Ankara.
 - Dellal, İ., Keskin, G., Dellal, G., 2002, **Gap Bölgesinde Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Ekonomik Analizi ve Hayvansal Ürünlerin Pazara Arzı, Proje Raporu 2002-2**. Yayın No: 83, Temmuz, Ankara.
 - Ege, H, Karahocagil P., 2001, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 2001/2002, Durum ve Tahmin 2001-7**, Yayın No: 82, Aralık, Ankara.
 - Dellal, G., Eliçin, A., Tekel, N., Dellal, İ., 2002, **Gap Bölgesinde Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Yapısal Özellikleri, Proje Raporu 2002-1**. Yayın No: 82, Temmuz, Ankara.
 - Ertürk, Y.E., Tan, S., **Kümes Hayvanları ve Yumurta Durum ve Tahmin: 2002, Durum ve Tahmin 2001-6**, Yayın No: 81, Kasım, Ankara.
 - Ertürk, Y.E., Tan, S., **Et ve Et Mamülleri Durum ve Tahmin: 2002, Durum ve Tahmin 2001-5**, Yayın No: 80, Kasım, Ankara.
 - Tan, S., Ertürk, Y.E., **Süt ve Süt Mamülleri Durum ve Tahmin: 2002, Durum ve Tahmin 2001-4**, Yayın No: 79, Kasım, Ankara.
 - Özudoğru, T., Tatlıdil, H., 2001, **“Bu Toprağın Sesi” Televizyon Programının Polatlı İlçesinde Çiftçi Davranışlarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma, Proje Raporu**. Yayın No: 78, Aralık, Ankara.
 - Akyıl, N., Özudoğru, T., 2001, **Yeni Gelişmeler Işığında Pamuk Sektörü, Iv. Türkiye Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No: 77, Aralık, Ankara.
 - Karahocagil, P., 2001, **Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğü: Literatür İncelemesi, Proje Raporu 2001-24**, Yayın No:76, Ekim, Ankara.
 - Dellal, İ., 2001, **Buğday Durum ve Tahmin: 2001/2002, Durum ve Tahmin 2001-3**, Yayın No: 74, Eylül, Ankara.
 - Dölekoğlu, T., 2001, **Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin: 2001/2002, Durum ve Tahmin 2001-2**, Yayın No:73, Ağustos, Ankara.
 - Tan, S., 2001, **Türkiye’de Sütçülük Sektöründe Bölgeler Arası Yapısal Değişimin Spatial Denge Modeli İle Analizi, Proje Raporu 2001-22**, Yayın No: 72, Ağustos, Ankara.
 - Abay, C., Sayan, S., Miran, B., Bayaner, A., 2001, **Türkiye’deki Tarımsal Destek Harcamalarının Enflasyon Üzerine Etkilerinin Ekonometrik Analizi, Proje Raporu 2001-21**, Yayın No:71, Haziran, Ankara.
 - Sarımeşeli, M., Tatlıdil, F., 2001, **Doğrudan Gelir Desteği ve Kayıt Sistemi Pilot Uygulaması ve Orman İçi Köyler Açısından Değerlendirilmesi, Proje Raporu 2001-20**, Yayın No:70, Nisan, Ankara
 - Saraçoğlu, B., Aydoğuş, O., Köse, N., İggören, D., 2001, **Türkiye’de Su Ürünleri Sektörü: Üretim, Talep ve Pazarlama, Proje Raporu 2001- 19**, Yayın No:69, Nisan, Ankara.
 - Çakmak, E., Kasnakoğlu, H.,2001, **Tarım Sektöründe Türkiye ve Avrupa Birliği Etkileşimi, Proje Raporu 2001-18** , Yayın No:68, Nisan, Ankara.
 - Demirci, S., 2001, **Şeker Fabrikalarının Performans Analizi ve Toplam Faktör verimliliklerinin Ölçümü: Dea ve Malmquist İndeks Yaklaşımı, Proje Raporu 2001-17**, Yayın No:67, Nisan, Ankara.
 - Zaim, O., Bayaner, A., Kandemir, M.U., 2001, **Tarımda İller ve Bölgeler Düzeyinde Üretkenlik ve Etkinlik: Farklar ve Nedenler, Proje Raporu 2001-16**, Yayın No:66, Nisan, Ankara.

- TEAE Personeli **Türkiye’de Bazı Bölgeler İçin Önemli Ürünlerde Girdi Kullanımı ve Üretim Maliyetleri, 2001, Proje Raporu 2001-14**, Yayın No:64, Nisan, Ankara.
- Koç, A., Tanrıvermiş, H., Budak, F., Gündoğmuş, E., İnan, H., Kubaş, A., Özkan, B., 2001, **Türkiye Tarımında Kimyasal İlaç Kullanımı: Etkinsizlik, Sorunlar ve Alternatif Düzenlemelerin Etkileri, Proje Raporu 2001-13**, Yayın No:63, Nisan, Ankara.
- Işıklı, E., Koç, A., Miran, B., Akyıl, N., Abay, C., Güler, S., Günden, C., 2001, **Türkiye’de Tütünde Arz Kontrolü ve Ekonomik Etkileri, Proje Raporu 2001-12**, Yayın No:62, Nisan, Ankara.
- Binici, T., Koç, A., Bayaner, A., 2001, **Üretici Risk Davranışları ve Etkileyen Sosyo-Ekonomik Faktörler: Adana Aşağı Seyhan Ovası Örneği (İngilizce), Çalışma Raporu 2001-1**, Yayın No:61, Nisan, Ankara.
- Akdemir, Ş., Binici, T., Şengül, H., Vd. 2001, **Bölge Bazlı Tarım Sigortasının Türkiye’de Seçilmiş Bölgeler İçin Potansiyel Sigorta Talebinin ve Talebinin Karşılabilirliğinin Belirlenmesi, Proje Raporu 2001-11**, Yayın No:60, Nisan, Ankara.
- Alpay, S., Yalçın, İ., Dölekoğlu, T., 2001, **Avrupa Birliği Kalite ve Sağlık Standartlarının Türk Gıda Sanayi Sektörü Rekabet Gücü Üzerine Etkisi, Proje Raporu 2001-10**, Yayın No:59, Nisan, Ankara
- Özüdoğru, T., Akyıl, N.,2001, **Pamuk Durum ve Tahmin:2001/2002, Durum ve Tahmin 2001-1**, Yayın No:58, Eylül, Ankara.
- Bayaner, A., Koç, A., Tanrıvermiş, H., Gündoğmuş, E., Ören, N., Özkan, B., 2001, **Doğrudan Gelir Desteği Pilot Uygulamasının İzleme ve Değerlendirilmesi**, Proje Raporu 2001-9, Yayın No:57, Mart, Ankara
- Ediz, D., İntişah, A.Ş., Özlü, R., 2001, **Doğrudan Gelir Desteği Pilot Uygulaması (Türkçe ve İngilizce), Proje Raporu 2001-8**, Yayın No:56, Mart, Ankara.
- Yavuz, F., Aksoy, Ş., Tan, S., Dağdemir, V., Keskin, A., 2001, **Türkiye’de Süt Pazarlama Sisteminin İyileştirilmesi İçin Kurumsal Yapılanma İhtiyacı Üzerine Bir Araştırma, Proje Raporu 2001-7**, Yayın No:55, Mart, Ankara.
- Koç, A., Uzunlu, V., Bayaner, A., 2001, **Türkiye Tarımsal Ürün Projeksiyonları 2000-2009, Proje Raporu 2001-6**, Yayın No:54, Şubat, Ankara.
- Koç, A., Bayaner, A., Tan, S., Ertürk, Y.E., Fuller, F., 2001, **Türkiye’de Destekleme Politikaları ve Programlarının Hayvancılık Sektörünün Gelişmesi Üzerine Etkisi (İngilizce), Proje Raporu 2001-5**, Yayın No:53, Ocak, Ankara.
- Ertürk, Y.E., 2001, **Ankara İli Kızılcahamam İlçesinde Köy-Tür’e Bağlı Olarak Faaliyet Gösteren Broiler İşletmelerinin Ekonomik Analizi, Proje Raporu 2001-4**, Yayın No:52, Ocak, Ankara.
- Akgüngör, S., Barbaros, F., Kumral, N., 2001, **Türkiye’de Meyve ve Sebze İşleme Sanayinin Avrupa Birliği Piyasasında Sürdürülebilir Rekabet Gücü Açısından Değerlendirilmesi, Proje Raporu 2001-3**, Yayın No: 51, Ocak, Ankara.
- Özcan, Y.Z., 2001, **Türkiye’de Fındık, Çay, Şeker Pancarı ve Tütün Tarımında Hızlı Kırsal Değerlendirme (İngilizce), Proje Raporu 2001-2**, Yayın No: 50, Ocak, Ankara.
- Şengül, H., Koç, A., Akyıl, N., Bayaner, A., Fuller, F., 2001, **Türkiye’de Pamuk Pazarı: Gelecekteki Talebi Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi, (İngilizce), Proje Raporu 2001-1**, Yayın No: 49, Ocak, Ankara.
- Dellal, İ., Ege, H., 2000, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 2000/2001, Durum ve Tahmin 2000-2**, Yayın No: 48, Aralık, Ankara.
- Akyıl, N., 2000, **Pamuk Endüstrisinde Pazar Merkezli Bilgi Akışı, Türkiye İn. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildiriler Tartışmalar**, Yayın No: 47, Ekim, Ankara.
- Tan, S., Ertürk, Y.E., 2000, **Türkiye’de Hayvancılık Sektörü: Üretici, Sanayici ve Politika Yapıcılar Açısından Sektörün Değerlendirilmesi, Türkiye I. Besi ve Süt Hayvancılığı Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No: 46, Temmuz, Ankara.
- Sarımeşeli, M., Aydoğuş, O., 2000, **Dünya Fındık Piyasasının Ekonomik Analizi ve Türkiye İçin Optimum Politikaların Saptanması, Proje Raporu 2000-6**, Yayın No: 45, Temmuz, Ankara.
- Ege, H., Dellal, İ., 2000, **Buğday Durum ve Tahmin: 2000/2001, Durum ve Tahmin 2000-1**, Yayın No: 44, Temmuz, Ankara.
- Dellal, İ., 2000, **Antalya İlinde Kıl Keçisi Yetiştiriciliğine Yer veren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Planlanması, Proje Raporu 2000-5**, Yayın No: 43, Haziran, Ankara.
- Tanrıvermiş, H., 2000, **Orta Sakarya Havzası'nda Domates Üretiminde Tarımsal İlaç Kullanımının Ekonomik Analizi**, Yayın No: 42, Mayıs, Ankara.
- Tanrıvermiş, H., Gündoğmuş, E., Ceyhan, V., Fidan, H., Özüdoğru, H., 2000, **Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarının Tarım Kesimine Etkilerinin Değerlendirilmesi, Proje Raporu 2000-3**, Yayın No:41, Mayıs, Ankara.
- Demirci, S., 2000, **Doğrudan Gelir Sistemi ve Uygulamalar: Literatür İncelemesi, Proje Raporu**

2000-1, Yayın No: 40, Mayıs, Ankara.

- Saraçoğlu, B., Köse, N., 2000, **Bazı Gıda Sanayilerinin Uluslararası Rekabet Gücü: Makarna, Bisküvi ve Un Sanayi, Proje Raporu 2000-2**, Yayın No: 39, Mayıs, Ankara.
- Tan, S., Şener, B., Aytüre, S., 1999, **Feoga ve Türkiye'de Uygulanabilirliği, Çalışma Raporu 1999-3**, Yayın No: 38, Aralık, Ankara.
- Kıral, T., Kasnakoğlu, H., 1999, **Tarımsal Ürünler İçin Maliyet Hesaplama Metodolojisi ve veri Tabanı Rehberi, Proje Raporu 1999-13**, Yayın No: 37, Aralık, Ankara.
- Demirci, S., 1999, **Destekleme Alımı ve Fark Ödeme Sisteminin Refah ve Dağılım Etkilerinin İncelenmesi, Proje Raporu 1999-12**, Yayın No: 36, Aralık, Ankara.
- Brooks, J., Tanyeri, A., 1999, **Tarımsal Politika Reformu: Sosyal Hesap Matriksi Yaklaşımı (İngilizce), Proje Raporu 1999-11**, Yayın No: 35, Aralık, Ankara.
- Çakmak, E.H., Akder, H., 1999, **Dünya Ticaret Örgütü-Tarım Anlaşması'nın Yeni Görüşme Dönemi ve Türkiye: Olanaklar, Kısıtlar ve Stratejiler, Proje Raporu 1999-10**, Yayın No:34, Aralık, Ankara.
- Akyıl, N., 1999, **Pamuk Durum ve Tahmin: 1999/2000, Durum ve Tahmin 1999-8**, Yayın No: 33, Aralık, Ankara.
- Özçelik, A., Tanrıvermiş, H., Gündoğmuş, E., Turan, A.,1999, **Türkiye'de Sulama İşletmeciliğinin Geliştirilmesi Yönünden Şebekelerin Birlik ve Kooperatiflere Devri İle Su Fiyatlandırma Yöntemlerinin İyileştirilmesi Olanakları, Proje Raporu 1999-9**, Yayın No: 32, Kasım, Ankara.
- Koç, A., Beghin, J., Fuller, F., Aksoy, Ş., Dölekoğlu, T., Şener, A., 1999, **Türkiye'de Yağlı Tohumlar Pazarı: Uluslararası Fiyatlar ve Alternatif Politikaların Arz, Talep ve İkame Ürünler Üzerine Etkileri (Türkçe ve İngilizce), Proje Raporu 1999-8**, Yayın No: 31, Eylül, Ankara.
- Bayaner, A., Bozkurt, H., 1999, **Türk Tarımında Bilim ve Araştırma Politikaları (İngilizce)**, Yayın No: 30, Ekim, Ankara.
- Ege, H., 1999, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 1999/2000, Durum ve Tahmin 1999-7**, Yayın No: 29, Eylül, Ankara.
- Ertürk, Y.E., Tan, S., 1999, **Et ve Et Mamülleri Durum ve Tahmin: 1999, Durum ve Tahmin 1999-6**, Yayın No: 28, Ağustos, Ankara.
- Akyıl, N., Bayaner, A., 1999, **Pamukta Tarım ve Sanayi Entegrasyonu, Türkiye II. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No: 27, Ağustos, Ankara.
- Tan, S., Ertürk, Y.E., 1999, **Süt ve Süt Mamülleri Durum ve Tahmin: 1999, Durum ve Tahmin 1999-5**, Yayın No: 26, Ağustos, Ankara.
- Şener, A., Koç, A.,1999, **Türkiye'de Kimyasal Gübre Talebi, Çalışma Raporu 1999-2**, Yayın No: 25, Ağustos, Ankara.
- Aydoğuş, O., Ege, H., Köse, N., 1999, **Buğday Durum ve Tahmin: 1999/2000, Durum ve Tahmin 1999-4**, Yayın No: 24, Haziran, Ankara.
- Bayaner, A., 1999, **Çorum İlinde Yumurta Tavukçuluğunun Ekonomik Analizi, Proje Raporu 1999-7** Yayın No: 23, Haziran, Ankara.
- Çakmak, E., Kasnakoğlu, H., Akder, H., 1999, **Türk Tarımında Destekleme Alımları ve Pazar Girişi Etkileri: Tarımsal Sektör Modeli Analizi, (İngilizce), Proje Raporu 1999-6** Yayın No: 22, Mayıs, Ankara.
- Furtan, W.H., Güzel, A., Karagiannis, G., Bayaner, A., 1999, **Türkiye'de Tarımsal Araştırmaların Getirisi ve Tarımsal verimlilik (İngilizce), Proje Raporu 1999-5**, Yayın No: 21, Mayıs, Ankara.
- Bayaner, A., Uzunlu, V., 1999, **Türk Baklagil Pazarlama Politikalarının Dünya Ticaretine Etkileri, Çalışma Raporu 1999-1**, Yayın No: 20, Nisan, Ankara.
- Ege, H., Ertürk, Y.E, 1999, **Yemlik Tahıllar Tahmin: 1998/99, Tahmin 1999-3**, Yayın No: 19, Mart, Ankara.
- Aksoy, Ş., Şener, A., 1999, **Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin: 1997/98, Durum ve Tahmin 1999-2**, Yayın No: 18, Mart, Ankara.
- Yurdakul, O., V.D., 1999, **Türkiye'de Hayvansal Ürünler Arzı ve Yem Talebi: Mevcut Durumun Değerlendirilmesi ve Alternatif Politika Senaryoları (Türkçe ve İngilizce), Proje Raporu 1999-4**, Yayın No: 17, Mart, Ankara.
- Akyıl, N., 1999, **Pamuk Tahmin: 1998/99, Tahmin 1999-1**, Yayın No: 16, Mart, Ankara.
- Akgüngör, S., Miran, B., Abay, C.F., Olhan, E., Nergis, N.K., 1999, **İstanbul, Ankara, ve İzmir İllerinde Tüketicilerin Çevre Dostu Ürünler Yönelik Potansiyel Talebinin Tahminlenmesi, Proje Raporu 1999-3**, Yayın No: 15, Şubat, Ankara.
- Özçelik, A., Turan, A., Tanrıvermiş, H., 1999, **Türkiye'de Tarımın Pazara Entegrasyonunda Sözleşmeli Tarım ve Bu Modelin Sürdürülebilir Kaynak Kullanımı İle Üretici Geliri Üzerine Etkileri, Proje Raporu 1999-2**, Yayın No: 14, Şubat, Ankara.
- Schmitz, A., Çakmak, E., Schmitz T. And R. Gray, 1999, **Türk Tarımında Devlet Eliyle Ticaret (Türkçe**

ve İngilizce), **Proje Raporu 1999-1**, Yayın No: 13 Şubat, Ankara.

- Bayaner, A., Nevruz, G., Akyıl, N., 1998, **I. Türkiye Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu: Bildiriler, Tartışmalar**, Yayın No: 12, Ekim, Ankara.
- Aydoğuş, O., Nevruz, G., 1998, **I. Türkiye Buğday Sempozyumu: Bildiriler, Tartışmalar**, Yayın No: 11, Temmuz, Ankara.
- Yıldırım, T., Furtan, W.H., Güzel, A., 1998, **Türkiye Buğday Politikasının Teorik ve Uygulamalı Analizi, Çalışma Raporu 1998-4**, Mayıs, Ankara.
- Çakmak, E.H., Kasnakoğlu, H., Yıldırım, T., 1998, **Fark Ödeme Sisteminin Ekonomik Analizi, Çalışma Raporu 1998-3**, Nisan, Ankara.
- Bayaner, A., 1998, **Türkiye Makarnalık Buğday Sektörü ve Uluslararası Pazardaki Rekabet Gücü, Çalışma Raporu 1998-2**, Yayın No: 8, Nisan, Ankara.
- Fisunoğlu, M., Pınar M., Aydoğuş, O., 1998, **Türkiye'nin Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ve Rusya Federasyonu İle Tarımsal Ticaret Olanakları, Çalışma Raporu 1998-1**, Mart, Ankara.
- Aydoğuş, O., Ege, H., Ertürk, Y.E., 1998, **Buğday Tahmin: 1998/99, Tahmin 1998-5**, Aralık, Ankara.
- Akyıl, N., Ertürk, Y.E., 1998, **Pamuk Durum ve Tahmin: 1998/99, Durum ve Tahmin 1998-4**, Eylül, Ankara.
- Ege, H., Ertürk, Y.E., 1998, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 1998/99, Durum ve Tahmin 1998-3**, Temmuz, Ankara.
- Aydoğuş, O., Ege, H., Ertürk, Y.E., 1998, **Buğday Tahmin: 1998/99, Tahmin 1998-2**, Temmuz, Ankara.
- Pınar, M., Akyıl, N., Er S., Ertürk, Y.E., 1998, **Pamuk Durum ve Tahmin: 1997/98, Durum ve Tahmin 1998-1**, Ocak, Ankara.
- Aydoğuş, O., Ege, H., Ertürk Y.E, Zöğ, N.P., 1997, **Buğday Durum ve Tahmin: 1997/98, Durum ve Tahmin 1997-1**, Aralık .

TÜRKİYE TARIMI

Beklentiler ve Gelişmeler

TEPGE YAYIN NO: 224

ISBN: 978-605-4672-51-6

ARALIK/2013

ANKARA

TARIMSAL EKONOMİ VE POLİTİKA GELİŞTİRME ENSTİTÜSÜ
TEPGE

<http://www.tepge.gov.tr>

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Kampüsü
1 Nolu Giriş (Eski APK Binası)
Eskişehir Yolu 9. Km
Lodumlu / ANKARA

Telefon: 0. 312. 287 58 33

Faks: 0. 312. 287 54 58

